

243832

Pr. GHEORGHE COTOȘMAN
Doctorand în Teologie

DIN
TRECUTUL BĂNATULUI

COMUNA ȘI BISERICILE DIN

GIRIDAVA-MORISENA-CENAD

BCU Cluj / Central University Library Cluj

(Monografie istorică)

Cu o prefață de

Pr. Dr. NICOLAE M. POPESCU

Profesor universitar, membru al Academiei Române

Cartea IV.

TIMIȘOARA 1935

Pr. GHEORGHE COTOȘMAN
Doctorand în Teologie

DIN
TRECUTUL BĂNATULUI

COMUNA ȘI BISERICILE DIN
GIRIDAVA-MORISENA-CENAD

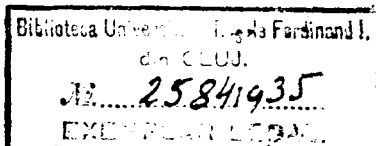
BCU Cluj / Central University Library Cluj
(Monografie istorică)

Cu o prefață de

Pr. Dr. NICOLAE M. POPESCU
Profesor universitar, membru al Academiei Române

Cartea IV.

273832

TIMIȘOARA 1935

273832

BCU Cluj / Central University Library Cluj

273832

TR. SOAN/AGSBLATT. SIMISOARA

Domniei-Sale Domnului

Gheorghe Tătărescu
Prim-ministrul României,

ctitor al Bisericii ortodoxe-române din Jimbolia

omagiu de admirație și recunoștință

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Prefață.

Părintele Gheorghe P. Cotoșman, preot slujitor în Jimbolia, a studiat Teologia la Facultatea din București. După indemnul meu, sfinția sa a cercetat, conștiincios și amănunțit, istoria satelor și bisericilor din jurul Sănnicofaului Mare. Rezultatele acestor cercetări autorul le publică în volume separate, ajungând cu acesta la al patrulea volum.

Neamul românesc a dus viață frământată în aceste părți. Statul maghiar a căutat să-l maghiarizeze prin biserică, prin școală și prin administrație. Stăpânirea turcească l-a împilat atâta vreme. Prietenii sârbi i-au adăugat câte un vici în coada numelui, făcând din Popa, Popo-vici, din Barbu, Barbulo-vici, din Grozea, Grozo-vici și din Șerban, Șerbano-vici. Frații uniți au sămănat zizanii în holda bisericii lui. Din aceste frământări neamul românesc a ieșit biruitor, păstrându-și ortodoxia și naționalitatea.

Ci lupta aceasta de desnaționalizare dintr-o parte și de menținere din alta, se simte și în cercetările istorice: Ungurii și Sărbii căutând să dovedească vechimea lor mai adâncă în aceste părți, iar Românii străduindu-se să arate „că-s aici acasă”. Lupta aceasta — pentru dovedirea vechimii Românismlui — se simte și în lucrarea părintelui Cotoșman.

Satele studiate au biserici vechi — unele din sec. al XVIII-lea — mărețe, împodobite, au cimitire îngrijite, au arhive, au biblioteci. Cărțile vechi sânt păstrate și numeroase, mai toate din tipografiile Principatelor. Se găsește Căzania lui Varlaam, Pravila Mare, Tipăriturile românești ale lui Antim, Mineele lui Chesarie de Râmnic, Mărgăritarul lui Hrisostom. Notele de pe cărți dovedesc viață veche românească în aceste părți și legătură puternică cu biserică din Principate. Cu aceste note și cu ajutorul arhivelor parohiale se pot întocmi, pentru unele sate, șir de preoți începând cu sec. al XVII-lea.

Autorul a lucrat conștiincios și sistematic. Tot ce s'a putut spune despre vechimea satelor și a bisericilor, sprijinit pe arhive și pe autori vechi și noi, străini și români, a fost pus la contribuție. Amănunțite sânt și descrierile arhitecturale și picturale ale

bisericilor. Se mândrește ca și noi de buna stare materială a sătenilor și de înaltul lor simț național; se întristează ca și noi de nenorocirea căzută pe aceste sate prin scăderea natalității adusă de avorturile pricinuitoare de moarte și amenințătoare cu pieirea neamului.

Părintele Gheorghe P. Cotoșman face cinste bisericii noastre, atât prin strădania lui pentru ridicarea de lăcaș nou bisericesc în Jimbolia, cât și prin stăruința lui în cercetarea trecutului Banatului Românesc. Vrednic este de ajutor și de încurajare.

Preotul Dr. Nicolae M. Popescu
profesor universitar

D. C O M U N A C E N A D

1. Descrierea comunei.

Pe malul stâng al Mureşului, la o depărtare de 2 km. de râu, pe o câmpie întinsă şi fructiferă, este situată antica comună românească Cenad (Cenadul-Mare şi Cenadul-Vechiu). Longitudinea, dela Greenwich: 20° 33, iar latitudinea: 46° 8'. Şoseaua naţională, ce vine din Timişoara prin oraşelul Sănnicolaul-Mare, trece prin mijlocul comunei, îndreptându-se spre apus, făcând legătura cu oraşul Măcău din Ungaria. Faţă'n faţă, însă pe malul drept al Mureşului, este aşezată comuna Cenadul-Unguresc, locuită în bună parte de Români ortodocşi.

La marginea de răsărit a comunei trece linia ferată Cenad-Sănnicolaul-Mare (7 km.) — Timişoara (67 km.) Până la 1918 linia făcea legătura peste Mureş, cu: Apăfalva—Măcău—Seghedin—Budapesta.

Situată în direcţia dela apus spre răsărit, comuna are străzi largi şi drepte, pietruite cu piatră de munte, iar trotuarele sau potecile pavate cu cărămidă arsă şi alte pietre rămase dela străvechea cetate «Mureşana». De-a-lungul străzilor, perpendicular pe stradă, sunt zidite case, mai mici ori mai mari, din cărămidă arsă sau nearsă. ori din zid de pământ bătut; acoperite cu ţiglă sau şindrilă, mai puţine cu trestie, după situaţia materială a proprietarului. Fiecare casă are: o cameră de locuit, o tindă, ce serveşte de culină, şi încă o cameră numită «casa mare», mai îngrijită, destinată oaspeţilor. Casele celor bogaţi au mai multe camere, frumos împodobite. Toate sunt văruipe pe dinafară cu diferite culori, iar pe dinlăuntru sunt pictate cu motive ornamentale, alese cu mult gust.

Curţile, largi şi spaţioase, sunt îngrădite cu gard de cărămidă ori de scânduri. La capătul curţilor, dindărătul caselor şi atenanselor, sunt grădinile, adevărate terene de cultură. Până şi ultima palmă de pământ este cultivată cu scumpătate şi pricepere. În grădini, pe lângă tot felul de flori şi zarzavaturi, sunt plantaţi pomi roditori: iar în curţi şi de-a-lungul străzilor, la

margininea trotuarelor, sunt plantați salcâmi și pe alocurea duzi și plopi. Privită din depărtare, comuna pare așezată în mijlocul unei pădurice.

Edificii, mai mari, afară de cele 4 biserici, cari, prin înălțimea maiestuoasă a turnului lor, domină comuna și împrejurimile, și de edificiile școalelor primare, caselor parohiale, a primăriei comunale, farmaciei, medicului comunal și excepționând cele câteva prăvălii, ori dughiene, alte clădiri mai însemnate nu sunt.

Când ne gândim că odinioară palate și catedrale mărețe împodobiau această comună, și că mulți prefecti, principi, regi, pași, conți sau grofi și înalte fețe bisericesti ortodoxe, catolice și inusulmane au rezidat aici, trebuie să mărturisim că însemnătatea acestei comune nu constă în ceea ce este, ci în ceea ce a fost. În comună mai este: post de jandarmi și grăniceri, poștă, telefon și telegraf. Din punct de vedere administrativ comuna este împărțită în Cenadul-Mare și Cenadul-Vechi și aparține plasei Sănnicolaul-Mare, din județul Timiș-Torontal.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

2. Istoricul comunei.

Mulțimea obiectelor casnice, aflate, în cursul vremii, în cuprinsul ca și în apropierea comunei, dovedesc că pe locul Cenadului de azi, în vremile preistorice, în epoca neolitică, de bronz și în epocile următoare, au existat așezări omenești. Poporul Agathyrsilor este cel mai vechi popor despre care istoria face pomenire că a locuit pe aceste plaiuri. După Herodot (sec. V. a. Cr.), părintele istoriei, numirea râului Mureș ca și a județului Torontal ar fi de origine agathyrsă.¹

La finea celebrei opere «Getica», a nemuritorului Vasile Pârvan, pe harta întitulată «Expansiunea getică în Europa centrală și Sudvestică în Mileniul I. a. Cr.» este însemnată pe locul Cenadului unguresc de azi, localitatea «Ziridava». Numirea localității este de origine «geto-thracică». ² Dava, dava și deva este toponimie pur getică.³ Zura, sau ziri în

1. Dr. Szentkláray Jenő: *A Csanád Egyházmegyei plébániák története. Temesvár, vol. I. p. 663.*

2. Vasile Pârvan: *Getica, p. 253.*

3. *Id., p. 66—77.*

Simba getică înseamnă «apă»,¹ și, ca atare, «Ziridava» ar însemna: localitate sau oraș de apă, sau lângă apă, sau oraș fluvial. Pe numita hartă, de sigur, din greșală, orașul Ziridava este însemnat pe malul drept al Mureșului. Pârvan, bazat pe relatările lui Plolomeus, precizează că orașul «Ziridava» era așezat în Dacia «căt-re Tisa mijlocie, poate pe Mureș, la Cenad, unde s'au găsit și resturi romane»² Resturi romane s'au găsit la Cenadul de pe malul stâng, din România, și nu la cel de pe malul drept al Mureșului, din Ungaria. Ziridava era, deci, chiar după Pârvan, pe locul Cenadului de azi. În opera sa, Pârvan mai amintește de localitatea «Giridava», despre care spune că era «un centru înfloritor getic»³ El susține că localitatea «Giridava» este identică cu «Ziridava», și această părere spune că este «documentată chiar epigrafic».⁴ Așadară, comuna Cenad de azi, numită cândva și Giridava sau Ziridava, era, din vremuri uitate, un centru însemnat al strămoșilor noștri Geți. Cu timpul localitatea Ziridava ajunge reședința unui trib dac numit «Morasiani», dela care și localitatea a primit apoi numele de «Moresiana».⁵ Geții și Dacii erau vlăstarele aceluiași trunchiu thracic, și ca atare, trăiau în raporturi de frățietate, având aceleași obiceiuri și vorbind aceeași limbă.

Romanii, cucerind Dacia, construiesc aici un castru puternic ale cărui ziduri încereuiau o suprafață de mai mulți kilometri. După unii, castrul se extindea până la râulețul Arauca, ce curge alene, pe la marginea de miazăzi a comunei Sânnicolaul-Mare.⁶ Împăratul Traian aduce aici, din vastul său Imperiu, o numeroasă colonie romană, care, în scurt timp, romanizează întreg ținutul. Paza cetății și a orașului, numit de Romani «Morisenum», «urbs Morisena», împăratul Traian o încredințează legionarilor Geminei XIII. Aici rezidează și guvernatorul sau prefectul roman, a cărui autoritate administrativă și politică se extindea asupra întregului ținut dintre

1. *Id.* p. 253.

2. *Id.* p. 260. *Maiorul Buzincu Emil susține — fără temei — că locul cetății „Ziridava s'a stabilit (?) a fi lângă com. Rulci din plasa Birchiș”. Vezi foaia „Vasiova” d.n. Oravița, Nr. 4—5/1933, p. 6.*

3. *Id.*, p. 76

4. *Id.*, p. 253.

5. G. Tocilescu: *Dacia înainte de Romani, București, 188*, în *An. Acad. Rom. vol. X.* - V. Grozescu: *Istoria Rom. dela Mureșul de jos, Oradea, 1887*, p. 6.

6. Dr. Borovszky Samu: *Temes vármegye*, p. 233. — Chreyer Viktor: *Nagyszentmiklós trad. monografiája, Nagyszentmiklós, 1912*, p. 8.

Dunăre, Tisa și Mureș, numit: Dacia Ripensis. Bănatul Timișan de azi. — Ca dovadă plauzibilă ne servesc următoarele inscripții de pe două monumente de piatră, aflate în Cenad:

- I. M. Papirio M. F. Cor
Praef. Coh. I. Pan.
In Dacia Praef.
Ripae Tibisci Danu —
Bii. Curatori Pon —
Tis. Augt. In Moesia
Viro. Pop. Plebs
Ulpia Traian
Sar Part. H. M. P.¹

adecă: «Marco Papirio Marci Filio Cornelio Praefecto Collo-
tis primae Panoniae in Dacia Praefecto Ripae Tibisci Danubii
Curatori Pontis Augusti in Moesia Duumviro Populus Plebs—
que Ulpiae Trajanne Sarmis Patrono hoc Monumentum posuit»²

- II. CORNELIAE
SALONIAE
AUG. CONIVGI
GALLIENI A. CN.
ORDO MVNI
TIB. DEV. NVM
MAIESTATIQ. EIVS

adecă: «Corneliae Saloninae Augustae Conjugi Gallieni Augusti
Caesarie nostri Ordo municipalis Tibiscanus devoto munus
majestatisque ejus».³

După Ptolomeus și Strabo, municipiul Tibiscum ar fi fost
situat în Dacia Ripensis sau Riparia, la confluența Mureșului
cu Tisa. Pe acele vremi Mureșul la revărsarea sa în Tisa
forma o deltă măciroasă, care se întindea până aproape de
Cenad. De aceea se spunea că Mureșul se revărsă în Tisa
aproape de Morisena-Cenad. După amintirile învățați greci, ora-
șul Morisena ar fi identic cu Tibiscum.⁴ Mai nou inspectorul
geodezie Adam Cucu emite părerea că municipiul Tibiscum ar

1. *Ibid.*

2. V. Grozescu, p. 6—7.

3. *Ibid.*: *Timișana*, București, 1848, p. 5. — Fr. Griselini: *Istoria Baz
năutului Timișan*, trad. Bolocan, București, 1926, p. 205.

4. Fr. Griselini, p. 10.

El fost situat pe malul drept al Timişului, pe locul unde azi este comuna Jupa¹ În cazul acesta, rămâne de neînţeles de ce monumentul prefectului Corneliac s'a aflat la Morisena-Cenad şi nu la Jupa ori în altă parte. Grisellini spune că a depus mari eforturi spre a da cu ochii de acest monument, dar totul a fost zadarnic. El se află, de bună seamă, prin vreun muzeu din Budapesta ori Viena, sau în altă parte.²

Cetatea şi oraşul Morisena, pe româneşte: Mureşana sta în legătură cu celelalte cetăţi şi oraşe romane din Dacia, prin vestitele drumuri romane: unul ce venea din Ardeal, pe malul stâng al Mureşului, prin Lipova şi Igriş; altul, ce făcea legătura cu cetăţile dela Sud şi, probabil, cu capitala Daciei: Sarmisegetuza; iar al treilea drum pleca dela Mureşana, peste Mureş, la Seghedin, în Ungaria.³ Drumul comercianţilor Iazygi: din Panonia, spre sudul Dunării, în Sirmiu şi Moesia, trecea prin: Camija, Oroszlámos şi Mureşana.⁴

Sub stăpânirea romană oraşul ajunge la o înflorire nebănuită. Nu numai că era centrul administraţiei civile şi militare, dar a devenit şi un centru comercial însemnat. Şi după retragerea legiunilor romane în sudul Dunării, oraşul Mureşana continuă să trăiască o viaţă romană, sau mai bine zis românească, căci colonii aduşi de Traian, împreunaţi prin legături de căsătorie cu băştinaşii geto-daci, au dat naştere unui popor nou, care, până azi, locuieşte în tinerile strămoşeşti. Cărămizile romane cu inscripţia: Leg. XIII. Gem., ca şi mulţimea monedelor cu efigia împăraţilor romani: Traian (†117), Hadrian (117—138), Antoniu Piu (138—161), Marcu Aureliu (161—180), Commodus (180—192), Septimiu Sever (192—211), Caracalla (211—217), Alexandru Sever (222—235), Gordianus (238—244), Claudiu (268—270), Aurelian (270—275), Probus şi Constantinus, pe care locuitorii români de azi ai comunei, urmaşii vechilor coloniştii romani, le găsesc prin curţi, grădini şi pe la hâlde, cu prilejul săpăturii ori a arăturii, — dovedesc, cu prisosinţă, că aici, pe vremea stăpânirii romane, a fost un oraş şi un castru însemnat. Obiectele vechi, de mult preţ, aflate

1. *Farta comp. a Dacici, in Analele Banat An. II. Nr. 2, p. 121.*

2. *Grisellini, p. 106.*

3. *Dr. Szentkláray: A Csanád-Egyházmegyei plébániák p. 664. — Dr. Borovszky: Temes v. p. 33., Ing. Cucu Adam, *Harta istorică a Banatului de azi „Dacia Ripensis“ (Ripensia) din trecut, 1928.**

4. *Ibid., şi Szilágyi Sándor, A magyar nemzet története, Budapest, 1915, p. CLXX.*

aici de diferiți arheologi și cercetători, azi împodobesc muzeele de antichități din Viena și Budapesta. Chiar dintre săteni, până azi, unii,¹ au strâns, într'un mănunchiu, frumoase și bogate colecții de monede și antichități romane.

În lunga perioadă a invaziunilor barbare, orașul, cu toate că are, fără îndoială, să sufere mult, el, totuși, rămâne cel mai însemnat centru din aceste părți ale Daciei Ripense. Insuși «biciul lui Dumnezeu», Attila, își avea reședința în acest oraș, căruia i-se mai zicea și: orașul lui Attila.² În frumosul său palat din Mureșana, construit de cei mai renumiți arhitecți romani ai timpului, a primit el, cu multă afabilitate, pe rectorul Priscus și pe însoțitorul său, Maximilian, — solii împăratului creștin Teodosie II, — cu cari a vorbit în limba ausonă, adică în limba populară latină, care era limba strămoșilor nostri de aici.³ Puternicul și temerarul Cagan Baian (†602) al Avarilor, care a vorbit tot atât de cutezător cu împăratul Iustin II. ca și Attila cu Teodosie al Romanilor, de asemenea a residat în orașul Morisena.⁴ După alungarea Avarilor Dacia Ripensis ajungând sub stăpânirea principilor naționali, orașul Morisena își recâștigă vechea-i splendoare.

Principele Banatului Timișan: Glad, Vlad sau Claudia (născ. între a. 835—10), în timpul domniei sale de 33 ani, între anii 874—907, și nepotul său Optum, dela finea veac. X-lea sâ până la 1030, își aveau reședința tot aici.⁵ Cetatea în acest timp purta numele de «Cetatea lui Optum».⁶ Căderea lui Optum atrage după sine schimbarea numelui anticeii cetăți. Regele Ștefan vrând să răsplătească actul de trădare, dar și de curaj al generalului român Cenad, poruncește ca cetatea și orașul, ca și o mare întindere de pământ din jurul lui — din care formă apoi un nou județ —, să poarte pe viitor numele de

1. De pildă: Ioan Popovici, jun. de 16 ani și Preotul gr. cat. Victor Deciu din Cenadu Mare.

2. Dr. L. Borovszky: *Temes v. l. r.*

3. Basiliu Moniri: *Di-ertaș e ist. crit. lit. Timișoara*, 1897, p. 237.

4. Dr. Borovszky: *Temes v. p. 238.* — Griselini, p. 10. — Dr. Gh. Popovici: *Istoria Românilor Pănățeni, Lugoș*, 1904, p. 94.

5. Istoriograful maghiari susțin că după ce Avarii au fost în inși și alungați din Panonia și Dacia de către regele francez Carol cel Mare și de fiul său Pipin cel Scurt, Francezii au ținut un timp, sub ocupație și această parte a Daciei, adică Banatul Timișan. Vezi: Dr. L. Borovszky, *Temes v. p. 243.*

6. Dr. Borovszky S.: *Temes v. p. 213—246.*

7. Dr. Borovszky Samu: *Csanád vármegye története 1715-ig. Budapest 1897, vol. II, pag. 72.*

«Cenad». De acum înainte oraşul Morisena sau Mureşana figurează pe hărţi, acte, diplome, etc. sub numele cel nou de «Cenad». ¹ — La diferiţii scriitori, români şi streini, acest nume variază, îmbrăcând forme: latine sau romane, germane şi maghiare, precum urmează: Chenad (1199), Sunad, Samad (prin 1200), Chvnad (1217), Chenadinum (1219), Chenadu (1220), Chanadinum (1242, Çhanad (1311), Cenadinum (1371), Czauadinum (1410), Chanadum (1431), Canad (1459), Cianadinum (1550), Chianadinum (1550), Chianad, Cyanad, Chanadinum, Tschanadt (1551), Chanadynum (1562), Cianadum (1595), Tschonad (1599), Csenad (1621), Cenad (1650), apoi: Suanad, Canadiu, Chamad, Choad, Chomad, Cianad, Cinade, Csanadum; Csomad, Cunad, Schanad, Scenad, Tanadium, Tsanad; Tschanad, Zanad şi Csanad. ²

Odată cu noua împărţire administrativă a Banatului Timişan, regele Ştefan al Ungurilor împarte moşiile principelui Optum în trei părţi: O parte le desemnează ca proprietăţi regale, având ca centru oraşul Morisena-Cenad; altă parte o face donaţie nouînfiinţatei episcopii romano-catolice — înfiinţată pe ruinele episcopiei ortodoxe-române — cu sediul tot în acest oraş; iar partea a treia şi cea mai importantă — cuprinsă între Tisa, Mureş şi Aranca — a primit-o generalul Cenad, pe care regele l-a pus prefect peste noul judeţ Cenad, cu reşedinţa în oraşul cu acelaş nume. Moşiile lui Cenad în bună parte, le vedem, până prin veac. al XV-lea, în mâinile urmaşilor lui şi a altor boieri de viţă românească. Din restul teritoriului ocupat, spre Sud de Aranca, regele Ştefan-cel-Sfânt retrocedează o parte însemnată familiilor şi nobililor principelui român Optum. ³

Chiar şi după noua stare de lucruri — după căderea lui Optum —, în Mureşana-Cenad continuă să zvâcnească viaţa românească, animată şi ocrotită de preoţimea română-ortodoxă, susţinută de boierii români, rămaşi credincioşi străbunelor tradiţii şi obiceiuri. Insemnările ungureşti ulterioare neglijează aceste manifestări româneşti, înregistrând şi reliefând numai faptele ce-au stat în strânsă şi directă legătură numai cu interesele catolice-maghiare, fiindcă Mureşana-Cenad, de-

1. Dr. Borovszky *Terontal várm. gy.*, Budapest 19. 8. p. 82.

2. Idem. — *Orvay T. és Szenklárav I.: Történelmi Adattár a Csanád-Egyházm. hiv. és ielen.*, Temesvár, 1873, vol. III, p. 71—73. — *Juhász Kálmán: Hajdani monostorok*, Budapest 192, d. 38—39. — *P. Drágálina: Istoria Banat. Severin, par ea III*, p. 111, etc.

3. Dr. Borovszky: *Terontal vármegye* p. 519.

acum încolo, deveni centrul catolicismului unguresc și a proprietăților regale din aceste părți ale Ungariei.

Regii maghiari dădeau o deosebită atenție și cinste Cenadului. Ei se abăteau de mai multe ori pe an la Cenad, cu ocazie la serbătorile mari. Astfel, la 1013 regele Samuil Aba petrece serbătoarea Paștelui în acest oraș.¹

Tătarii strecurăți în Ardeal și Bănat, pe valea Mureșului, sub conducerea căpitanului lor Bűdzsik, în primăvara anului 1241, pustiesc și devastează cetatea și orașul, aprinzând casele și dărâmnând palatele și bisericile. Episcopul de atunci, Bulehu (Vuleu), care, împreună cu întreaga populație a orașului, se refugiase la timp dinaintea năvăliților, după alungarea Tătarilor se reîntoarce la reședința sa, și'n decurs de 10 ani cât mai păstorește, restaurează complect orașul devastat. Locuitorii rămași în viață deasemenea s'au întors la vetrele lor.

În 19 Iunie 1278, când regele Ladislau al IV-lea a petrecut aici, orașul încă și mai păstra strălucirea și renumele de odinioară. În palatele lui pompoase sălășluște, în 22 Mai 1322, regele Carol Robert — cel ce a fost bătut la Posada, lângă Câmpulung, de către oastea voievodului Iancu Basarab, al Țării Românești — Ceta, 9 Iulie 1366 regele Ludovic-cel-Mare, iar la 13 Noemvrie 1391, și la 18 Aprilie 1436 regele Sigismund. În 6 Ian. 1443, și în 7 Martie 1444 principele Ioan Huniade-Corvinul, fost prefect al județului Cenad, petrece în Cenad, prezidând aici tribunalul județean. Pe Iancu Corvinul îl mai găsim aici la: 16 Aprilie și la finea lui Decem. 1459 și la 4 Ian. 1451.² — La 23 Sept. 1155 monahul franciscan Ioan Capistran, conducătorul cetelor de cruciași, adunași la ordinul Papei Calixt III. spre a lupta contra Turcilor, alături de cel mai mare erou al creștinătății: Ioan Corvinul, trece prin Cenad, unde, cu toată probabilitatea, și-a recrutat și luptători pentru sfânta Cruce. La 9 Decem. 1156 regele Ladislau V. petrece în acest oraș de glorioase tradiții.³

Știrile tot mai neliniștitoare, provocate de cuceririle Turcilor, în Ardeal și Banaț, începând cu anul 1417, determină pe episcopul Cenadului, Albert Hangăesi, să ia măsuri preventive pentru apărarea orașului. La 1459, el pune să se sapa șanțuri în jurul orașului, și să se ridice ziduri din materialul

1. Dr. Borovszky: *Torontál v.* p. 82.

2. Dr. Szentkláray Jenő: *A Csanád-Fgyházmegyei plébán'ák p. 669-671*

3. Dr. Szentkláray: *A Csanád-E. yház p. 673.*

pietros rămas dela vechiul castru roman, distrus de tătari. La 17 August 1462, când marele rege Matei Corvianul pornise cu oaste contra Turcilor, cari tăbăriseră deja în Țara Românească, — ajungând la Cenad, bastioanele și zidurile împrejmuitoare erau deja ridicate.¹ Deastădată castrul sau cetatea nu mai avea întinderea colosală de odinioară. Ea s'a redus numai în jurul orașului Cenad. După calculele inginerilor geodezici, bazate pe măsurători pe teren, și pe săpături arheologice, castrul Morisena cuprindea o suprafață de 14.000 stărujini pătrați,² sau 50.260 metri pătrați, așa încât afirmația³ că zidurile cetății cuprindeau înăuntrul lor și orașelul Sânnicolaul-Mare de azi până la Aranca, es'e perfect întemeiată.

Dela 31 Oct. până la 2 Noem. 1495 a petrecut în Cenad regele Vladislav II. În primăvara anului 1514, — Gheorghe Doja cu răscolății săi iobagi români și unguri, ocupă cetatea și orașul; pe membrii capidului catolic îi ucide, bisericile le devastează și dă foc palatelor boierești și regești. După prinderea și arderea sălbatecă pe rug, la Timișoara, a eroului Doja — care, prin mișcarea revoluționară inițiată de el, voi să scuture jugul iobăgiei de pe spinarea încovoiată de munci a țărânului român și maghiar, obidit și necăjit —, episcopul Cenadului, Francisc Csaholyi, cu prețul multor jertfe, și cu brațe românești, restaurează cetatea și orașul. Din împrejurarea că la 21 Mai 1522 se amintesc aici doi portari: Ion Ianc și Petre Horváth, se deduce că cetatea a avut două porți.⁴

Zilele turburi ce-au urmat după nenorocirea ungurească dela Mohács din 1526 au fost acoperite tot mai mult de nourii plumburii ai îngrijorărilor și desnădejdei. Lup ele interne pentru succesiunea la tron, cari uneori au degenerat în adevărate războaie civile, au pregătit și favorizat instaurarea stăpânirii semilunei asupra Transilvaniei și Ungariei.

În anii 1528 și 1529 Cenadul este vizitat de regele Ioan Zápolya. Ungurul protestant Bálint Török Enyigni, la 27 Sept. 1529, a atacat cetatea și orașul lipsit de apărare, și pătrunzând în catedrala sf. Gerardi sau Gellért a răpit toate obiectele

1. r. Borovszky, *Ioronál v. l. c.*

2. Dr. Szentkláray, p. 672.

3. Ft. Gheorghu Cotoșman. *Din tre-utul Pânatului, Comuna și Bisericii d.n. Sânnicolaul-Mare, Cartea II. v. 1-6* 145.

4. Dr. Borovszky: *Csanád vármegye, vol. II, p. 77.* — Dr. Szentkláray: *A Csanád, p. 675.*

sfinte de preț ce-au mai rămas după Doja, și le-a dus cu sine peste Dunăre în Szigetvár.

În 1530 orașul este ocupat de armata nemțească a împăratului Ferdinand, dar, în scurt timp, ajunge din nou în mâinile regelui Ioan, care, la recomandăția lui Gheorghe Frater (Fratice sau Frățuși), numește pe cumnatul acestuia, pe Gasparu Perusici comandant al cetății. Perusici s'a făcut stăpân și pe venitele episcopiei catolice, din cari a plătit apoi soldele ostașilor, și a contribuit la bună-intreținerea cetății și a orașului.¹

La 4 Sept. 1541 Cenadul a fost atașat Ardealului. Conducerea județului și a întregului teritoriu dintre Mureș și Dunăre, adică Banatul-Timișan, în frunte cu orașul Timișoara, regina Izabela, care-și mutase reședința la Lipova, a încredințat-o lui Petre Petrovici. Acesta a adus pe cei dintâi sârbi în Cenad, așezându-i printre băștinașii români.

După ce guvernatorul Ardealului, Gheorghe Frater, a trecut de partea lui Ferdinand, un pretendent la tronul Ungariei — ales de partida contrară lui Ioan Zápolya, în dieta dela Pozsony, la 30 Oct. 1526, ca rege al Ungariei, în vreme ce Ioan Zápolya, la 11 Noemv. același an a fost ales și încoronat ca rege ungar, în Székesfehérvár (Alba-Regală, unde se încoronau și se înmormântau odinioară regii ungari³) — prefectul Timișorii Petru Petrovici, rămas fidel familiei Zápolya, la finea lunii Septemvrie 1550, ocupă — cu trupele sale, puse sub conducerea căpitanului sârb Nicolae Cserepovici —, cu asalt cetatea și orașul, dar curând trebuie să se retragă, fiind respins de oastea comandată de căpitanul Orăzii, Toma Varkocsi, care supune și încredințează orașul pseudo-regelui Ferdinand.

În timpul acestor hârțueli, multe din clădirile de seamă ale orașului au fost arse, și parte din zidurile cetății dărâmate. La începutul anului 1551 Cenadul primește un nou comandant în persoana lui Petru Nagy, care cu multe sacrificii a restaurat cetatea și orașul. Când însă, beglerbeyul Mehemed, în 28 Sept. s'a apropiat de zidurile cetății cu o armată de 80.000 oameni, comandantul Petru Nagy, la sfatul lui Gh. Frater i-a ieșit întru întâmpinare și i-a oferit cheile cetății fără nicio

1. Dr. Borovszky Csanád v. p. 77—78. — Szentkláray; A Csanád, p. 676.

2. Ibidem.

3. Dr. Gh. Popovici; Istoria Românilor Bănățeni, p. 211.

înrolivire.¹ În 28 Noembrie acelaş an — după ce Turcii au fost constrânşi să părăsească Lipova —, cetatea ajunge iarăşi în stăpânirea lui Ferdinand, care o asediază cu mercenari spanioli de Castaldo, dar ocupaţia lui a fost de scurtă durată şi cât se poate de nenorocită pentru Cenad, căci soldaţii s'au dedat la jafuri şi prădăciuni.²

Ferdinand la 9 Aprilie 1552 se adresează lui Andrei Băthori cerându-i să numească aici un comandant destoinic, dar nici măsura aceasta nu foloseşte, căci după căderea Timişorii, la 30 Iulie 1552, cetatea şi oraşul trec definitiv, sau mai bine zis pentru o perioadă de lungă durată sub stăpânirea turcilor, cari numesc oraşul «Cenadul-Turcesc».

Cetatea, pe vremea turcilor, era păzită câteodată de o garnizoană mai mare, alte o i de una mai mică, după împrejurări. Intre anii 1590—91 cetatea era străjuită de 44 călăreţi simbrieşi, şi 28 corsari, de tot 72 oameni, sub comanda a doi aga. După reluarea Boroşinului, la finea anului 1595, a fost eliberat şi Cenadul de sub domnia turcilor, dar în anul viitor, cu ajutor dela tătari, turcii reocupă Cenadul. În Iulie 1596 Ioan Szeleştei (Selişteanul), comandantul Lipovei, încearcă un atac contra cetăţii, dar fără rezultat, căci trupele turceşti, cărora le-a venit într'ajutor şi paşa Timişorii, i-a pricinuit o grea înfrângere.

În toamna anului 1597, Gheorghe Borbely, banul Carai-sebeşului şi generalul lui Sigismund Băthori, a reocupat Cenadul şi l-a pus sub comanda împăternicului împărătesc Francisc Lugosi (Lugojanul), dar în vara anului 1598, când trupele lui Mehemet s'au apropiat, a părăsit cetatea, în care din nou s'au cuibărit turcii. În 13 Aug. 1613, sârbii, lipovenii şi boroşinenii au reocupat cetatea, şi prinzând pe beiu de acolo l-au dus lui Gabor Bethlen, care, aşa se vede, a dat de bună voie cetatea turcilor, în stăpânirea cărora a rămas neîntrerupt până la finea secolului al XVII-lea.

În 1685 trupele împărăteşti au ocupat Szolnokul, Szarvasul şi Aradul. La vestea căderii Aradului, trupele turceşti din Cenad au părăsit cetatea, care a fost ocupată îndată de haiduci unguri şi de soldaţi sârbi. Aceştia ca la 800 inşi, în primă-

1. Dr. Orovszky : *Csanád várnegye, I. c.* — Szentkláray : *A Csanád*, p. 677.

2. *Ibidem.*

vara anului 1687, în vreme ce turcii din Lipova pândeau momentul epuizării alimentelor aduse de unguri în Seghedin cu carele de proviziuni, au năvălit asupra lor măcelărind ca la 500 dintr' ânsii.¹

În 1693, cu tot ajutorul primit dela tătari, turcii n'au putut recupa Cenadul până la 1697, când în drumul lor nebulos din Timișoara spre Seghedin, au luat Cenadul cu asalt, trecând întreaga garnizoană germano-maghiaro-sârbă aflătoare acolo pe sub ascuțitul sabiei.²

Încăpând pe mâna turcilor, toate instituțiunile religioase catolice din Cenad încetează de a mai exista. Averele episcopiei și ale capitolului catolic au trecut în folosința Sultanelui, în mod formal și fictiv ele, însă au aparținut regelui Ferdinand. Membrii capitolului catolic au părăsit orașul încă în 1550, episcopul și ceilalți clerici numai în 1552.³ În tot decursul stăpânirii turcești, în întreaga dieceză a Cenadului n'a existat nici un preot romano-catolic. Serviciile divine pentru catolici le oficiau din când-în-când anumiți călugări ambulani, cu permisiunea specială a Sultanelui.⁴ Nu aceeași soartă a avut-o și clerul ortodox-român, căruia Turcii i-au acordat mai multă toleranță din pricină că el nu prezenta un pericol atât de bănănit pentru siguranța imperiului ca și catolicismul ungaresc și german, cu pronunțate tendinși de imperialism pămanțesc.

La venirea Turcilor populația Cenadului era compusă din Români, Sârbi și Maghiari. Szentklaray scrie⁵ că pe vremea ocupației turcești, ungurii și sâbii au părăsit cu toții Cenadul, așezându-se în șatul Bucova, azi pustă, la câțiva kilometri depărtare de cetate. În defterul dela 1557 erau impuse la impozit 45 case cu coș, dintre cari 40 vechi și 5 noi, și tot atâtia capi de familie, proprietari de pământ. Numele lor copiate exact după originalul turcesc, sunt acestea: Judele sau primarul Blaj, Pavel și Ștefan Cevaș, Coloman Likas, Ion Suciș, Fogas Imre, Martin Casu, Mihail Santol, Francisc Tot, Dimitrie Lucaci, Gligorie Marla, Mihai Tar, Francisc Tot, Gi-

1. Dr. Borovszky: *Csanád vármegye*, p. 78-79.

2. *Drăgalni: Istoria Banatului Severin*, p. III, p. 54.

3. Dr. Szentklaray: *A Csanád Egyháza*, p. 107.

4. *Idem* p. 679. — Dr. Borovszky: *Csanád vármegye*, p. 86.

5. *o. c.* p. 698.

gorie Boros, Mihail Cenad, Mihai Fodor, Ambrus Mores, Stefan Fösus, Lörintz Ioan, Ladislau Tot, Nicolae Monariu, Blajiu Dacu, Gligorie și Ioan Micu, Ion Sebeșan, Mihai Varga, Gheorghe Kocsis, Matei Călaz, Gligorie Husariu, Andrei Sitar, Bălint Tur, Matei Tot, Iacob Vameș, Carol Iacob, Blaj Galu Varga Martin, Andrei Bencec, Gligorie Tot, Mihai Nagy, Gligorie Gergeș, Lucaci Nemeș, Ion Sion, Gligorie Kovacs și Andrei și Albert Păciu.

În defterdar erau trecuți, așadară, numai proprietarii de casă și pământ, în majoritatea lor români, puțini unguri și nici un sârb. Restul populației române, despuiată de drepturi și moșii, de către regii maghiari, nu era luată în considerare. Cu toate că sub turci dispar privilegiile de mai înainte, iobagii români, despre cari nu amintesc documentele și defterele turcești, au rămas și pe mai departe în aceeași situație umilitoare, de a fi robii și slugii tuturor venetnicilor. S'au schimbat doar nemeșii și grofii unguri cu spăilugii și pașii turci; alăta tot.

Privite sub acest unghiu defterele, listele de dare făcute de Turci, este explicabil ca numărul celor trecuți în ele să fie cât se poate de redus. Căci și sultații au procedat la fel cu regii ungari: au făcut donație pământurile cucerite oamenilor lor de curte și soldaților merituoși. Proprietarii băștinași au rămas prea puțini, și numai ei sunt cuprinși în aceste deftere; grosul populației muncitoare de pământ, în tolosul spăilugilor, nu număra. Ea era o cantitate neglijabilă, — din punct de vedere al drepturilor —, bună numai de exploatat. Căci altfel rămâne de neînțeles faptul, că sediul Săujacatului și al Nahiei, a unui pasă și a unui Cadiu sau Muftiu (un fel de vlădică turc) a putut fi așezat într'un oraș cu numai 45 capi de familie. Admitând că de fapt au fost numai 45 bărbați în întreg orașul, se naște întrebarea: moșiile întinse ale pașilor și ale spăilugilor cine le-a lucrat? Turcii, cari nu se pricepeau decât la mânuirea armelor? Ungurii sau Sârbii? Aceștia — precum înșiși istoricii maghiari susțin — au părăsit Cenadul, încă la începutul domniei turcești. Atunci le încușă fi locuit în Cenad, căci aceiași istorici maghiari scriu că orașul acesta nu numai că a fost conținuu locuiri, dar că a fost unul din centrele celei mai importante ale Banatului Timișan, în tot decursul stăpânirii turcești?

1: Traian Birădescu: *Banalul sub Turci. Timișoara, 1934, p. 45-46.* — *La Dr. Szentkláray. A Cs. nád. p. 678, toate numele sunt maghiarizate.*

Documentele scrise, cari, probabil, ne-ar fi putut da răspunsuri precise și concludente la întrebările de mai sus, au dispărut fără urmă, în aceste vremuri de bejenie și jaf. În schimb au rămas Românii, locuitorii de totdeauna ai orașului, documentul cel mai sigur și mai autentic, busola de orientare prin bezna și vicisitudinile veacurilor, lucrătorii și cultivatorii pământului, crescătorii vitelor necesare la nutrimentul trupelor și la tracțiunea carelor de proviziuni și munițiuni, rezervorul uman din care Turcul și-a recrutat ienicerii și ostășii pentru cucerirea de noi teritorii și pentru păzirea hotarelor deja cucerite. Românul — a cărui existență pe aceste plaiuri în acele timpuri este contestată de aceiași istorici maghiari, cari orbiți de șovinism, nu-și dau seama de paradoxul și bizareria afirmațiunilor lor —, era, așadar, factorul indispensabil din economia vieții imperiului semjunei. Așa se explică de ce turcii nu numai că au acordat o largă toleranță religioasă și politică ghiaurilor, adecă Românilor, dar le-a ajutat în mod oficial să-și repare bisericile precum se amintește în defterul titela 1590, că pentru repararea bisericii ortodoxe-române din suburbia Lipovei s'au incasat de către autoritățile statului 400 groșițe.¹ Am văzut că nu aceeași a fost atitudinea turcilor față de unguri, și față de sârbi, cari erau considerați ca cei mai mari dușmani ai imperiului, și cari numai de groaza turcilor au părăsit Balcanii căutându-și refugiu în Bauat și Ungaria, uade încă nu se instaurase domnia semilunei.

Și încă un fapt dovedește necesitatea de-a exista a elementului rural românesc în această parte a Banatului, pe vremea stăpânirii turcești. Anume, diferiții demnitari ai Sublimei Porți nu primeau salariu dela Stat, ci echivalentul salariului îl primeau în natură, în moșii și domenii, pe cari le exploatau în folosul lor propriu. Ei erau numai uzufructuarii, proprietarul adevărat fiind Padișahul, Sultanul. În defterul dela 1619 s'a fixat leafa beiului sandjacului Cenad la 207.000 groșițe anual. Ori ca să poată scoate această sumă din roadele pământului, pământul trebuia lucrat, cultivat. Și, cine să-l cultive dupăce ungurii și sârbi din Cenad au plecat, dacă nu Românii, cari au rămas mai departe lângă glia străbună?

Afară de munca ce trebuiau să o presteze în favoarea bei-

¹ *Tratan Eirdescu, op. c. p. 44.*

tor, spahilor sau spăilugilor etc. Românii au fost supuși și la plata a fel de fel de biruri grele. Unul din aceste biruri era și asupra fumurilor numit «resmiduhau». De teama acestui impozit, mai multe familii de Români se concentrău la un loc formând comunități familiare, de câte 4—5 familii, sub un singur fum¹; iar alții și cei mai mulți locuiau prin colibi și bordeie fără fum sau coș.

Nu numai turcii ci și toți stăpânitorii vremelnici ai Cenadului, unguri și germani, storceau dări grele dela biata populație românească de aici. Astfel d. p. la 1559 — când Cenadul este reocupat de Unguri —, Benedict Bornemisă, pe lângă impozitul ordinar aruncă pe cap de locuitor un nou impozit de 95 florinți, câte un covor în valoare de 25 fl. și o pereche de frânc, în valoare de 2 fl. Afară de dările acestea, ofițerul Ștefan Kendi supune locuitorii la o nouă dare de cap de 60 fl., și cu forța rechiziționează câte un scaun cu spate, o saltea, și o plapomă, dela fiecare cap de familie.²

Numai conștiința indestructibilii sale legături cu glia străbună l-a determinat pe țăranul român să îndure potopul de mizerii, ce barbarii și veneticii le revărsau cu nemiluita asupra lui. Deslușind zările unui viitor fericit, Românul, cu credință neștrămutată în biruința finală a dreptății vecinice, a înfruntat cu resignare toate urgiile barbare. Și dreptatea și adevărul au învins, târziu, dar au învins definitiv, dând satisfacție postumă sângelui vărsat cu prisosință de un întreg șir de generații de martiri geto-daco-romani.

In anul 1698 Cenadul se eliberează definitiv de sub dominația turcească. Prin tratatul de pace încheiat la 26 Ianuarie 1699 între Austria și Turcia, cea dintâi se obligă a dărâma zidurile cetății Cenadului, ceea ce în 1701 s'a și dus la îndeplinire prin gr. Oettinger Farcaș, camerat împărațesc și președinte al senatului locot. imperial. Așa se sfârși celatea ale cărei temelii le-au pūs strămoșii nostri geto-daco-romani.³

Dintre comandanții cetății Cenad se cunosc următorii: Ioan Săfâr Ardeleanu, student, 1522, — Gasparu Perusici 1537 — 1550, — Petru Nagy 1551, — Pașa Ulama 1551, — Kaszîm 1552, — Beiu Ferhad 1581, — Aga Hasszan, Francisc Lugoși

1. *Tratan Blădescu*, p. 37—38. 40.

2. *Dr. Borovszky: Csanád vármegye*, p. 80.

3. *Dr. Szeniklárny: A Csanád Egyház*, p. 663. 660.

1598, — Abdulah 1630, și Mehemed la 1691.¹

La plecarea turcilor din Cenad populația orașului număra numai 225 suflete, așa încât afirmațiunea referitoare la defecțuozitatea deșterelor este perfect întemeiată și adevărată.

În cursul celor 146 ani de stăpânire turcească s'au făcut precum era și firesc, unele încrucișări familiare între Români și Turci. Familia Rejep (Reziepu, Regiepu sau Rezsep, cum o aflăm scrisă în actele vechi dela Primărie), atât de număroasă în Cenadul-Mare, este o dovadă palpabilă în această privință. Rejep, după tradiția familiei, ar fi fost un pașă turcesc, care a împroprietărit cu pământ mult pe toți acci flăcăii români cari au consimțit să se căsătorească cu fete turce și să-i adopte numele de «Rejep». Acest fapt se va fi întâmplat prin anii 1690, când Poarta Otomană a publicat Iradeia (legea agrară) imperială pînă în care «țărănul bănațean se declară bun proprietar pe pământul stăpânit de el, recunoscându-și în același timp și dreptul de moștenire din tată în fiu, dreptul de înstrăinare a pământului stăpânit de el, al cărui proprietar absolut a devenit în baza acestei iradeie». Că aceste încrucișări cu turcii s'au petrecut numai spre finea domniei lor în Banat, ne servește ca dovadă tot familia Rejep, care nu s'a turcit, rămânând o familie românească cu nume turcesc.

În cuprinsul comunei până azi se mai află monede turcești. Preotul gr. catolic Victor Deciu are o întreagă colecție de monede romane, turcești, austriace și ungurești.

Sub clădirea mare a «hambarului» cum se numea moara cu aburi, mistuila de flăcările unui puternic incendiu în anul 1928, se spune că ar fi un coridor suțeran, care se prelungește pe sub Mureș până la închisoarea din Seghedin, din Ungaria. Se crede că suțerana aceasta stă în legătură cu coridorul ce pleacă dela Basilica antică română pe ruinele căreia s'a ridicat Biserica catolică de azi. Bătrânii comunei spun, bazat pe tradiție, că acest coridor servea pe vremea turcilor ca închisoare pentru făcătorii de rele. De teamă că acolo ar sălășli

1. Dr. Borowszky: *Csanád v. p. 79.*

2. Dr. Szentkláray: *A Csanád Egyház p. 678.*

3. *Talan Birácsii, p. 51.*

spirite necurate nimeni nu îndrăznește să intre în el.¹

La 1717 — după ce Turcii au fost definitiv scoși din Banat, prin eroismul genialului prinț italian Eugen de Savoia —, în conscripția făcută de contele Mercy, guvernatorul Banatului, s'au aflat, zice-se, la Cenad numai 40 case locuite. Și, conscripțiile acestea, cuprinzând multe lacune, erau în așa fel întocmite ca să justifice planul infernal al Vienei de a coloniza Banatul cu Germani. După 1717 se așază în Cenad mai multe familii sârbe, din cele venite în Ungaria, la 1690, sub conducerea patriarhului Cernojevici. Istoriograful sârb Dimitrie Ruvara² scrie că la 1727 în Cenad erau abia 55 case sârbești. După noua împărțire administrativă din 1717, Cenadul devine, pentru scurt timp, centrul plasei. La 1758 — precum scrie tot istoricul Ruvara³ — primar al comunei Cenad era Avram Românul, dovadă eclatantă că și în acest timp Românii formau majoritatea populației, și deci și a alegătorilor primarului.

Urmărind persistent posesiunea faptică și vecinică a Banatului românesc, Curtea de Viena și-a pus în aplicare cu multă dibăcie planul de colonizare cu germani la acest teritoriu, pe care-l considera drept pământ cucerit cu arma dela turci, și ca atare se complăcea în credința că poate dispune asupra lui după bunul său plac. Cenadul nu putea rămâne nici el necontaminat de boala epidemică a pan-germanismului. Unde Românii n'au fost ridicați în masse, și aruncați în partea muntoasă și mlăștinoasă a Banatului, — cum de pildă s'a întâmplat cu Românii din comunele românești de odinioară: Tomnatic, Teremia, Lovrin, Jimbolia, Cărpiniș, Biled, Săcălaz etc. —, ei au fost răriți binisor și apoi împesțriți, — ca să fie inofensivi — cu elementele germanice aduse din diferitele părți ale imperiului habsburgic și prusiac-german, pentru a fi avant-posturile expansiunii germane în Orient.

Primele familii germane cari s'au așezat în Cenad, la 1745, au făcut parte din rândurile coloniștilor germani aduși în plasa

1. Comunicarea Inv. penz. D. Bozianu și a țăranului Mia Popovici, de 75 ani († 1933) din Cenadul-Mare.

2. Opis temisvarske parhije 1727 godine, Sr. Karlovci, 1923, p. 10.

3. Temisvarska eparhija od niena postanka do. 1758, p. 55.

4. Vezi; Pr. Gh. Cotoșman; Din trecutul Banatului, c. I, p. 95—99.

Palanca-Nouă, în scop de a întări granița Sudică a Banatului. Colonistii au fost așezați în casele Românilor, forțați de stăpânirea vitregă să-și câștige adăpost și existență aiurea, în altă parte a țării. Szentkláray¹ mistificând, în favorul ungarilor și sârbilor (el fiind sârb maghiarizat, cu numele adevărat de Nedics), adevărul istoric, scrie că germanii dela 1745 au fost așezați în casele sârbilor emigrați în Rusia. Ori, este bine stabilit că sârbii au emigrat în Rusia, nu la 1745, ci la 1751, și atunci nu sârbii din Cenad-Mureșana, ci cei din Cenadul-ungurese, din Ungaria.²

Adevărata colonizare cu germani a Cenadului a avut loc la 1765, când baronul Laffert sau Laff colonizează aici 139 familii germane — între cari și câteva franceze —, din Alsacia Lorena și din alte părți ale imperiului german. Nouilor coloniști, Erariul (Statul) le-a zidit, în mod absolut gratuit, case confortabile de cărămidă, în partea de mijloc a comunei, ridicând deodată 3 străzi lungi și drepte de-a lungul șoselei naționale Timișoara-Sânnicolaul-Mare-Cenad Seghedin. Coloniștii au primit, apoi, de asemenea în mod gratuit, pământul cel mai bun din hotarul comunei, toate uneltele economice și vitele necesare cultivării raționale a pământului. Nu este nici o mirare și nu constituie pentru nimeni nici un secret faptul că venelicii (forțați la început să lucreze pământul) în scurt timp ajung la o stare economică și culturală atât de înfloritoare. Tot în vederea colonizării cu germani a Cenadului, scrie Szentkláray,³ la 1762 au fost ridicate din comună și cele 19 familii maghiare, (imigrate aici după 1717) și așezate în Zombor. După 1762 și până la începutul veac. XX, precum dovedesc statisticele, n'a mai existat nici o familie ungurească în Cenad. Ungurii de azi, puțini câți sunt, în raport cu populația comunei, provin din servitorii dela domeniul renegatei și apostatei ducese Mileva de San Marco, numărul lor crescând mult după războiu, în era românească; acest fapt servind revizioniștilor dela Budapesta ca un avertisment, și ca o nouă și nedesmințită dovadă despre larga toleranță românească, ca și despre toate drepturile și libertățile de cari se bucură toate

1. *A Csanád Egyház-megyéi pleb.* p. 685.

2. *Pr. Gh. Coșoman, c. I.* p. 112—113.

3. *Dr. Szentkláray, A Csanád...*, l. c.

4. *Ibidem.*

minoritățile etnice, deci și ungurii, în România-Mare, drepturi pe cari Românii, elementul etnic majoritar din Transilvania nu l-a cunoscut niciodată în Austro-Ungaria dinainte de anul prăbușirii ei: 1918.

În 20 Aprilie 1768 Cenadul a fost vizitat de împăratul Iosif II. însoțit de cumnatul său principele Albert de Saxen, și de secretarul său, contele Nostitz. Dela Cenad Impăratul și-a continuat călătoria călare prin Sănnicolaul-Mare spre Arad.¹

În a doua jumătate a veac. XVIII-lea Cenadul încetează de a mai fi comună erarială, trecând în stăpânirea domnilor de pământ: Amăsurat politicei de stat a împăratului Iosif II., la 1768 s'a hotărît vinderea domeniilor erariale din Banat, particulărilor, indiferent de poziția socială, naționalitatea și religia acestora. Astfel, la 1 August 1781 s'a publicat licitație pentru toate domeniile erarului din Banat, printre cari figurau domeniile dela Sănnicolaul-Mare și Marienfeld sau Teremia. La domeniul Sănnicolaul-Mare aparțineau comunele: Sănnicolaul-Mare, Cenadul-german,, Albrechtsflur și Pusta Pordeanu; pădurile mari: Ver și Telec, și pădurea mică numită Zăbran; — iar la domeniul Marienfeld: Teremia, Vișeșdia, Comloșul-Mare, Constanția-Lunga, Nakofalva, Cenadul-sârbesc și pusta Gerolam, cu pădure cu tot. Cele două domenii mari au fost licitate împreună de frații români macedoneni: Cristofor și Ciril Nacu. Prețul de strigare era, pentru domeniul Sănnicolaul-Mare: 405.732 florinți și 10 $\frac{2}{3}$ creștari; — iar pentru domeniul Marienfeld: 218.561 fl. și 53 $\frac{8}{9}$ r. Ambele domenii au fost cumpărate cu suma rotundă de 700.000 florinți, deci cu 75.705 florinți, 55 $\frac{1}{3}$ creștari peste prețul de strigare al licitației.

Familia Nacu, originară din Macedonia, după tată se trage din boierul român Ciprian Nacu, iar după mamă din familia nobilă grecească Kalenzi. Despre familia nobilă alui Ciprian Nacu se face amintire în istoria Macedoniei deja la 1382, iar despre familia Kalenzi la 1410, când primește diploma nobilitară. Arborele genealogic cunoscut al familiei Nacu ar fi următorul: Ciprian, Ciril (trăiește în veac. XIV.) Constantin, Critofor, Găgoric, Teodor, Avram I. Avram II. Avram III, Cristofor și Ciril. Cristofor a venit din Macedonia în Austria prin anii 1760, iar fratele său Ciril cu 10 ani mai târziu. Ambii erau măști comercianți. Venind în Banat au început să organizeze, în ju-

1. *Ibidem.*

raii Sânnicolaului-Mare și Beșenovei-vechi, spălatul lânii, pe care o furnizau pe seama armatei. Tot pe seama armatei furnizau mari cantități de cereale și vite multe. Împăratul Iosif II. apreciază în mod deosebit pe cei doi frați și are multe întrevederi cordiale cu dânsii. Când domeniile stațului din Banaț s'au vândut, Împăratul a dat tot concursul său fraților Nacu să cumpere locurile unde ei se îndeletniciseră cu spălatul lânii, și astfel au ajuns să cumpere domeniile Sânnicolaul-Mare și Marienfeld.¹

Ajungând stăpânii comunei Cenad, frații Nacu au căutat să îmbunătățească viața iobagilor ortodocși, români și sârbi, ca unii cari și ei aparțineau aceleiași religii ortodoxe. Spre a ridica iobagii din starea de plâns în care i-a aruncat politica nesfârșitelor și grelelor bi-uri ale Vienei catolice, frații Nacu au hotărât divizarea comunei Cenad în două comune independente cu administrație separată: prima s'a numit Cenadul-Sârbesc, iar a doua Cenadul-German. Sârbi, deși mult mai puțini la număr ca Români, grație puternicei influențe ce o exercitau prin oamenii lor la Curtea din Viena, au reușit să impună comunei atributul de »sârbesc«, atunci când de fapt trebuia să i se recunoască caracterul românesc și să se numească »Cenadul-Românesc.« Dar, în urma scindării comunei Cenad și comuna germană s'a întărit considerabil, atât din punctul de vedere al numărului populației cât și din cel economic și cultural. Anume Iosif II., la 1786, mai colonizează aici, din germanii așezați de mai înainte, de către Maria Terezia, în părțile Savei, în Bacica, încă vreo 50-60 familii consolidând astfel elementul german din Cenad. Nouii coloniști mult timp n'au voit să se împrietenească cu coloniștii vechi.²

În timpul vieții celor doi frați Nacu, domeniile erau comune. După moartea lor, Alexandru fiul lui Cristofor și Iosif fiul lui Ciril au împărțit domeniile între ei: domeniul Sânnicolaul-Mare l-a luat Alexandru, iar cel al Marienfeldului l-a luat Iosif. Împăratul Iosif II. ridică, la 27 Februarie 1784, pe Cristofor la rangul de »nemes«, iar Franciscus I., acordă fiului său, Alexandru, rangul de »graf.«³ Alexandru la vârsta de 16

1. Dr. Szentkláray: *A Csanád Egyház. p. 688.*

2. Dr. Szentkláray: *A Csanád, p. 689.*

3. *Id.* — *Vezi. Pr. Gh. Cotoșman. cartea II. p. 152.*

ani rămânând orfan de tată, a fost crescut sub îngrijirea împăratului Francisc I. de către călugări catolici, cari au influențat așa demult asupra lui încât a părăsit după anul 1816, odată cu religia ortodoxă și naționalitatea română.

Odată cu catolicizarea și implicit cu germanizarea și maghiarizarea familiei Nacu, care în noua ipostasă se numea, »Nako«, Românii și sârbii sunt abandonați în favorul germanilor catolici, cari s'au împărtășit din plin de toate favorurile și bunătățile acestei familii nobile. Familia Nacu le-a zidit casă parohială, școală și biserică; le-a plătit preoții și învățătorii în vreme ce Românii au rămas avizați la puterile proprii ca singuri să-și ducă greul vieții, într'o epocă când nimic nu era favorabil dezvoltării lor, nici din punctul de vedere economic, nici din cel religio-cultural.

Cu prilejul conscripției din 10 Dec. 1781, când Cenadul a trecut în posesiunea familiei Nacu, s'au aflat, în Cenadul-Sârbesc: 51 proprietari cu sesiune întreagă (32 jughere cadastrale) de pământ, — 87 cu jumătate sesiune, — 78 cu o pătrime — 107 cu o optime (șineag de sesiune și 18 zile, de tot 371 capi de familie; iar în Cenadul-German, la aceeași dată, erau 24 proprietari cu sesiunea întreagă, — 81 cu jumătate sesiune, 30 cu o pătrime, — 25 cu o optime și 18 zile, de tot 161 capi de familie.² Românii — cu ocaziunea împărțirii pământului sub Maria Terezia —, au primit pământ în partea apuseană a hotarului comunei numită »Palatul«, unde în exul mediu era localitatea românească cu acelaș nume. Restul pământului, cel mai fertil, a fost împărțit Germanilor și Sârbilor, privilegiații împărăției.

Din vremea regelui Ștefan cel Sfânt al Ungurilor (anul 1039), comuna a făcut parte din județul Cenad. La anul 1779 procedându-se la o nouă împărțire administrativă a Banatului, și deci la o nouă arondare a județelor, comuna Cenad a fost anexată la județul Torontal. După războiul mondial, partea Torontalului românească, din care face parte și Cenadul s'a anexat județului Timiș, formând județul Timiș-Torontal, în fruntea căruia azi este prefectul Dr. Dimitrie Nistor.

La 1788 sârbii din Cenad s'au înmulțit cu încă 16 familii

1. Dr. Szentkláray: *A Csanád*, p. 690.

2. Dr. Borovszky: *Csanád vármegye* p. 81.

de imigranți noi.¹ În Cenad exista din străvechime piață săptămânală. Prima dată se face amintire despre acest fapt la anul 1332. La 1860 Cenadul-Sârbesc și German au obținut dreptul de piață săptămânală, și pentru târg mare de 4 ori pe an.

Canonicul Ștefan Oltványi scrie, în cronică latină a parohiei catolice din Cenad, la 1838, că din splendoarea de ordin oară a vechiului oraș roman au rămas doar vestigiile prețioase, și că orașul s'a convertit în sat.² La 30 Iulie 1858 comunele Cenadul-Sârbesc și German au fost ridicate la rangul de orașele de câmpie »mezövaros«, iar la 1 Noiembrie același an au fost contopite, (insă pentru scurt timp) într'o singură comună mare sau orașel.³

În anii 1848/49 Cenadul a fost teatrul unor lungi și sângeroase lupte desfășurate între revoluționarii unguri kosullişti și regimentele grănicerești sârbești, al căror cartier general era orașul Chichinda. Sârbii, urmărind realizarea și instaurarea Voivodinei, au declarat războiul de exterminare revoluționarilor unguri și ungarilor în general, cari, în Decembrie 1848 și în primele luni ale anului 1849, profitând de împrejurarea că Mureșul era înghețat au trecut de mai multe ori dela Apafalva la Cenad, semănând groaza și moartea între locuitorii pașnici ai comunei.

Sârbii, sub conducerea căpitanilor lor: Atanasie Teodoravici, Alex. Antonovici și Jivko Dobernyaș au luptat și s'au apărut vitejește, reușind în cele din urmă să măture ultimele rămășițe ungurești din Cenad. Cumcă luptele dintre beligeranții unguri și sârbi au fost acerbe, și cumcă populația românească a comunei, despre care ungurii o credeau în slujba sârbilor și a intereselor lor, și-a dat tributul de sânge, ne dovedesc matriculele bisericii ortodoxe româno-sârbe, din cari se poate vedea că, de unde până la 1848 mortalitatea ortodocșilor din Cenad nu depășea numărul de 169, în anul 1849 numărul morților este de 341, ceea ce înseamnă că în acest an au căzut jertfă vreo 200 români și sârbi. Inuși primarul comunei a fost împuscat de către Unguri. Sârbii, cel puțin, își văzură la 1850 rea-

1. *Ibidem.*

2. Ștefan Oltványi: *Annales Ven. Capit. Cathedralis Ecclesiae Csana-diensis (manuscript), 1838, p. 11.*

3. *Lr. Borovszky: Csanád vármegye, I. c.*

lizată Voivodina lor,¹ pe când Românii și după atâta martirajiu au rămas în aceeași situație umilitoare ca și în trecut.

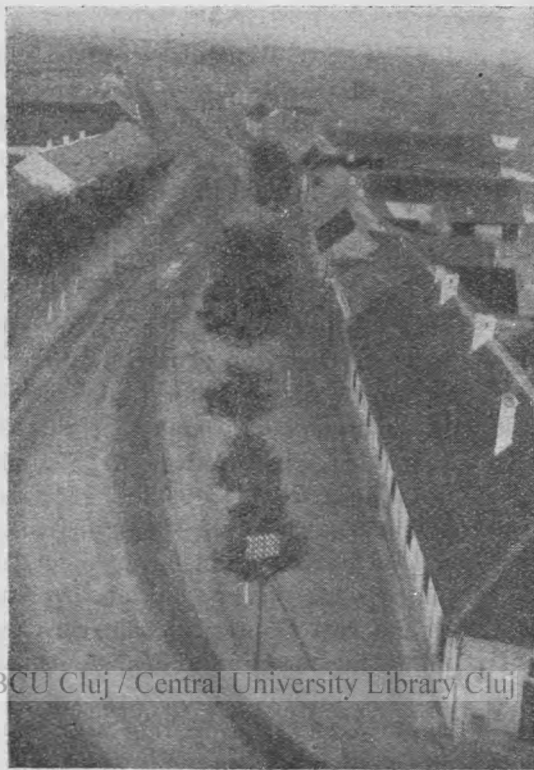
Bătrânii comunei spun că, în anii revoluției 1848/49, Germanii din Cenad s'au atașat revoluționarilor unguri dându-se împreună la vandalisme și la acte de prigoană și cruzimi contra Românilor și a Sârbilor, cari de groaza lor s'au refugiat în pădurea din apropiere. Rămași singuri în comună, locuitorii germani și cu revoluționarii unguri au dat foc casele românești și sârbești, le-au luat vitele și tot avutul, așa că după petolirea răsmeriței Românilor și Sârbii reintorcându-se la casele lor, au aflat numai pereții, cenusă și sărăcie lucie.²

Înainte de războiul mondial și până la 1920 cea mai mare proprietară în Cenad era ducesa Mileva de San Marco, născ. Nacu. Odată cu desființarea Tobăgiei la 1848, și în urma expropriării și improprietării din 1920 Românii au ajuns din nou stăpâni pe o parte a pământului strămoșesc. Altcum, prin reforma agrară, îndreptățiții la improprietărire, indiferent de originea lor etnică, au fost improprietăriți, din pământul expropriat dela numita Ducesă, cu o suprafață de 2 jug ca-
 BCU Cluj Central University Library Cluj
 dastrale.

Din Noembrie 1918 până la 13—26 Iulie 1919 comuna Cenad ca și celelalte comune din această parte a Banatului, a stăt sub ocupația armatei sârbești. După plecarea Sârbilor, în ziua următoare comuna a fost ocupată de armata colonială franceză. În ziua de 8/21 August 1919 își fac apariția falnicii legionari a-i regelui Ferdinand I., și punând stăpânire pe această comună dela graniță o anexează pentru vecie la trupul sfânt al patriei — mume: România-Mare. Nu se pot descrie în cuvinte cutremurătoarele momente de bucurie ce au zguduit până în adâncimi sufletele românești din Cenad la vederea dorobanților români, desrobitori de frați și glic străbună. Plângeau de bucurie cu toții. plângeau bătrânii și nepoții, și din gura tuturora, ca fumul de lămâie se nălțau rugi ferbinți la Tronul cel ceresc, mulțumind Dumnezeului strămoșilor că le-a hărăzit suprema fericire de a vedea cu ochii trupești realizarea idealului național de veacuri și a visului strămoșesc: Unirea pe vecie a tuturor Românilor într'un stat național românesc.

1. Dr. Szeretkláray, *A Cenád*, p. 69—94, — *Vezi și matriculele Bis. ortodoxe.*

2. *Comunicarea inv. penz. D. Bozianu—Cenadul-Mare.*

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Vedere generală din Cenadul-Vechiu.

Până la anul 1909 comunele Cenad au păstrat numirile primite la anul 1781. În baza deciziei Nr. 122568/1909 a Ministerului de Interne de la Budapesta, începând cu data de 22 Aprilie 1911 comuna Cenadul-Sârbesc s'a numit Nagyesanad, adică Cenadul-Mare, iar Cenadul-German s'a numit Ōsesanad, adică Cenadul-Vechiu, numiri care se mențin până azi. Numirea aceasta din urmă este improprie, pentru că Cenadul-Vechi s'a estins și asupra teritoriului Cenadului-Mare de azi, ba chiar acolo era centrul orașului Cenad. Nimerit era dacă comunei Cenad după Unire i s'ar fi dat anticul nume românesc de Mureșana.

Cel mai vechi document aflat în arhiva primăriei Cenadul-Mare este un registru pentru plata impozitelor comunale — după casă și pământ — scris în latinește, datând din anii 1822—26. Numărul cel mai mare la rubrica Inqui-

lini (inquinus: locuitor, chirieș, colocatar) este 621; iar la rubrica Hortulani (Hortulus: grădină, casă cu grădină) numărul 62. Primul însumează, probabil numărul caselor și al doilea numărul proprietarilor de pământ.

Dela 1853 încoace în archiva primăriei se află mai multe acte de o reală și netăgăduită valoare cu privire la trecutul politic-administrativ și social-economic al comunei. Până la 19 Oct. 1918 protocolul ședințelor Consiliului comunal a fost redactat în ungurește; dela 10 Decem. 1918 până la 5 Martie 1919 — pe vremea ocupației sârbești, în sârbește; apoi iarăși în ungurește până în anul 1921, cu toate că din August 1919 comuna Cenad făcea parte integrantă din Regatul României-Mari. Din 22 Martie 1922 procesele verbale se redactează în limbile română și maghiară, și alia dela 1922 Aprilie 26 numai în românește. Matriculele nașcuților, morților și cununărilor încep dela 1 Octom. 1895; până atunci ele se purtau numai de către parohiile confesiunilor respective.

Pe baza actelor din archiva primăriei, și a altor documente vechi, seria primarilor și a notașilor comunali din Cenadul-Mare se poate reconstitui, precum urmează: a) **Primari:** Ștefan, primar la anul 1417. — Andrei Mecu 1440. — Galu, Neguțatoriu 1456. — Blaj 1558. —¹ Avram Românul 1733;² între anii 1853—1874 au fost primari: Mihai sau Meilă Radu, Lazăr Târziu, Gheorghe Vlascici, Ioan Măișan, Petru Perian, apoi: Ioan Târziu dela 1874 până la 1886, — Teodor Nicolaș 1886—1888, — Marinceo Jivanov 1889, — Gheorghe Suciu 1890, — Ioan Ștecu 1891, — Vichentie Popovici³ 1891, — Dimitrie Muntean 1897, — Petru Kurth 1903, — Gheorghe Damian 1903, — Nova Vlascici 1906, — Mircu Nicolaș 1908, — Pavel Socol 1910, — Ioan Târziu 1912, — Tănăsie Suciu 1914, Miladin Tvečov 1916, — Ioan Pimel 10 Dec. 1918, — Prîot Dr. Constantin Giurici 26 Febr. 1919, — Hugo Nenich 9 Mai 1919, — Nicolaș Huhn 28 Mai 1920, — Mihai Vingau 1 Mai 1923, — Teodor Perian 27 Oct. 1923, — Dimitrie Jivu 19 Iunie 1926, — Petru Soceriu (actualmente notarul comunei Voiteg) 30 Iulie 1927, — Ioan Blagoe 31 Dec. 1928, — Ștefan Dancianev 13 Aprilie 1929, — Vasilie Crăciun 25 Iunie 1929, — Mihai Blagoe 16 Mai 1930, — Milan Vuicin 10 Sept. 1932, —

1. Dr. Borovszky: *Csanád várm gye*, p. 31—32.

2. D. Ruvarat: *Temisvarski eparhija . . . 1758*, p. 35.

3. Străbunicul, după mamă, al autorului cărții.

Antonie Vingan 18 Ian. 1933, — Petru Koreck 13 Dec. 1933, — iar de atunci și până azi fruntașul țăran Sava Stnaci.

Rezultă limpede din înșiruirea acestor nume că majoritatea absolută a primarilor comunei Cenadul-Mare au fost Români, fapt care dovedește că și alegătorii primarului, adică populația comunei — în toate timpurile a fost în număr covârșitor românească. Spre a se pune la adăpostul oricărei influențe polițice de germanizare ori maghiarizare Români și Sârbi la alegerile comunale mergeau alături, și astfel se explică de ce în fruntea comunei n'au putut răzbate — în ea a ungurească — afară de Români și Sârbi, nici un Ungur și numai un German. Polițica mai puțin naționalistă a guvernelor noastre de după Războiu a favorizat accesul elementului minoritar german la conducerea primăriei.

b) Seria notarilor cunoscuți: N. Ifcovici 1852—1875 — Ferdinand Tölösy 1888, — Ioan Martin 1905, — Gheorghe Faszcl 1912, — Iuliu Strauss 1918, — Ioan Kindl 1920, — Ioan Faszcl și Ioan Nagy 1921, — Melchior Werner 1922, — iar din 15 Iulie 1922 și până în prezent vrednicul român bănățean de vilă preotească, Victor Giurgiu.

În anul scindării comunei Cenad, 1873, în fruntea primăriei, Cenadul-German, azi Cenadul-Vechi, au fost: Ioan Richter primar, Antonie Koreck și Ioan Wolf jurați.¹ Din actele aflătoare în arhiva primăriei, seria primarilor și a notarilor comunali cunoscuți în Cenadul-Vechiu este următoarea:

a) Primari dela 1849—1935: Anton Franck, Petru Jung, Anton Jung, Petru Aubermann, Emeric Koreck, Nicolae Blau, Petru Krauser, Ioan Jung, Anton Franck, Ioan Gilot, Ioan Waltrich, Nicola e Aubermann, Nicolae Klemez, Petru Balthazar, Emeric Balthazar, Nicolae Jung, Anton Balthazar, Nicolae Aubermann, Mihai Schulde, Ioan Pauli, Ioan Jung, Ioan Hunyar, Petru Huller și Petru Balthazar, actualul primar.

b) Notari: Ioan Bauhidy 1826—1852, — Valentin Klobass 1866, — Ferdinand Tölösy 1876, — Ioan Martin 1888, Iosif Vörös 1918, Ioan Kindl 1926, — iar dela 1 Ianuarie 1926, până în prezent, Vasile Constantinescu, născut la 27 August 1899 în București, unde a făcut studiile primare și secundare, absolvând apoi școala de notari dela Făgăraș. Notarul Constantinescu prin activitatea sa merituosă desfășurată, cu zel și pricepere, în domeniul administrației comunale, s'a afirmat ca-

1. Dr. Borovszky: *Csanád vármegye*, p. 82.

un element de o reală valoare. Activează cu aceeași izbândă și în publicistica românească, tratând, cu multă competență, subiecție de ordin bisericesc ortodox și național românesc.¹

Ambii notari — Giurgiu Constantinescu —, conștiinți de greaua misiune ce le incumbă, aici la graniță, pun eforturi deosebite pentru ridicarea — în toate domeniile vieții — a comunelor Cenad. Acțiunea lor constructivă este îndrumată și secundată cu multă nobilă pasiune de către primpretorul plasei Sânnicolaul-Mare, Ionel Deacu, unul din re cei mai de valoare pionii ai românismului la granița de apus a țării. Dacă se va pune și în viitor din partea conducătorilor perseverență în acțiunea de promovare a intereselor economice, culturale, religioase și naționale ale locuitorilor comunei, Cenadul va putea să devină ceea ce a fost și în trecut: un fort de rezistență a conștiinței naționale și religioase, a românismului și a ortodocsismului la granița de Vest a României.

Hotarul comunei Cenadul-Mare are o întindere de 14457 jughere, iar al comunei Cenadul-Vechiu de 4015 jughere, teren de cultură și pădure. Primăria comunei Cenadul-Mare în 1922 a cumpărat dela ducesa Mileva de San Marco 356 jug. cad. pădure și 235 jug. pământ arabil cu suma de Lei 11.500 jugherul. Comuna exploatează pădurea și lucrează pământul în regie proprie, beneficiind anual de un venit de Lei 100.000.

Părțile comunei Cenad poartă următoarele numiri: Poilal, Ciucovăț, Măhala, Hibl și Fabric.

Comunei Cenad îi aparțin că'unele: Secea și Tarnoc, — odăile: Iulia și Ioan, precum și pusele Anastasia, Begova, Bucova, Cicichet și Slatina.² Cătunele Secea și Tarnoc, locuite în bună parte de unguri, au apa 'irui', în era ungurească comunei politice Apalfalva, de pe malul drept al Mureșului, azi în Ungaria. După război, rămânând pe teritoriul României, cele două cătune au fost anexate comunei politice Cenadul-Mare.

Prin exodul ungarilor din aceste cătune s'a dublat populația maghiară a Cenadului. În evul mediu pe locul pusei Cicichet exista o comună locuită de Români, care după căderea lui Optum, a ajuns în posesiunea lui Cenad și a următorilor lui. Referitor la comuna aceasta avem date scrise din anii:

1. A scris în rev. sf. Sinod: „Biserica Ortodoxă Română” în ziarle „Universul” și „Dimineața” despre: „Raporturile dintre Stat și Biserică”, „Despre Ierarhia bisericească”, „Despre locurile sfinte dela Ierusalim etc...”

2. Dr. Borovszky, Torontál v. I. c.

1217 și 1450, când proprietarii comunei erau familiile boieresti: Novac, Călacea și Săbău, iar mai târziu prin veac. XVI-lea familia Bălașa. În timpul năvălirii turcești comuna dispărea. Locul ei ajunge proprietatea episcopiei rom. cat. din Cenad.¹

Spre răsărit, în fața pustiului azi numită a racului (Békapuszta), pe malul Mureșului, exista, din evul mediu, comuna Chemeche. Numele vechi nu-l cunoaștem. Cel de Chemeche probabil că a fost împrumutat în cursul timpului, dela vreun urmaș al generalului Cenad căruia aparținea această comună. Aici era și o mănăstire ortodoxă-română, a cărei origine trebuie căutată pe vremea principiilor naționali: Claudiu și Opțum. În documente mănăstirea figurează sub numele de: Kemeche, Kemechye, Kemeche, Kemech, Cemeche² etc. La 1333 era în comună și o parohie organizată. În 1529 Turcii pustiesc comuna și mănăstirea, iar pe locuitori îi împrăștie prin comunele dinprejur. Ruinele mănăstirii la 1859 încă se mai vedeau.³

În hoțarul comunei mai ființa comuna «Satul Nou», pe locul unde odinioară erau vîile orașului Mureșana. La începutul veac. XIV-lea comuna era proprietatea boierului român Ciorbă. Pusia din apropiere a comunei Cenad, la 1305 încă forma proprietatea acestui nobil Ciorbă. Spre răsărit pe malul Mureșului, exista încă din evul mediu, localitatea Sîn-Mihai care la 1333—34 avea parohie organizată. Aici era și o mănăstire zidită probabil prin veac IX—X-lea. După harta «Lazarus» comuna era situată la 1528 pe malul stîng al Mureșului între Cenad și Igrîș, aproape de Chemecha. Arhiep. Strigoniului Nic. Olahul (Românul) amintește de ea, la 1536 ca de o localitate însemnată. În veac. XVI., cu năvălirea Turcilor, dispărea complet. Ruinele mănăstirii pînă înainte cu câțiva ani încă se mai vedeau.⁴

În partea păduroasă, dela nord-vestul comunei Cenad, lângă o huncă era pe vremuri localitatea Palatul. După anul 1552 dispărea. La 1662 este pustă, proprietarul ei fiind Ir. mic Balașa.⁵

1. *Ib. d.*

2. *Juhász Kálmán: Hajdani monostorok, p. 140.*

3. *Dr. Borovszky: Torontál v. p. 8.*

4. *D. Borovszky: Torontál vá megye p. 84.*

5. *Ibid*

3. Locuitorii.

Locuitorii comunei Cenadul-Mare după origine etnică sunt: Români, Sârbi, Germani, Unguri, Țigani și Evrei, iar după religie: Ortodocși, greco-catolici sau unițiți, romano-catolici, reformați și mozaici. Locuitorii Cenadului Vechiu în marea lor majoritate sunt Germani de confesiunea romano-catolică. Indeletnicirea principală a locuitorilor ambelor comune este: cultivarea rațională a pământului și prăsierea vitelor de rasă. Pe lângă cereale și plante industriale mai cultivă tot felul de legume, cu preferință: cartofi, ardei și varză, pe cari le valorifică singuri pe piețele orașelor și comunelor din împrejurimi. Cultura ardeiului roșu indeosebi a luat în ultimul timp o dezvoltare atât de mare și de rentabilă încât am putea spune că Cenadul se situează în această privință în fruntea comunelor cultivatoare de ardei din țară. Dela intrarea în comună te izbește un lucru nevăzut în această parte a țării: pereții tuturor caselor și ațenanselor căptușiți pe din afară cu un covor roșu de ardei înșiruiți pe sfoară. Măcinarea și rafinarea ardeiului se face în cele 4 mori din comună, cari apoi îl și pun în comerț. CU Cluj / Central University Library Cluj

În aceeași măsură a luat avânt floricultura și pomicultura. Cele două mari sere, provăzute cu tot utilajul modern, una alui Nicolae Vetier alias Vițye (al cărui strămoș, Jean Baptist Vetier, a venit din Franța, dela Rosier au Saligne, de lângă Verdun, pe timpul colonizării), din Cenadul-Vechiu, și alta plui Simeon Similean din Cenadul-Mare, sunt o dovadă palpabilă în această privință. Nu mai puțin au luat dezvoltare viticultura și albinăritul, acesta din urmă prin strădanțiile preotului Victor Deciu.

În cât privește meseriile, comerțul și industria, trei părtrimi (78) sunt în mâinile străinilor (germani, unguri, sârbi și evrei) și numai o pătrime (26) în ale Românilor, elementul etnic majoritar al comunei. Diferitele bresle sunt repartizate astfel: Zidări: 1 Român (Ion Miculescu) și 5 minoritari, — Păntofari: 1 Român (Gh. Luchci), 4 minoritari, — Croitori: 5 minoritari, — Bărbieri: 5 Români (Ion Boldovici, Ion Radu, Teodor Vințan, Ion Socol și Ion Suvac), 11 minoritari, — Fauri: 4 Români (Ion Iovănuț, Gh. Socol, Pavel Soceriu și Pavel Șuciu), 7 minoritari, — Măcelar: 1 Român (Teodor Grozav) —

Cărnățar: 1 minoritar, — Brutar: 1 minoritar, — Lăcătuși: 1 Român (Aurel Șustrean), 1 minoritar, — Mecanici: 1 Român (Marcu Tonea), 2 minoritari, — Tăbăcari: 3 Români (Gh. Blaj, Nic. Galetar și Traian Munteanu), — Tâmplari: 6 minoritari, — Cojocar: 1 minoritar, — Rotari: 3 minoritari, — Fotograf: 1 minoritar, — Hornar: 1 Român (Traian Tomi), — Dogar: 1 minoritar, — Zugravi: 2 minoritari, — Tinichigiu: 1 minoritar, — Curelar: 1 minoritar. Comercianți: Băcani: 3 Români (Maria Lipovan, Elena Rejep și Gh. Soceriu), 11 minoritari, — Cârciuari: 2 Români (Petru Anuichi și Teodor Perian), — Valorificator de semințe selecționate: 1 Român (Al. Giurcan), comerț cu turte și zaharicale: 1 Român (Maria Tripsa), — Comerț cu zarzavaturi: 1 minoritar, — Industriași: Fabrică de sifon: 1 minoritar, — Moară țărănească: 1 minoritar, — Moară cilindrică cu aburi: 1 minoritar, și moară pentru ardei: 1 Român (Ioan Jivu) și 3 minoritari.

Această situație de vădită inferioritate a elementului etnic majoritar, în acest domeniu al vieții economice, trebuie să înceteze cât mai curând posibil prin încurajarea elementului românesc și prin introducerea unei proporționalități numerice, în sensul că numărul meșteșugarilor, comercianților și industriașilor să fie în raport proporțional cu numărul sufletelor diferitelor grupări etnice din cuprinsul comunei, județului, Statului. — În Cenadul Vechiu toate sursele de câștig sunt în mâinile nemților, favorizații stăpânirii apuse.

Inzeștrați cu multe virtuți — sufletești și trupești —, Românii cinăzeni sunt capabili a se urca pe scara progresului în toate domeniile vieții. În prezent ca și în trecut — cu toată vitregia și vicisitudinile vremurilor — s'au manifestat ca un element demn de numele ce-l poartă, prețuind în egală măsură glia străbună și toate comorile sufletești ale Neamului din care cu mândrie fac parte. Sub impulsul și protecția conducătorilor lor spirituali, — preoți și învățători — Românii cinăzeni, au adus, prin elementele valoroase ce-au lăsat să se ridice din sânul lor, o reală contribuție la patrimoniul cultural și moral al Neamului. Dintre intelectuali români născuți în casele țărănești din Cenad amintim pe cei cunoscuți. Preoți: Suetoniu Popovici abs. Teologia din Arad¹ la 1854, și Dionisie

¹ Dr. Teodor Bo'is; *Istoria școlii normale (Preparandiei) și a Inst. teologic ort. rom. din Arad, Arad, 1922, p. 694 și 705.*

Luțaiu la 1873 — Invățători, absolvenți ai Preparandiei din Arad¹: Vlad Gheodoșovici 1840. — Gh. Achimaș 1843, — Mihail Orest 1849, — Lazar Isac 1853, — Sayu Drăgan 1857, — Sofronie Popovici 1857, — At. Luțaiu 1861, — Uroș Achimaș, Terentie Luțaiu, și Vasilie Radu la 1869, — Uroș Luțaiu 1875, — Gh. Hidișan 1876, — Antonie Minișan 1879 (fost învăț. în Sănnicolaul-Mare² unde a și murit la 1933), — Gh. Minișan, 1880, — Gh. Codrean 1882, — Gh. Grozav 1882, — Mihail Stanciu 1892, — Traian Telescu 1897, (funcționar superior la CFR. Timișoara), — Antonie Blagoe 1903, — Lazar Ignea 1906, — Gh. Perian 1909, — Pavel Soceriu 1911, (azi căpitan la Cenzorul de Instrucție al Jand. Timișoara), Pavel Anuichi 1919 (profesor la Școala inf. de agricultură din Sănnicolaul-Mare), — absolvenți ai altor școli normale, după războiu: Ioan Munteanu (înv. Sănnicolaul-Mare), — Traian Pescariu (înv. Bebaș Veche), — Teodor Iovănuși (înv. Igris), Ioan Munteanu, și Gavril Regep (înv. Aradul-Nou).

Medici: Dr. Ioan Radu, specialist de boli de nas, gât și urechi (fost asistent la Facultatea de medicină din Cluj) Arad — Dr. Valeriu Târziu medic secundar de spital Cernaăuși. Avocați: Dr. Ioan Munteanu, Timișoara și Dr. Ioan Târziu, Lugoj. Licențiați ai Academiei Comerciale: Nicolae Vingan (decedat în vara a. 1931 în timpul serviciului militar la Turnu Severin, înmormântat în Cenad) și Gheorghe Demian³ publicist, Timișoara. Notari: Petru Soceriu-Voiteni, Gheorghe Micleu (abs. șc. de notari, funcționar sup. la Primăria municip. Timișoara), Atanasie Crăciun, Banloc și Mihail Reșep, Cenad. Pictor: Cornel Minișan, Arad. Funcționari: Ioan Târziu la CFR, Timișoara, Ioan Perian, Sănnicolaul-Mare, Gh. Perian PTT. — Cenadul-Mare, Gh. Cornut CFR. — Timișoara, Vasilie Rusu C. A. M. Sat-Chinez, Ioan Rusu, CFR, București Aurel Jivu CFR Galați, Gh. Lipovan CFR. Jimbolia, Meilă Târziu; Timișoara (abs.

1. *Idem p. 434—500.*

2. *Vezi: Pr. Gh. Cotoșman: Din trecutul Banatului, Cartea II, p. 235.*

3. Gh. Demian face parte din elita scriitorilor tineri bănățeni. Vigurosul său talent scriitoresc îl manifestă și îl risipește cu dărnicie zi-de-zi prin coloanele celor mai de seamă ziare și reviste din Timișoara și Banat. Ceea ce îl consacră definitiv ca scriitor de profunzime și ca istoriograf cu largă orizonturi științifice este monumentală sa operă istorică „Politica externă a Principatelor R mâne” vol. I. tip. Timișoara, 1933. A mai scris cu aceeași erudiție și un tratat istoric despre România din Jugoslavia; „Pertru Banatul rob”. De prezent pregătește al II-lea volum din prima sa operă și redactează revista „Santinelă”.

școala de agr. din Alexandria), Ioan Ivașcu abs. șc. sup. com. Timișoara. Studenți: Ioan Perian stud. teolog Arad, Ana Târziu stud. științe Cluj, Paia Soceriu ca elev la Preparadia din Arad, a murit în 1922, și Ioan Munteanu, elev la șc. normală din Timișoara, a murit în 1933.

Sărbii cinăzeni au dat următorii intelectuali: Dr. Dragoliu Popovici, medic Belgrad, Dr. Arcadie Popovici medic — Becicherecul-Mare, Milan Galetin director de Bancă — Belgrad, Uroș Oberknez căpitan în rez. — Belgrad și Ilie Dișici învățător — Denta.

Din sânul Germanilor cinăzeni au ieșit următorii intelectuali: Învățătorii: Antonie Richter director școlar — Cenadul Vechiu, Maria Szekely născ. Grébeldinger, Jolanda Grébel și Irina Schmidt n. Heinz, învățători de Stat în Cenadul-Vechiu. Profesori: Ioan Frank școala normală — Seghedin și Anton Frank școală normală — Budapesta. — Avocați: Dr. Ioan Wolf — Cenad. — Ofițeri: Ioan Rausch, căpitan Reg. 92 Inf. și Anton Wolf căpitan penz. — Cenad. Medici: Dr. Anton Kopp — Cenad, Dr. Geza Jung chirurg — Gyula, Dr. Alexandru Jung — Seghedin și Dr. Petru Wambach — Gyula. Farmacist: Arthur Dermla — Cenad. Alții: Carol Velier alias Vitye abs. șc. agron. Budapesta, Ioan Krauser abs. șc. sup. com. Timișoara, Ștefan Jung abs. șc. sup. com. Seghedin, Petru Hinckel stud. fac. med. Seghedin.

Societăți culturale și biblioteci: a) În Cenadul-Mare: »Reuniunea română de lectură (înființată în 1927), cu bibliotecă de 400 volume, — »Clubul Economic-Sârbeșc« (1924), cu bibliotecă 150 vol., — »Casa Națională de lectură sârbească« (1926) cu bibliotecă 250 vol. — »Societatea tinerilor ort. rom. Sf. Gheorghe«, — »Corul vocal bisețesc ort. rom. Sf. Gheorghe« Cercul Social« (Casina intelectualilor din ambele comune) b) În Cenadul-Vechiu: »Reuniunea agricolă svăbească« cu bibliotecă 171 vol. — »Reuniunea generală populară« cu 95 voi. — »Societatea de vânatoare Cerbul«, — și »Asociația pompierilor voluntari« cu 34 membri. Bibliotecă comunală număra 131 volume, iar a școlii primare 212 volume.

În Cenad mai sunt: Casă de păstrare, Bancă populară și Cooperativă agricolă.

Diferitele instituții comunale și de Stat din Cenad au ur-

mătoarea conducere: Primăria Cenadul-Mare: Sava Stanciu președintele Comisiei interimare, Bogdan Dișici, Gavrilă Jianu, N. Wolf și Ioan Socol membri, Victor Giurgiu notar, Al. Drăghici și Iuliu Ioanovici s. notari, Iosif Cociobă, Terezia Nagy și Ecaterina Marienuț impiegați, Gh. Suciuc casier și Paia Jiru econom. — Primăria Cenadul-Vechiu: Petre Balthazar primar, Petru Waltrich aj. primar, Ioan Koreck, Petre Schulde, Petre Wolf, Emeric Aubermann, Anton Balthazar, Petre Fassbinder și Ioan Weber consilieri aleși, Preot Iacob Mauss, Anton Richter dir. ș.c. și Dr. Ferdinand Egri medic vet, consilierii de drept Vasilie Constanlinescu notar, Ioan Krauser, casier, Ioan Schmidt și Maria Vörös impiegați, Ioan Lupu agent fiscal, Nicolae Kopp și Nicolae Waltrich economi.

Percepția: Vasilie Spătariu percepător și Nic. Ostrovaț agent de urmărire. — Posta: Livia Perian magistrată P. T. T. și Gh. Perian dir. of. telefonic. Vama: Grigorie Timoftescu șef, Ioan Perju taxator, și Petru Bogdan impiegat. Poliția de frontieră: Cornel Grozescu polițai-șef, Ioan Cazilă comisar. Gara: Gli. Bozianu șef. Medici: Dr. Virgil Popovici medic uman de circumscripție, Dr. Anton Kopp și Dr. Ferd. Egri medic veterinar comunal. Farmacistul Arthur Demlary Avocat: Dr. Ioan Wolf.

Făcând o sumară caracterizare a Românilor cinăzeni am putea spune despre ei că sunt oameni bine formați, frumози la înfățișare, cu moravuri blânde docili, îngăduitori, economisitori, inteligenți, religioși dar și superstițioși, mai cu seamă femeile. Vorbesc desul de curat românește, cu tot noziucul de neamuri conlocuitoare. Imbrăcămintea lor, în timpul din urmă, este influențată de curentul modernist. Bărbații îmbrățează straiile nemțești, iar femeile, îndeosebi cele tinere și fețele, au adoptat portul orășenesc. Portul vechiu național nu mai există. Luxul n'a cuprins atâta teren ca în alte comune bănățene.

Spiritul materialist și de îmbogățire rapidă și ieftină, precum și dorința de cât mai multă comoditate și confort, s'a transplatat dela Nemți și Sârbi și între Români cinăzeni cu toate consecințele lor funeste. Căminul familiar, ca pretutîndenea în Bănat, devine tot mai sterp și mai rece, lipsit de hî-

curile unei vieți primăvăratece, prin adoptarea nefericitului sistem de unul sau doi copii.

Veacul nostru așa zis al »luminei« a adus atâta întunecime în conștiința oamenilor! Lumina Evangheliei lui Cristos, care »luminează tuturor«, singură va putea risipi din conștiințe negura păcatului, întronând pe Creatorul în centrul vieții făpturilor umane -- spirituale. O exalare a credinței, nădejdei și a dragostei creștine; o confruntare a conștiinței cu percepțele moralei creștine și o urmare în duh a Evangheliei lui Cristos. Va a lungă iarna și moartea ce vrea să se sălășluiască în acest străvechi cuib românesc.

Din rândurile familiilor române din Cenad: Simedru, Stătină, Târziu, Pescar, Mihul, Lipovan, Miulescu, Stanciu Cornutu, Fluieras, Socol, Serum, Munteanu, Vințan, Iovănuși Suciu Iorghin, Tonea, Mielău, Codrean, Papeș; Albu, Radu Susțrean Vingan, etc... până în prezent au dispărut fără urmă familiile: Colariu, Teșișan, Stanciul, Năgel, Cătălina etc... Cifrele de mai jos grăesc îndeajuns de pericolul ce paște pe Românii cinăzeni, și în general pe Românii bănățeni prin scăderea vertiginosă a natalității. Din cuprinsul lor constatăm cu durere și îngrijorare că numai în ultimii patru ani deficitul populației Românești din Cenad se cifrează la 20. Dacă și în viitor va fi acelaș raport între prolificitate sau natalitate și între mortalitate se prevedea că în decurs de 104 ani nu va mai rămâne nici un singur român în Cenad. Tablou îngrozitor, dar adevărat!

Dacă cei chemați — conducătorii Bisericii și ai Statului să vegheze la căpătâiul destinelor Neamului, nu vor lua măsuri urgente și radicale — prin pedepsirea cu cea mai mare severitate a vinovaților, mai bine zis a vinovaților cari nu vor să aibă copii (mai ales femeile înstărite se eschivează de maternitate ca să nu se divizeze averea) și a complicilor lor: a moașelor și uneori a medicilor fără scrupuli de conștiință, provocatori de avorturi criminale — vom asista la prăvălirea în neant a unui Neam, care nu merită soarta atâtor neamuri eșite de pe arena istoriei.

Natalitatea și mortalitatea la populația ortodoxă româno-sârbă din
Cenadul-Mare, până la anul despărțirii ierarhice 1876 este următoarea:¹

Anul	Botezați	Morți	Anul	Botezați	Morți
1800	91	77	1846	218	169
1801	77	131	1847	179	161
1802	148	76	1848	196	161
1803	125	75	1849	182	341
1804	146	81	1850	166	123
1805	116	85	1855	157	137
1821	77	38	1856	150	138
1825	45	29	1857	154	153
1826	95	39	1858	122	83
1827	166	66	1859	142	94
1828	114	97	1860	140	148
1829	120	70	1865	136	99
1830	84	78	1866	122	143
1837	136	?	1867	118	84
1838	207		1868	119	87
1839	232		1869	163	88
1840	183		1870	147	96
1843	187	128	1875	136	120
1845	206	158			

BCU Cluj / Central University Library Cluj
Dela 1876 până la 1953.

a) La Românii ortodocși²:

b) La Sârbi³:

Anul	Botezați	Morți	Anul	Botezați	Morți
1876	74	91	1876	82	87
1877	63	47	1877	70	57
1878	78	55	1878	87	57
1879	66	59	1879	84	50
1880	74	43	1880	67	53
1885	64	51	1885	69	46
1886	58	47	1886	62	43
1887	53	41	1887	55	53
1888	48	38	1888	63	61
1889	51	38	1889	66	46
1890	44	41	1890	50	55
1895	43	36	1895	49	45
1900	54	32	1900	58	60

1. Vezi: *Matriculele Botezaților și Morților dela Biserica ortodoxă-sârbă.*
2. *Idem dela Biserica ortodoxă-română.*
3. *Idem dela Biserica ort. sârbă.*

Anul	Botezați	Morți	Anul	Botezați	Morți
1905	40	37	1905	58	56
1910	31	27	1910	39	34
1914	41	19	1914	37	40
1915	29	41	1915	15	28
1916	16	26	1916	9	23
1917	11	32	1917	6	46
1918	13	41	1918	11	31
1919	27	28	1919	28	36
1920	40	37	1920	15	27
1925	20	43	1925	26	29
1930	24	30	1930	31	25
1931	29	36	1931	23	19
1932	19	30	1932	25	25
1933	22	18	1933	20	18

Evoluția întregii populațiuni:

I. Din Cenadul-Mare

a) După naționalitate:

Anul	Români	Sârbi	Nemți	Ung.	Evrei	Alte	Total
1850	2137	1572	889			24	4620 ₁
1869							5385 ₂
1880							5114 ₃
1890							5585 ₄
1898	2191						5588 ₅
1900	2227	1575	1729	145		34	5710 ₆
1906	2238	1698	1629		?		?
1908	1856	1653	2048	153			5710 ₈
1910	2062	1581	1592	330		84	5649 ₉
1927	2170	1195	1513	496	13	47	5434 ₁₀
1930	2083	1210	1546	603	7	145	5594 ₁₁

1. Recensământul populației aflat în arhiva Primăriei Cenadul-Vechiu.

2. A magyar korona ország, 1900-évi népszám. Budapest, 1902, p. 366.

3. Ibid.

4. Ibid.

5. Dr. Diaconovitch; Enciclopedia Română, p. 773.

6. A magyar kor. ország, 1900 évi... l. c. și Dr. Borovszky: Torontál v. p. 82.

7. Mata Kosovaț, Srpska Pravoslavna Mitropolia Karlovacka po podacima od 190. god. p. 687.

8. Dr. Borovszky, Torontál v. p. 82.

9. Statistica primăriei comunale Cenadul-Mare.

10. Ibid.

11. Ibid.

b) După religione:

Anul	Ortodocși	Gr. cat.	R. cat.	Ref.	Moz	Alte	Total
1840	2990						1
1900	3342	496	1831	15	26		5710 ²
1905	3302	512	1831	15	13		5673 ³
1916	2850	480	1660	50	36		5076 ⁴
1927	2850	550	1960	61	13		5434 ⁵

II. Din Cenadul-Vechiu

Anul	Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alte	Total
1850						1556 ₆
1864						2139 ₇
1869						2059 ₈
1880						1868 ₉
1890						1842 ₁₀
1891						1852 ₁₁
1900						1678 ₁₂
1910	B11	1158	283	9	77	1538 ₁₃
1930	130	1435	66	29	40	1700 ₁₄

1. Aloysium Reesch d. L. v. v. d. *Universalis Schematismus eccl. et. l. ii. gr. eccl. non uniti ritus*, Budae, 1846/1, p. 131.

2. *A magyar kor. . 1900-évi nép. l. c.*

3. *Diecezu Lugosului Sematism istoric*. Lugos 1903, p. 292—93.

4. *Schematismus cler. Diocesis Csanadensis 1916*, Timișoara, p. 61.

5. *Statistica primăriei com. Cenadul-Mare*.

6. *Vezi: Statistica primăriei com. Cenadul Vechiu din anul 1850*.

7. *Dr. Borovszky: Csanád vármegye*, p. 81.

8. *A Magyar Korona ország. 1900-évi népszám. l. c.*

9. *Ibid. m.*

10. *Ibidem*.

11. *Statistica Primăriei com. Cenadul-Vechiu*.

12. *A Magyar Korona ország. l. c.*

13. *Statistica Primăriei com. Cenadul-Vechiu*.

14. *Ibid.*

Lu 1916 erau in Cenadul-Vechiu; Ortodocși 37, Rom-cat. 1529, Gr.-cat.

3. *Protestanți o, Eorei 6. — Vezi Schematismus cler. Dioc. Csanad. 1916 l. c.*

4. Parohia, protopopiatul și episcopia ortodoxă-română.

Parohia ortodoxă-română din Cenad este una din cele mai vechi parohii din Țară. În «Universalis Schematismus» din 1846—47, tipărit la Buda, parohia de aici este trecută ca parohie antică, străveche: «Parochiam Antiquam».¹ Originea ei trebuie căutată cu multe veacuri înapoi, până pe vremea stăpânirii romane. «Credința voastră — scrie sf. ap. Pavel, creștinilor din Roma — se vestește la toată lumea».² Credința creștină a fost vestită și în orașul Mureșana-Cenad odată cu colonizarea lui cu coloniști romani. Puțini la început, prin veacul al III-lea creștinii de aici se înmulțesc, covârșind cu numărul pe cei rămași în păgânism, adoratori ai zeului persan Mithras și al zeiței egiptene Isis³.

Față de creștinii din Dacia-Traiană Impărații romani aveau o atitudine mai conciliantă, tolerându-i. Persecuțiile crâncene, deslănțuite cu furie nebună în cuprinsul Imperiului roman, contra adoratorilor lui Iisus Cristos, nu atingeau, sau prea puțin, pe creștinii din Dacia. Era și aceasta o politică a Impăraților de a-și apropia și a înmoda raporturi mai prietenești cu războinicii și neînfricații Geto-Daci, acăroră romanizare și asimilare o urmăreau.

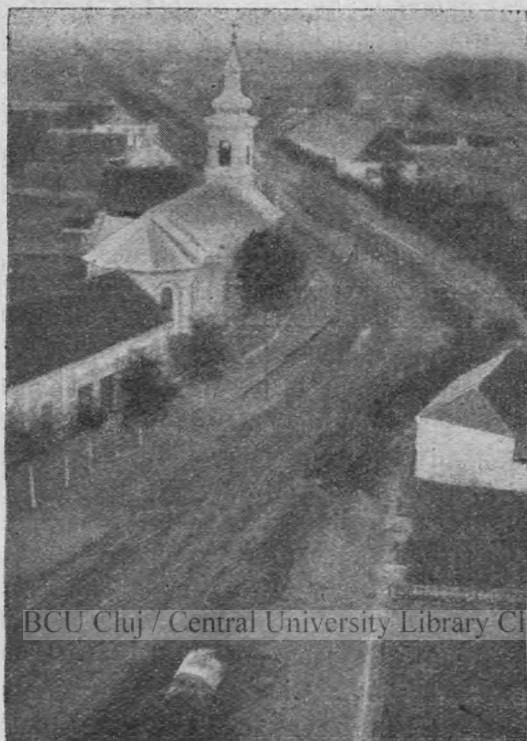
Intr-o asemenea atmosferă de toleranță, și având în vedere religia Geto-Dacilor, în esența ei, atât de apropiată și asemănătoare religiei creștine,⁴ — nu este mirare că credința creștină prinde tot mai mult teren și rădăcini cât mai adânci în sufletele Geto-Daco-Romanilor. Ei încep să se organizeze în episcopii și parohii sau enorji de țară. Nici creștinii din Mureșana nu puteau rămâne turmă fără păstor. Ucenicii Apostolilor, gata de a-și sacrifica viața pentru Evanghelia lui Iisus, vor fi fost primii episcopi și preoți cari au organizat comunitățile creștine în această parte a Daciei Ripensis. Oraș însemnată Mureșanei nu ne putem închipui că a putut

1. Aloysium Reesch de Lewald: *Universalis Schematismus*. . . p. 47.

2. *Romant* I. 8.

3. Dr. Anton D. Velcu: *Contribuții la studiul creștinismului Daco-Roman sec. I—IV. d. Cr.*, p. 44.

4. *Ibidem*.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Vedere generală din Cenadul-Marc. Biserica ortodoxă-română.

Rămâne fără un nucleu cât de mic, fără o organizație parohială cât de primitivă și neînsemnată chiar de pe timpul stăpânirii romane în Dacia. Că în acest oraș credința creștină luase un avânt deosebit mărtoria ne este Basilica antică romană și cu cristelnița din fața ei, zidită cu toată probabilitatea încă înainte de retragerea lui Aurelian în Sudul Dunării.

Nu numai că a existat de fapt o comunitate creștină organizată pe baze canonice în acest oraș, dar a trebuit să fie aici, alături de preoți și diaconi, și un episcop creștin, al cărui rol era să supravegheze comunitățile creștine din această parte a Daciei Ripense. Istoria bisericească ne este mărtora că în primele 10 veacuri ale erei creștine chiar și la sate rezidau așanumiții «Horepiscopi», adică episcopi de țară, ne mai vorbind de ceilalți episcopi cari întotdeauna rezidau în

acelaș oraș cu prefectul provinciei.¹ Prefectul Daciei Ripensis, adevărat Banatului-Timișan rezidând în Mureșana, trebuia neapărat ca în acest oraș să fi fost și reședința unui episcop.

Episcopia daco-romană ființează de-a-lungul veacurilor întunecoase până pe vremea principelui român Optum. Epoca năvălirii popoarelor barbare eclipsează vaza acestor episcopii, dar n-o desființează. Sub Goți creștinismul daco-roman face progrese uimitoare, sub Huni de asemenea. Atila regele Hunilor, care rezida la Mureșana, era pătruns de sentimente profund religioase, și, după mărturia unor scriitori, el însuși oficia slujbele divine alături de preoții săi.² Sub influența binefăcătoare a creștinismului înșiși Hunii se convertesc la Cristos.³ La această acțiune de conversiune va fi contribuit de bună seamă și misionarismul episcopului daco-roman din Mureșana, ajutat de preoții săi. Sub Gepizi și Avari, cari au ocupat Dacia ca federați ai Imperiului roman, creștinismul, laudat sub protecțiunea împăraților creștini bizantini, își urma cursul său ascendent. Sublimitatea învățăturii popovădite de Biserica românească din Dacia-Traiană a înmuiat și cele mai cerbicioase inimi ale celor mai mârșavi. Despre Baian (602) Caganul Avarilor, ce-și avea reședința tot în Mureșana, se spune că într'atât a fost influențat și cu erii de învățătura creștină încât se «proște nea în genunchi înaintea Bibliei jjurând credință aceluia Dumnezeu care a inspirat cuvintele acestei cărți sfinte».⁴

Nu este deci nicio mirare dacă pe vremea stăpânirii acestui Cagan, Episcopul român din Mureșana, prin veac. VI-lea ridică, în acest oraș, o nouă biserică în stilul bizantin pe seama credincioșilor săi. Pe vremea principilor naționali ai Banatului-Timișan: Builă, Vălavul, Claudiu și până la Optum, viața bisericească din Mureșana se organizează și se consolidează și mai bine având deastădată concursul prețios al Domnitorilor țării. Alături de organizația episcopală și parohială, în

1. Dr. Nicolae Popovici: *Manual de Dialectologie*, Arad, 1905, v. I. part. I—II. p. 137, 196.

2. Dr. Borovszky S mu: *Temes vármegye*, p. 4.

3. Ștefan Oltványi: *Annales Ven. Capit. Caedraus Erc. Cs nad ensis*, (mss.) p. 13.

4. Dr. Borovszky: *Temes vármegye* p. 21. — Pr. h. Coșman, *Din trec. Banatului c. I.* p. 29—30.

acest timp înfloresc și viața mănăstirească. Biserica și mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul, precum și alte biserici și mănăstiri ridicate de Optum în Mureșana și jur, sunt o dovadă ca și o mărturie nemincinoasă până în ziua de azi.

Nu numai în trecut s'au aflat cronicari și istorici maghiari (ex. Chronicon Anonymi Belae Regis Notarii, Vita Sancti Gerardi, Thurotz, Katona, L. Thallocy, Oltványi etc.) cari să spună răspicat adevărul referitor la existența și vechimea Bisericii și a Episcopiei ortodoxe din Mureșana, ci chiar și în zilele noastre, când spiritul revanșard și revizionist maghiar întunecă mințile multor istorici, se află oameni de știință, cu spirit clar-văzător și obiectivi, gata a desfășura sleagul adevărului.

Printre aceștia se poate număra și profesorul Richard Huss de la Debrețin (Ungaria), care în revista «Siebenbürgische Vierteljahrschrift» (numărul pe Ian. Martie 1931) se nuzuește a aduna toate documentele vechi spre a putea răspunde la întrebarea, dacă pe vremea colonizării sașilor în Transilvania, la 1150 sub regele Geza, a existat sau nu în Ardeal episcopie ortodoxă. Sprijinit pe mărturia cronicarilor bizantini: Skylitzes, Kerdrenos (sec. XI.) și Zonaras (sec. XII), profesorul Huss susține că la anul 950, când prințul ungar Gyula s'a dus la Constantinopol să se boteze în legea creștină, a luat cu sine dintr'o mănăstire pe ieromonahul Ierotei, pe care patriarhul Teofilact l-a hirotont episcop pe seama creștinilor din Transilvania.¹ Reședința episcopului Ierotei, opinează prof. Huss, a fost orașul Alba-Iulia. După părerea unora ieromonahul Ierotei ar fi fost luat din mănăstirea românească din Mureșana.² Prof. Huss recunoaște și el existența unei puternice comunități, și indirect a unei episcopii ortodoxe în Mureșana când scrie: «Puternică trebuie să fi fost însă episcopia ortodoxă din Alba-Iulia, precum și biserica ortodoxă din cetatea Mureșului (Urbs Morisena) a cărei existență ante ioară secolului XI. e atestată prin textul latin al biografiei Sf.-lui Gerard (Vita Sancti Gerardi)»³

1. Pr. Gh. Cotosman: „Din trecutul Banatului” cartea I, p. 56.

2. V. Mengra: „Ierarchia și Mitropolia Bisericii române din Transilvania și Ungaria”, 19 8, p. 17, — Gh. Enăceanu: „Creștinismul în Dacia, Bucurșii 1878”, p. 135.

3. Vez: I. Lupș: „Vechime și organizația bisericii ortodoxe din Transilvania” în „Un.versur” din 21 Iulie 1934, p. 1—2.

În urma desființării și strămutării la Timișoara a episcopiei ortodoxe-române, sau de rital grecesc, cum de preferință îi spun istoricii maghiari, cu gândul perfid de a-i șterge caracterul național românesc, — și în urma înlocuirii ei cu cea romano-catolică, Românii ortodocși din Mușana-Cenad rămân până azi numai cu organizația parohială. După acapărarea, pe căile cunoscute, a bisericilor și mănăstirilor ortodoxe de către catolicii hrăpăreți, Românii de aici își vor fi ridicat biserici mai modeste, din cărămidă și din lemn, spre a se putea ruga în mod demn lui Dumnezeu. Când însă vremurile erau de așa natură că nu se puteau închina deschis, se retrăgeau în catacombele sau coridoarele subterane, existențe de pe vremea Romanilor.

Este prea probabil, însă, că în urma desființării episcopiei ortodoxe va rămăna în Cenad un protopop dependent de episcopul mai apoi de mitropolitul din Timișoara. Protopopul a rezidat aici până după eliberaea Banatului de sub Turci, când și-a mutat sediul în orașelul Sănnicolaul-Mare, unde la anul 1727 aflăm deja pe protopopul Mihail, în titlându-se protopopul Cenadului. Lui îi succed, tot în Sănnicolaul-Mare, o serie de protopopi ort. români și sârbi până la anul 1922, când, prin moartea protopopului român sârbizat Petru Agrima, se desființează protopopiatul Cenadului.¹

În lipsă de documente se îe nu putem preciza cum s'a desfășurat mai departe între veac. XI—XVII-lea viața parohială bisericească din aceeași comună. Una este cert, că în toate timpurile Românii de aici și-au avut preoșii lor cari cu toate prigoanele catolicilor au știut să și apere turma încredințată lor spre păstorire. Dovadă că după atâtea secole de cumplite prigoane și suferințe, Românii din Cenad au rămas consecvenți cu ei înșiși și cu credința moștenită din strămoși.

Parohia mixtă româno-sârbească

După anul 1717 Sârbi noi veniți în Cenad formează împreună cu Românii băștinași o singură comunitate bisericească, constatatoare din 2—4 parohii, condusă tot de atâtea preoși români și sârbi. Toți se închinău la altarul aceleiași

¹ Dește Protopopatul Cenadului, vezi Pr. Gh. Corșman. Din trecutul Banatului, cartea II, p. 21.

biserici, ridicată de Români, îndată după alungarea Turcilor, la finea veacului al XVII-lea, ori la începutul veac. XVIII-lea. Și cu școala erau împreună. Școala ființează dela încep. veac. XVIII-lea. sau chiar și mai înainte. La 1758 școala era frecventată de 16 elevi. Învățător era »Magistrul Ioan».¹ Epitropii bisericii la anul 1758 erau: Protopopul Maxim Miladinovici, din Sânnicolaul-Mare, subprefectul Mojiță, oberenezul Coia, comerciantul Rista Stoici și Avram Românul, primarul Cenadeului.²

În biserica românească, la începutul comunismii în cele sfinte cu sărbii, slujbele dumnezeiești se săvârșeau în limba românească; mai apoi alternativ, în ambele limbi. Asemenea și în școală se propunea în limbile: română și slavă. Cu timpul prin anii 1777—1779, sărbii având concusul nelimitat al Ierarhiei superioare, au delăturat cu totul, din biserică și școală, limba românească, înlocuindu-o cu cea slaveno-sârbească, vrând astfel să exerce hegemonie asupra Românilor și să-i sârbizeze.³ Indignarea și nemulțumirea Românilor n'avea margini. Au trebuit, însă, să se rezigneze și să rabde, nutriind speranța în venirea unor vremuri mai bune. Se pare că odată cu venirea în scaunul episcopesc din Timișoara a românului Maxim Manuilovici, a început, prin anul 1835, să răsune din nou în biserică și școală limba românească, amuțită un timp de cea 30—40 ani.

La 1838 Românii de aici aduc pe tânărul învățător Simeon Andron, originar din Sânnicolaul-Mare, care separează școala românească de cea sârbească. La 1841 Românii au cumpărat intravilanul, iar la 1853 au construit școala mare, care există și azi. Acest fapt a avut loc în timpul absolutismului, fiind primar al comunei românul Meilă Radu. Cu școala Românii s'au despărțit de către Sârbi, dar au rămas și pe mai departe împreună la aceeași biserică, pe care eu toții au zidit-o la anul 1773 și au mai mărit-o la 1833.

Spre a pune capăt neînțelegerilor și certelor ce aveau loc -- în toate parohiile mixte, româno-sârbe -- chiar înăuntrul bisericii, pe chestiunea limbei liturgice, episcopul Timi-

1. D. Ruvaraț: *Tem svorska eparhija ... 1758*, p. 35.

2. D. Ruvaraț: *Tem. eparh. l. c.*

3. Nicolae Tincu Velca: „Istoria bisericească...” *ibid.*, 1865, p. 270—272.

șorii, Pantelimon Jiveovici a tipărit la 26 Aprilie 1846 o »Îndrumare pentru serviciile dumnezești«. Amăsurat acestor »îndrumări«, Să bii au să cânte în strana dreaptă, iar Români în cea stângă. Corul bisericesc are să dea răspunsurile liturgice în limba în care cântă pe cotul liturgisitor (partea 1—2) «Evanghelia» și «Crezul» se citesc totdeauna în limba slavă, iar »Apostolul» și »Tatăl nostru« în cea românească (p. 3). La serbătorile domnești: Nașterea Domnului, Botezul Domnului, Învierea Domnului și Pogorârea Domnului Sfânt, în ziua I. slujbele se oficiază în întregime în limba slavă; iar în ziua II-a în cea românească (p. 5). La ieșirea cu «Litia» Evanghelia se citește în ambele limbi; rugăciunile, însă, numai în limba slavă (p. 6.) Preoții slujesc sfeștanii, molitve și alte slujbe: în casele Sârbilor, să bește-slavonește, iar în casele Românilor românește (p. 7). Episcopul este obligat a da pastoralele în ambele limbi (p. 8). S'a mai fixat ca'n parohiile mixte româno-sârbe să fie preot român pentru Români și sârb pentru Sârbi. Capelanul protopopesic să fie sârb dar să cunoască bine ambele limbi.

Se vede deci, că Sârbilor li s'ar acordat înțelegerea în toate. Nici nu se putea concepe altfel, câtă vreme oamenii lor erau la conducere. Procedura aceasta neegalitară a lezat adânc amorul propriu al Românilor, cari se vedeau totdeauna puși în rândul și pe planul al doilea. Să mai adăugăm la aceste șicanele și haljocurile ce aveau să le suporte din partea co-religionarilor lor sârbi și vom avea înaintea icoana completă a suferințelor și amărăciunilor îndurate de Români sub protectoratul sârbesc, la care, din pricina trădătorilor unieți, singuri au recurs.

Unația, piatră de sminteață religioasă și națională.

Profitând de această stare de strămtorare și de vecinică umilință a Românilor ortodocși, agenții dizolvanți ai unației, teșii din lagărul celuiilalt dușman, mai mare și mai periculos își fac pe neașteptate apariția în comună, dându-se drept salvatorii românismului și îndreptătorii legii străbune. Trebuie să amintim la acest loc că atât Români cât și Sârbii erau supuși la dări culturale și bi uri parohiale spre a-și putea susține biserica și școala, preoții și învățătorii, nesubvenționați de nimeni.

Acoluții episcopului unit Dobra din Lugoj, cari pretutindenii mișunau să facă prozeliți, au știut atinge, eu diabolic naștesug și acest punct nevralgic al dărilor de cult. Pe lângă că se dădeau vestitorii credinței celei drepte și sfinte, defăimând Ortodoxia cu hulă urâtă și cu cuvinte de rușine, fluturau vorbe răsunătoare și ademenitoare înaintea ochilor țărănilor români, necăjiți, din Cenad, făgăduind bunătați deșerte pământești: bani și pământ, celor ce vor trece la legea sfântă a Impăratului catolic dela Viena, care într'atâta îi iubește încât îi va scuti de dările și birurile grele, trecând asupra Statului sarcina de a-le întreține preoții și învățătorii, ca încă și biserică și școală le va zidi tot cu spesele Statului. Propaganda deșantată a demagogilor credinței n'a rămas fără ecou. Jumătate din Românii ortodocși, amețiți și seduși de făgăduieli, în 1855, dezertează dela legea strămoșească și trec la unație. Cealaltă jumătate rămâne mai departe cu Sârbii.

Defecțiunea în rândurile credincioșilor din parohia Cenadului a umplut de legitimă îngrijorare autoritățile superioare bisericești din Timișoara, cari au luat întinse măsuri ca Sârbii să nu mai dea Românilor coreligionari anză la nemulțumiri și supărări. Armonie deplină nu s'a putut instaura între Români și Sârbi nici de-acum înainte, pentru că Românii rămânând în inferioritate, ca număr, nu mai erau în situația de a pretinde drepturi, cari li se cuvenea, de fapt, atunci când ei formau majoritatea.

Nici în rândurile rătăciților schismatici uniești n'a sălășluit mulțumirea după care însetau. De unde până atunci aveau cel puțin biserică, în care se puteau închina într'un mod demn, de acum încolo erau sortiți să se închine lui Dumnezeu pe unde ajungeau: prin case sărăcăcioase, închiriate pe banii proprii, căci stăpânirea vitregă nu se prea gândea să-și respecte făgăduințele luate. În scurtă vreme și-au revenit în fire, dându-și seama că au făcut jocul dușmanilor Neamului, cari, acum, din umbră și ascunzișuri, triumfau de bucurie că au putuș arunca dihonă și vrajba între copii și părinți, între frați și frați etc. Membrii aceleiași familii erau împărțiți în tabere vrășmașe, gata de luptă pe tema credinței religioase.

Aceasta era situația la anul 1869 când episcopia unită din Lugoj trimite ca paroli la uniții de aici, pe preotul Ilie Telescu Oni cu judecată și viziune clară, pătruns de sentimente

curat românești, nu putea rămâne indiferent în fața spectacolului sinistru ce se desfășura hădos înaintea ochilor săi. Dintre început preotul Telescu și-a pus în gând să adune cea ce inconștienții, cot la cot cu dușmanii, au reușit să risnească; să vindece rana pricinuită corpului spiritual al bisericii din Cenad de racila unăției. Metodic și prudent, în mod tacit își pregătește credincioșii uniți ca, într-o zi, să poată întinde mână de înfrățire fraților rămași în comunitate religioasă cu Sârbii, și astfel să reface frontul ortodoxiei și al românismului din Cenad. Românii ortodocși, față de cari manifesta o părintească grijă, curând își exprimară dorința de a-l avea păstor sufleteș.

În vreme ce acțiunile Românilor ortodocși și uniți sub imperiul legii sângelui și sub înțeleapta conducere a preotului Telescu, convergeau spre acelaș țel înalt și sublim, dușmanii apropiierii fac denunț la Consistorul din Lugoj că Telescu prejudiciază și primejduiește «sfânta unire» din Cenad. La 4 Noiembrie 1875, o comisie de anchetă, trimisă de Consistorul unit se prezintă la Primăria comunei Cenadul-Mare spre a cerceta punctele de acuzație formulate contra preotului. Fiind Vinere liberă (una din cele 12) preotul Telescu era prin comună la sănșirea de case. Nu s'a arătat de loc surprins de vestea ce i se aducea, știindu-și cugetul neprihănit. Din potrivă. A crezut că momentul este bine ales spre a-și duce la îndeplinire planul pe care-l preconizase cu atâtă fermitate, încă dela pășirea sa în parohie. Drept aceea, întorcându-se acasă, se desbracă de reverendă și se îmbracă în haine civile; ia apoi cheile capelei și ale școlci, și matriculele bisericesti, și se îndreaptă spre Primărie. Aici era adunată lume multă pentru plata impozitelor. Intrând în sala cea mare a primăriei, unde era comisia anchetatoare, fără să aștepte să fie interogat, aruncă cu dispreț cheile și matriculele pe masa din fața comisiei, adăugând cuvintele: »De azi încolo nu mai sunt unit! — și îndată a părăsit sala. Comisia, care, firește, nu se aștepta la așa ceva, a rămas complet desiluzionată, încremenită și trăsniță. Poporul, mărtor al acestei scene, unică în felul ei, s'a asociat, cu mare însuflețire, la holărârea eroică a preotului Telescu. Întâmplarea a avut răsuneț formidabil în întregă comuna. În aceeași zi fac declarația de trecere, sau mai bine zis de revenire la Ortodoxie 801 suflete, zicând:

A trecut popa Telescu și noi suntem de azi Telești, rămânând la unație numai Țiganii și vreo câțiva Români uitați de sine. Comisia anchetătoare, hulită și urmărită de popor, părăsește comuna cu rușine mare.¹

Despărțirea ierarhică de Sârbi.

Regimul și tratamentul vitreg de care s'au bucurat Românii sub protectoratul sârbesc a făcut să zămislească în sufletul lor dorința de o completă și neîntârziată emancipare, de o totală independență și autonomie religioasă-națională. De altfel înșiși Sârbii au ajuns la convingerea că menținerea acestui «statu quo» al lucrurilor nu poate dura fără ea interesele superioare bisericesti și naționale ale ambelor națiuni coreligionare să nu fie serios periclitate. Congresul național bisericesc sârbesc ținut în Carloveț la 19 Iunie—1 Iulie 1871 sesizat de aceste mișcări de separațiune ierarhică, elaborează toate normele de urmat pentru despărțirea ierarhică în parohiile mixte româno-sârbe din cuprinsul Mitropoliei Carlovețului, numind totodată o Comisie mixtă, cu însă sarcinarea de a se pune în legătură pe teren cu reprezentanții autorizați ai ambelor națiuni din parohiile mixte, pentru a proceda pe cale pacifică la despărțirea ierarhică. Din comisia delegată de congres făceau parte: Români: Andrei Papp protosincel și Petru Petrovici asesor consistorial din Arad; Sârbi: Gh. Nicolici protopopul din Sănnicolaul-Mare și Costă Sabo proprietar din Bățania.

Referindu-se la dispozițiile acestui congres, Românii cinzați în anul 1872 s'au adresat episcopiiilor din Arad și Timișoara cerând trimiterea de delegați spre a începe tratativele de despărțire. Episcopia Aradului a delegat pe Vichentie Șerban protopopul român al Banat-Comloșului, iar episcopia Timișorului pe Petru Davidovici preot sârb din Sirig. Din partea autorității civile a fost delegat Ion Buocz primpretorul din Sănnicolaul-Mare. La cererea Românilor ortodocși, în ziua de 19—22 Oct. 1873, comisia delegată de Congresul din Carloveț, reprezentanții eparhiilor și al Statului s'au întrunit în Biserica din Cenad, fiind față toți credincioșii Români și

¹ Informații primite dela D. Bozianu, inv. dir. penz., ginerele preotului Ilie Telescu.

Sârbi dela 26 ani în sus. Românii și-au exprimat pe față dorința lor de a se despărți cu parohia de către Sârbi, potrivit art. XIV al convenției dela Carloveș. Din cuprinsul procesului verbal (Zapisnik) dresat cu această ocaziune, în limba sârbă, se constată că ambele partide au convenit ca în conștelegere ca reprezentanții lor, 20 din fiecare parte, Comisia să purceadă la formularea punctelor de bază pentru despărțirea ierarhică, și mai apoi la împărțirea frățească a averii comune. Ca reprezentanți, din partea Românilor au fost aleși următorii: Gh. Nicolaș, Teodor Suci, Ion Minișan, Pavel Socol, Ioan Regep, Teodor Vingan, Petru Muntean, Teodor Nicolaș, Lazăr Târziu, Pavel Dămian, Sava Perian, Ioan Lipovan, Pavel Crăciun, Sava Oprian, Atanasie Suci, Axentie Ilin, Stefan Radu, Gh. Perian, Ion Siclovan și Iova Târziu. Din partea Sârbilor: Stoian Dișici, Nestor Jivici, Andrei Purici, Arcadia Putici, Giurișă Matici, Gh. Marjanov, Jiva Oberknejevici, Milici Vuicin, Steva Vlașici, Steva Zarici, Cristofor Brancovan, Milici Marcucin, Nova Milcici, Vichentie Tomiți, Iașa Bugarski, Pera Vuicin, Sovra Zomboraș, Nicola Arsenovici și Sava Achimovici.

Pentru a smulge o hotărîre favorabilă lor, Sârbi n'au ezitat a înșela atât bunacredința comisiei cât și a reprezentanților poporului român, prezentând, ca punct de plecare în rezolvirea chestiunilor materiale, o conscripție dela 1841, după care Sârbi ar fi fost atunci în majoritate numerică în Cerna-Mare, și, ca atare, lor li se cuvine o mai mare parte din averea comună bisericească. Nu trebuie să se uite faptul, îndejuns dovedit, că în parohiile mixte majoritatea, uneori absolută a preoților erau sârbi sau sârbizați; preoții români, cu rare excepțiuni, n'au putut străbate în asemenea parohii, și dacă totuși acest lucru s'a întâmplat atunci au fost siliți să-și sârbizeze numele adaugând numelui de familie terminațiunea sârbăască caracteristică de «ici» și «vici». Cum intențiunea acestor preoți era sârbizarea păstoriiilor lor, ne putem imagina și felul în care au fost concepute conscripțiile credincioșilor din parohie, urmărindu-se totdeauna majorarea elementului sârbesc în dauna celui românesc, realmente, întotdeauna majoritar. Matricolele parohiale cercetate amănunțit grăesc peremptoriu despre adevăritatea celor afirmate mai sus. Tot așa și diferitele recensământe dela Primăria comunală.

Stratagama coreligionarilor sârbi și-a atins țelul urmărit,

căci Românii în dorința lor de a se vedea cât mai neîntârziat eliberați de cătușele streine, cu toate că au fost sesizați de apucăturile sârbilor, au consimțit, cu sacrificiul părții materiale, să se purceadă la actul de separație ierarhică. Pentru ei principalul era separația ierarhică; averea bisericească materială căzând pe ultimul plan. Poate că Românii ar fi căutați pe cale civilă prin proces frățească împărțire a bunurilor comune, dar cunoscând puternica și indiscutabila influență sârbească în viața statului — decedat — au renunțat la această cale, preferând unei împărțiri drepte cu proces una strâmbă pe cale pașnică. La această benevolă renunțare a contribuit în largă măsură și defecțiunea cauzată prin trecerea unui însemnat număr de Români la unașie, așa încât în momentul despărțirii, cu drept cuvânt, Românii ortodocși erau în minoritate față de Sârbi. Așa se explică faptul că la împărțirea averii, Românii au lăsat cu mărinimie să tragă balanța în favorul Sârbilor.

Comisia împreună cu reprezentanții au constatat că parohia mixtă ort. româno-sârbă din Cenadul-Mare posedă următoarea avere:

a.) Biserica cu toate dependențele și instalațiunile ei, în valoare aproximativă de 17.000. florinți austriaci.

b.) Un edificiu școlar sub Nr. 814, întrebuințat numai de Sârbi, cu 2 jug. pământ.

c.) Un edificiu școlar sub Nr. 817, utilizat numai de Români, cu 2 jug. pământ.

d.) Trei sesiuni parohiale de câte 32 jug. pământ.

e.) Capital bisericesc în efecte și numerar: 2422 fl. austr. și 62 noi.

Reprezentanții celor două națiuni, în fața comisiei, au încheiat următorul acord:

1. Românii se despart de ierarhia respective Mitropolia actuală sârbă și se încorporează la Mitropolia respective la ierarhia lor națională din Arad.

2. Biserica rămâne în proprietatea exclusivă a credincioșilor sârbi, cari în numele întregii comuni bisericești se obligă a despăgubi pe credincioșii români cu suma de 6000 fl. austr., stabilită de comun acord, și în înțelegere cu 6 sârbi cari vor elibera garanții materiale pentru achitarea acestei sume bisericești și parohiei române în următoarele 5 rate anuale:

a) Prima	rată în suma de 1200 flor. austr. la 1 Noemvrie 1874	
b) A doua	" " " " " " " " " "	1875
c) A treia	" " " " " " " " " "	1876
d) A patra	" " " " " " " " " "	1877
e) A cincea	" " " " " " " " " "	1878

Însăndu-se (cei 6) a fi intabulați pe întreaga lor avere mobilă și imobilă.

3. Până la executarea despăgubirii, Românii se vor folosi de Biserică ca și până acum, conform art. IX. din convenția de la Karlovei, și îndată ce prezentul acord va fi sancționat de ambele Episcopii, Românii vor putea să înființeze comuna lor bisericească separată de cea a Sârbilor, conform art. XI și XII din convenție și pe baza legii și a statutului de organizare a Bisericii ort. rom., care va și dispune asupra averii ce-i revine, deoarece Românii primesc, conform art. XIII. din convenție, despăgubirea arătată în punctul precedent ca legală despăgubire a persoanei lor juridice, care este deplin garantată prin garanțiile amintite.

4. Din cele 3 sesii parohiale una, cuprinsă în c. f. sub Nr. top. 3295—3912—4339—4722, de prezent folosită de parohul român, rămâne proprietatea exclusivă a Românilor, iar celelalte două, cu Nr. top. 3293—3910—4337—4720, 3924—3911—4338—4721 folosite de parohii sârbi, având în vedere că sârbii au două parohii organizate rămân în proprietatea exclusivă a Sârbilor.

5. Sesiunea parohială rămasă proprietatea Românilor, imediat după aprobarea prezentului acord, se va transcrie pe numele comunei bis. ortodoxe-române, asemenea și Sârbii își vor transcrie pe numele comunității lor bisericești celelalte două sesiuni.

6. Școlarele, respective edificiile școlare, rămân așa cum se folosesc de prezent, adică aceea cu Nr. 814 rămâne Sârbilor, iar cea cu Nr. 817 Românilor, rămânând a fi transcrise și ele ca proprietate exclusivă a respectivei comune bisericești, imediat după aprobarea prezentei, întrucât aceasta nu s'a făcut deodată cu transcrierea pământurilor școlare.

7. Capitalul bisericesc atât în efecte cât și în numerar menționat în punctul 4 d. din prezentul proces verbal, compus din 2422 fl. și 62 noi austr., imediat după aprobarea prezentului acord și după ce se va înființa și constitui comuna bi-

bisericească ori. română separată, urmează a se da Românilor cota ce li se cuvine; — asemenea se vor împărții obiectele bisericești recunoscute de avere comună, însă numai după ce Sârbi vor fi achitați și ultima rată din despăgubire și când Români nu vor mai întrebuința biserica comună cu Sârbi; iar cu ocaziunea despărțirii definitive se vor preda Românilor cărțile lor liturgice românești, conform art. VIII. din convenția dela Carloveț.

8. Cimitirul se va folosi și în viitor ca și până în prezent în comun atât de Sârbi cât și de Români. Matriculele botezaților, căsătoriților și morților vor fi păstrate în biserica sârbilor, având parohul român dreptul să se folosească de ele și a elibera extrase credincioșilor săi oridecâteori va fi nevoie.

Procesul verbal după ce a fost citit și explicat reprezentanților celor două națiuni și înșiși poporului adunat în acest scop, a fost semnat de cei 40 reprezentanți și de către toți membrii comisiei congresuale și consistoriale, la 11—23 Oct. 1873. La 8—20 Aprilie 1874 acordul este aprobat și semnat de către Nicanor Gruici, episcop de Pakraț, administrator al Mitropoliei carloveșiene și al patriarhiei sârbești.

Lichidarea totală a avut loc ~~veși~~ precum se poate vedea din procesul verbal redactat în limba germană la finea «zapisnik»-ului — la 17 Noemv. 1878 în prezenta preoților Ilie Telescu și Andrei Putici și a 18 credincioși români și sârbi fiind față ca martori F. Tötösy, notar, și Ludwig Mayer.¹

După trecerea la Ortodoxie a preotului Ilie Telescu, și după revenirea la sânul Bisericii strămoșești a celor 801 suflete, prinse la 1855 în mreșile unației nefaste, Români ortodocși — ajunși iarăși în majoritate față de Sârbi — au crezut că sunt în dreptul lor firesc și pe linia de tradiție religioasă moștenită din strămoși când pretind să li se permită a oficia în Biserică, cel puțin tot a treia Duminecă, toate slujbele în întregime românește. Adresa-răspuns a Consistorului din Arad către preotul Telescu, pe care o voiu reproduce aici, va pune în adevărata lumină șovinismul ca și intoleranța sârbească: «Ad. Nr. 2884 i. / 1875. Onorate Domnule-parohu! La epistola Domniei Tale din 6 Ianuarie Ți se rescrie că Preasfinția Sa Domnul nostru Episcopu diecezanu a recercatu precumu pe

1. Vezi „Zapisnik”-ul din arhiva parohiei sârbe din Cenad, primit prin bunăvoința Pr. S. Popovici.

Episcopulu serbescu din Timișoara așa și pe Patriarhulu din Carlovejiu pentru ca se conceda românilor din Cianadulu serbescu a se folosi de utensiile bisericesci de acolo și a țiene totu a 3-a săptămâna rugațiunile în limba romana, dela Patriarhulu a sositu inse respunsu negativu, ér dela Episcopulu din Timișoara nimicu.»

»Onorat DTa vei midiloci dara ca se vi faceți o capela-acolo pentru care de aici vi se tramite de locu Antimisulu cerutu..... Aradu in 9 Ianuarius 1876 ss, Vicențiu Schelegianu asesoru referinte consiștor.«

În urma acestei atitudini, lipsite de cel mai elementar bun simț creștinesc, Românii nu mai așteaptă expirarea celor 5 ani prevăzuți în Acord, ci hotărâse să iese mai înainte din Biserica comună, spre a nu mai constitui piedecă în calea coreligionarilor sârbi. Deși conform stipulațiunilor acordului aveau drept să se folosească de Biserică până la plata ultimelor rate din despăgubire, adică până la 1 Noem. 1878, Românii — amărâți de purtarea sârbilor — părăsesc definitiv Biserica și comunitatea la anul 1876 organizându-se împreună cu cei reveniți dela unăție, în parohie aparte, alegând de paroh pe preotul Ilie Telescu. Prin străduințele acestui preot parohia ort. română din Cenad se reorganizează pe baza Statutului șagunian și-și câștigă definitiv independența avută înainte de venirea Sârbilor în comună. Din suma de 6000 flor. s'au spesat 4000 florinți cu amenajarea și înfrumusețarea capelei de rugăciune, în sala cea mare a școlii române ortodoxe transformându-se apoi locuința învățătoarească în sală de învățământ. După 12 ani de muncă neșovăielnică, având concursul învățătorilor și al enoriașilor săi, preotul Telescu: a zidit la 1888 Biserica actuală ort. română; a cumpărat 3 clopote la biserică; a cumpărat o casă mare pe care a transformat-o în școală; iar din capelă, după sfințirea bisericii nouă, a făcut a doua școală. Sub păstoria actualului paroh, preotul Gheorghe Ionescu, s'a transformat la 1923 vechea școală confesională de lângă Biserică, în casă parohială. Aici este și Oficiul parohial.

Până la 1876 parohia ortodoxă-româno-sârbească din Cenad depindea de eparhia Timișorii și de protopopiatul Cenadului cu sediul în Sănnicolaul-Mare. Din acest an ea stă până azi sub jurisdicțiunea episcopiei naționale din Arad, protopresbiteratul Banat-Comloșului.

1. Vezi actele anului 1876 în Arhiva parohiei ort. rom. Cenadul-Mare.

În Cenadul-Mare este o singură parohie ort. rom. sistematizată. După noua Lege și Statutul de organizare a Bisericii ortodoxe-române din 1925, preotul paroh este președintele de drept al corporațiilor parohiale: Adunarea (Sinodul) și Consiliul (Comitetul) parohial. Dela 1876 până la 1925 președinții Consiliului, aleși pe baza normelor Statutului Organic sașugian din 1869, au fost: Toșa Nicolaș, Preot Ilie Telescu, Mircu Crăciun, Preot Terentie Oprean, Paia Socol și Pr. Gh. Ionescu. Actualmente, Consiliul parohial, ales pe noul perioadă de 6 ani (1932--1937), are următoarea componență: Președinte: Pr. Gh. Ionescu. Membri: Gavril Târziu, Paia Socol, Mircu Grozav, Gh. Isac, Nic. Vingan, Vasile Suci, Paia Dogojie, Mia Rusu, Vasile Crăciun, Ioan Rejep, Teodor Perian, Ilie Oprean, Paia Radu, Paia Crăciun și Gh. Dămian. Epitropi: Ioan Nicolaș și Gh. Miculescu.

Cântăreți bis. oficiali remunerați cu sesiunea cantorală (8 jugh.): Ion Boldovici și Teodor Vingan. Cântăreți neremunerați: Gavril Vingan, Terentie Grozav, Ioan Blaj, Mircu Crăciun, Gh. Dogojie, Toma Muntean, Mita Blagoie, Paia Jivu și Vasile Socol.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Corul bisericesc al plugarilor din Cenadul Mare compus din 60 membri, înființat imediat după despărțirea de către Sârbi, până la 1933 a fost dirijat de învățătorul Dimitrie Bozianu, iar de atunci stă sub conducerea măiestră a tânărului învățător Teodor Iovănuși.

Schimbarea calendarului în parohia Cenad, ca și în restul parohiilor din eparhia Aradului, n'a întâmpinat nici o împotrivire din partea credincioșilor, crescuți în respectul de cece sfinte.

Sectarii.

În ultimul timp s'au ivit în parohie câteva cazuri de treceri la secta nazarenilor și a baptiștilor. Românii ortodocși, destul de inteligenți și înaintați în cele culturale și religioase, nu se lasă ușor influențați de acești propagandiști de modă nouă, semănători de zizanii și anarhie. Exemplul Rusiei, mînată de sectele bolșevizante, îi înfioară și-i face să înconjure înreșea acestor înainte mergători și pregătitori ai comunismului și dezastrului economic și moral din această Țară închiegată cu atâtea sublime jertfe.

5. Bisericile ortodoxe române.

Cu prilejul demolării bisericii vechi romano-catolice din Cenadul-Mare, la anul 1868, în urma săpăturilor făcute de diferiți arheologi, (Römer, Henszlmann etc.) s'a dat de fundamentul a trei biserici străvechi; zidite pe acelaș loc, dar în stiluri și dimensiuni deosebite: Cea mai nouă, în stilul gotic, a doua în stilul romanic ori bizantin, iar a treia, cea mai mică și totodată și cea mai veche, în stilul bazilicelor antice romane.¹ Le vom descrie în ordinea vechimii lor.

a) Basilica antică romană.

În cetatea și orașul Mureșana-Cenad, centrul administrației civile și militare dela ext. emitația Imperiului roman dinspre Nord-Vest, sămânța creștinismului-a fost aruncată odată cu pășirea primilor legionari și coloniști romani aduși de Împăratul Traian. În veacurile II—III—IV. și'n cele următoare, Mureșana devine »cel mai însemnat centru al creștinismului vechi.² BCU Cluj / Central University Library Cluj

Cea mai ciocventă dovadă că aici creștinismul a fost în floare, și că și-a luat un avânt deosebit încă din veacurile primare, o constituie această Basilică antică, ce aparține epocii de aur a creștinismului.³ Basilica a fost edificată din cărămida arsă veche romană, cu signatura sau inscripția: »Leg. XIII. G.« și din piatră cioplită tot de origine romană. Materialul solid ca și consistența fundamentului basilicei indică timpul clădirii ei, care, după părerea istoriografilor și arheologilor maghiari și germani, a trebuit să cadă chiar în epoca romană sau în epoca ce a urmat imediat celei romane prin veacurile III—IV-lea.⁴

Considerând, însă, timpurile turburi, ca și furtunile ce s'au abătut asupra Daciei după retragerea Romanilor, construirea acestei basilici cu pietre și cărămizi, și după tehnica

1. Dr. Karácsonyi János: „Szent Gellért Csanádi Fűspök élte és művei“, Budapest, 1857, p. 107. — Ortway és Szentkláray, Történelmi Adattár a Csanád Egyház hárd, és jelen. Timișoara 1873. vol. III. p. 19.

2. Ortway és Szentkláray: Tört. Adattár, III p. 22.

3. Dr. Badea Cireșeanu: „Iczaurul liturgic“, tom. II, Eucurești, 1911 p. 99.

4. Ortway és Szentkláray Tört. Adattár III. p. 19. — Henszlmann: Archeologiai Közlemények VIII. 29—30, Magyarország okeresztény római emlékeinek ismertetése 41, Ia Juhász K.: A Csanádi Fűspök., p. 63.

veritabil romană, trebuie necondiționat să o punem la o dată anterioară retragerii legiunilor cu Împăratul Aurelian, deci puțin jumătatea secolului al III-lea.

La temelia zidurilor basilicei, într-o parte, s'a dat și de urmele pardoselii, care constă din cărămizi arse romane în formă pătrată, având lungimea și lățimea: 8", grosimea $1\frac{1}{2}$ " sau în centimetri: 15x15x3 cm.. Sub pardoseală, ca la 2" (4cm.) adâncime, s'au aflat două cripte construite din cărămizi romane. Prima avea lungimea: 7' (2.24 m.), lățimea: 4' (1.28. m.), adâncimea: 5' (1.60 m.), și era acoperită cu 4 lespezi de gresie romană. Cripta a doua avea, lungimea: 1 stânjin (1.96 m.) lățimea: 4' (1.28 m.), adâncimea 5' (1.60 m.) și era acoperită cu o lespede de gresie romană, groasă de 6" (12 cm.). Într-una din cripte se afla scheletul unui om care se odihnea tot pe cărămizi romane. Zidul principal al basilicei avea un igghiab construit din cărămizi arse romane. Sub dărâmurile basilicei s'au aflat mai multe monede vechi romane. O monedă de argint avea pe avers încrustată fața unei împărătese, cu inscripția: »Faus-tina Augusta«, iar pe revers avea numai inscripția: »Iunonī Reginae«. ¹ BCU Cluj / Central University Library Cluj

Tot cu ocaziunea săpăturilor s'a aflat, înaintea basilicei și Baptisterul sau Cristelnița vechilor creștini daco-romani.² Această cristelniță a fost așezată cam la 4 pași dela ușa dinspre apus a bisericii și deasupra ei era ridicată o capelă. În laturea dinspre Sud avea un canal, care conducea apa în bazin și aici se puteau scobori pe câteva trepte cei ce trebuiau botezați. De cealaltă latură, în fața acestor trepte, era o ridicătură scundă, unde avea să-și ocupe locul preotul botezător.³ Este de remarcat că și azi încă se văd: treptele în număr de 7, ce duc în bazin, bazinul propriu zis — cu partea superioară radical restaurată — și conducta de apă. Bazinul era construit din material impermeabil, un fel de beton armat ce nu lasă să

1. *Ortvay és Szentkláray, III. p. 9.* — *Vatzner István: Történelmi és régészeti értesítő a Délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum társulat, Timișoara, I 92, p. 104-105.*

Am văzut în colecția de antichități a preotului unit Victor Deciu, o cărămidă provenind dela temelia Basilicei, purtând inscripția: „Lcg. XIII. G. Aur ENT“. Dacă „Aur“ înseamnă Aurelian Împăratul, atunci Basilica a putut fi zidită prin anii 270—274, puțin timp înainte de retragerea legiunilor romane în Sudul Dunării.

2. *Ortvay és Szentkláray: III. p. 21.*

3. *Dr. Ion Lupas; Istoria Bis. a Rom. Ardeleni, Sibiu 1918, p. 13.* — *Juhász: A Csánádi Püspökség, I. c.* — *Dr. Borovszky, Temes v. p. 250.*

străbată apa.¹ Azi, baptisterul, acoperit cu 2 lespezi de marmură, provăzute cu câte o verigă de fier este în interiorul actualei biserici romano-catolice, în fața altarului principal, pe solium, de partea dreaptă, fiind privit ca cea mai scumpă și prețioasă relievă a Cenadului antic, și a Creștinismului nostru ortodox.

Dar, să cercetăm și să vedem, care este originea baptisterului în Biserica creștină. La începutul creștinismului se urma practica apostolică de a se boteza prin râuri și la ape; mai apoi în timpul persecuțiilor creștinii, respectiv catechumenii și copiii mici, ascunși în catacombe »se botezau acolo în apa pregătită pentru acest scop.² Incepând cu veacul IV-lea când și pentru creștinism răsare soarele libertății, găsim zidindu-se în apropierea bisericii și câte un edificiu numit »baptisteriu«, în care se păstra apa pentru botezul catechumenilor.³

Până în veacul al VI-lea baptisteriul era un edificiu deosebit de corpul bisericii, cum de fapt a fost și cel dela Mureșana, unde, deasupra cristelniței, era zidită o capelă. Despre aceasta avem mărturia scriitorilor bisericești: Eusebiu, Paulin de Nola, s. Ciril de Ierusalim, Sidoniu (sec. V.) etc. În mijlocul baptisteriului (era fântâna ori colimvitra) săpată »în piatră, într'o formă rotundă, la o adâncime până la pieptul omului; alte fântâni aveau forma crucii. Catechumenul pogorându-se pe câteva trepte în scaldătoarea aceasta, aici preotul îl afunda în apă și apoi noul botezat eșea din colimvitra pe alte trepte.⁴

În răsărit în locul baptisterelor, pe cari nu mai le vedem din secolul VI., găsim un vas numit »colimvitra«; iar în apus baptisterele sunt înlocuite, tot din veacul al VI-lea, cu vasul numit »fons leplismalis« introdus, ca și colimvitra, în narțica interioară⁵ sau în pronaosul bisericii, așa precum le găsim până în ziua de azi, atât la catolici cât și la ortodocși.

Prezența baptisteriului cât și a cărămizilor romane cu inscripția Leg. XIII. Gem. atât de frecvente la Cenad, ne în dreptătesc să punem data edificării acestei basilici înainte de

1. Ortoay és Szentkláry, I. 2. — Autorul acestor rânduri, în vara anului 1934, plin de fală a intrat înăuntru al acestei stinte Cristelnițe, evocatoare de amintiri șumpe pen'ru Romârii ortodocși, urmași daco-romaniilor.

2. Dr. Badea Cireșcanu, Tezaurul liturgic, II. p. 151.

3. Ibid.

4. Ibid., p. 151.

5. Ibid., p. 178-179.

veacul al VI-lea, deci în veacurile III—V, precum susțin cei mai vechi și mai cu autoritate istorici maghiari. Și dacă n'am avea alte dovezi — precum vom vedea că mai avem — singurul acest baptisteriu constituie cel mai puternic și irefutabil document despre anticitatea organizației bisericești la Români, și, implicit, despre continuitatea neîntreruptă a elementului geto-daco-roman în Banatul Timișan.

Basilica era zidită — precum dovedesc scheletele ome-nești aflate la 1868 — în cimitirul dela marginea cetății Mureșana, aproape de malul stâng al Mureșului, care, pe aceea vreme, își rostogolea apele șerpuitoare nu departe de zidul cetății. Până azi se mai vede, la vale de biserică sârbească, alvia moartă a Mureșului vechi. Scheletele aflate în jurul bisericii aveau picioarele îndreptate spre răsărit, cum obișnuiau și obișnuesc până azi să se înmormânteze creștinii ortodocși. Multe din aceste schelete aparțin soldaților lui Achtum sau Optum, pe cari generalul Crenad, după încetarea ostilităților i-a înmormântat, cu pietate, în jurul bisericii.

b) Biserica principelui Optum.

Puternicul și înțeleptul duce sau principe al Banatului Optum, vrând să dea mai multă strălucire orașului Mureșana, capitala principatului său, se hotărî să zidească o biserică catedrală pe seama episcopului ortodox-român ce rezida în acel oras, și, alături de biserică, o mănăstire pentru călugări. Cu gândul, frumos, de a intensifica viața bisericească și monahală în Banatul Timișan. În acest scop el aduce din Grecia meșteri cari ridică, pe ruinele basilicei antice, o biserică cu dimensiuni mărite, în stilul roman-bizantin, și alături de ea o mănăstire, ambele închinare în cinstea Sf. Ioan Botezătorul.¹

După Vita S. Gerardi, Optum ar fi adus în mănăstirea din Mureșana Egumen și călugări de legea grecească din Vidin. Întrucât noi, Români, încă la venirea Ungurilor, pe timpul principelui Claudiu, contemporan cu Árpád, aveam mănăstiri, ca de pildă mănăstirea: Glad, din Banatul jugoslav, cea dela Pordean, Igris și Saravale și altele, și poate chiar și în Mureșana vor mai fi existat și alte mănăstiri, credem că Optum,

1. *Ortvay és Szentkláray, III. p. 19.*

2. *Juhász K.: Hajdani monostrok, p. 119 și 135.*

intenționând să dea o mai bună organizație mănăstirilor din principatul său, a adus câțiva călugări învățați din orașul Vidin, un însemnat centru bisericesc, unde pulsa — pe lângă o viață românească — și o viață spirituală mai intensă, și unde organizația mănăstirească și bisericească luase un avânt strălucit, mai ales pe vremea împăratului Vasilie II. Bulgaroconul, cu care Optum era în strânsă legătură de prietenie. Istoriograful maghiar Katona scrie că Egumenul mănăstirii din Mureșana era totodată și episcop ortodox.¹ Intrucât nu se spune că pe timpul lui Optum s'ar fi înființat episcopia, rămâne definitiv stabilit că Românii bănățeni își aveau Ierarhia lor bisericească națională anterior veacului al X-lea.

Căderea și decapitarea lui Optum avu repercusiuni nenorocite asupra vieții bisericești ca și acelei naționale a Românilor din Bănat. Generalul trădător Cenad, strămută, în mănăstirea zidită de dânsul, la Orosłamos (Oroszlán; leu), pe locul unde avu viziunea miraculoasă cu leul, în onoarea sfântului martir Gheorghe, pe egumenul și o parte din călugării dela mănăstirea sf. Ioan Botezătorul din Mureșana-Cenad, iar mănăstirea și biserica din Mureșana rămân, încă puțin timp (1030—1036), în grija Episcopului român din acest oraș.²

Regele Stefan al Ungurilor, prin anii 1036, cu câțiva ani înainte de moartea sa, desființează Episcopia cultodoxă din Mureșana și aduce aici pe episcopul latin, catolic, Gellért sau Gerhart — numele lui de botez fiind: Gheorghe —, primul episcop al Ungurilor, căruia-i pune la dispoziție mănăstirea și biserica Sf. Ioan Botezătorul, luată dela episcopul și dela călugării ortodocși²-români, cari, se pare, că s'au așezat în Timișoara, punând astfel bazele Episcopiei și mai apoi a Mitropoliei ort. române din acel oraș.⁴

Episcopul Gellért a încredințat mănăstirea și biserica Sf. Ioan Botezătorul călugărilor benedictini, în frunte cu abatele Filip, aduși din Italia. Primind dela regele Ștefan 500 mărci și alte însemnate ajutoare dela regina Gizela și dela curtenii și boierii maghiari, episcopul Gellért, cu meșterii aduși din Italia, a ridicat, între anii 1037—1042, o catedrală în onoarea

1. Katona, *Hist. cr. t. reg. Hung.* t. I, p. 141

2. *Ortvay és Szentkláray*, III, p. 74. — Juhász, *A Csanádi Püsp.* p. 62.

3. *Ortvay és Szentkláray*; III, p. 80.

4. Nic. T. Veleu, p. 117. nota. — Petru Maior: „Din scrierile lui Petru Maior”, *Istoria pentru începutul Românilor în Dacia*, 1885, vol. I, p. 126.

Sf. Gheorghe. După părerea lui Karácsonyi,¹ catedrala Sf. Gheorghe era zidită spre miazănoapte și în imediata vecinătate a bisericii Sf. Ioan Botezătorul, pe locul unde azi stă biserica sârbească.

Transformarea vechei biserici și mănăstiri a lui Optun avu loc numai după edificarea catedralei sf. Gheorghe, deci după anul 1042. Vechea biserică Sf. Ioan Botezătorul, episcopul Gellért² o pune sub patronajul Sfintei Fecioare Maria, sub care nume figurează, de acum încolo, în diferitele documente; iar catedrala Sf. Gheorghe este cunoscută, în documentele de mai târziu, sub numele întemeietorului ei: Gellért.

Biserica Sf. Ioan Botezătorul, mai apoi a Sf. Fecioare Maria, cuprindea în nartica interioară, cristelnița basilicei vechi. În ea boteză episcopul Gellért pe Ungurii păgâni, cari prin predică sa se convertiseră, o parte, la credința creștină.² Încreștinarea Ungurilor s'a făcut cu multă greutate și într'un timp îndelungat. Cu toată predică și misionarismul episcopului Gellért și a preoților lui, majoritatea poporului maghiar continua să trăiască în păgânism, arătându-se refractar învățăturilor creștine. Dovadă concludentă ne servește sfârșitul tragic al acestui episcop, care a trebuit să sufere, la 1016, moarte de martir din inșiși mâinile criminale ale coreligionarilor lui, cari, în decursul revoluțiunii iscate cu prilejul succesiunii la tronul Ungariei de către diferiții prinți competitori din Casa arpadiană, l-au aruncat de pe vârful unui munte înalt, din Buda — numit, azi «Muntele Gellért» — și ajungând jos, capul i-a fost zdrobit cu o piatră mare, iar corpul a fost străpuns cu sulitele și apoi aruncat într'un lac, dela marginea Budei. A doua zi câțiva credincioși cucernici l-au scos din lac și l-au transportat pe malul stâng al Dunării înmormântându-l într'o criptă. Timpurile turburi n'au permis transportarea lui imediată la Cenad. Abia pe timpul domniei regelui Andrei I., prin anii 1053—54, deci după 7—8 ani dela moarte, trupul lui a fost înmormântat de către urmașul său în scaun, episcopul Maurițiu, și de abatele Filip și călugării lui, cu mare pompă, în biserica Sf. Fecioare Maria, fostă Sf. Ioan Botezătorul, din Cenad. Sicriul de lemn, care închidea rămășițele lui pământești, a fost așezat într'un sicriu de piatră.

1. *l. c.*

2. *Juhász: A Csanád Püspök., p. 63.*

deasupra căruia erau puse: camilafca călugărească, gulerul din păr de cămilă, piatra cu care i-a fost strivit capul și un vas ce conținea sânge de-al acestui episcop martir, trecut de biserica rom. catolică în rândul sfinților.

În biserica aceasta s'a odihnit s. Gellért până la năvălirea Tătarilor. La finea lunei Mai a anului 1241, Buedzsik hanul Tătarilor pradă orașul și arde bisericile din Cenad. A ars și biserica zidită de Optum, însă osemintele lui Gellért fiind închise în sicriul de piatră, pe care episcopul Bulchu (Vulcu) și preoții, înainte de a fugi din calea furției tătare, au avut grijă să-l pună la un loc mai puțin văzut, — au rămas nedătinse. Acesta fu sfârșitul bisericii Sf. Ioan Botezătorul, zidită de principele român Cpm, și transformată de episcopul Gellért. După retragerea Tătarilor episcopul Bulesu (Balchu sau Vulcu) reîntorcându-se la reședință, reclădește pe temelii bisericii vechi o altă biserică în stilul gotic.¹ Aceasta a fost a treia biserică ale cărei temelii s'au aflat la 1868.²

Regina Elisabeta, mama regelui Ludovic cel Mare, după reînălțarea sa, în semn de mulțumire, între anii 1340—45 reclădește biserica și o împodobeste. În mijlocul bisericii clădește un altar din marmură, în care așează o parte din moaștele episcopului martir. Catedrala aceasta avea 11 altare. În 1514 biserica este din nou dărâmată de către revoluționarii lui Gheorghe Doja. Episcopul Francisc Csaholyi, cu prețul multor sacrificii o reclădește.³ Biserica Sf. Ioan Botezătorul, zidită pe ruinele basilicii antice, până la 1868 ar fi fost reclădită de 6 ori.⁴

În cursul veacurilor, din moaștele episcopului Gellert, o parte au fost luate de regele cehi Venczel; o alta a fost donată de regina Elisabeta unei catedrale din Veneția; iar restul au fost așezate în biserica sf. Gellert din Buda zidită pe locul martiriului.⁵ Cosciugul de piatră și crucea bizantină se păstrează până azi, ca o relictie prețioasă, în biserica romano-catolică din Cenad, fiind așezate lângă pereții de apus în naos, spre priveală tuturor. Pe altarul principal al bisericii, o icoană ve-

1. *Id.* p. 161 și *Hajdani monostor.*, p. 24. — *Dr. Borovszky; Torontál v. p. 82.* — *Dr. Karácsonyi. t. c.*

2. *Dr. Karácsonyi. t. c.*

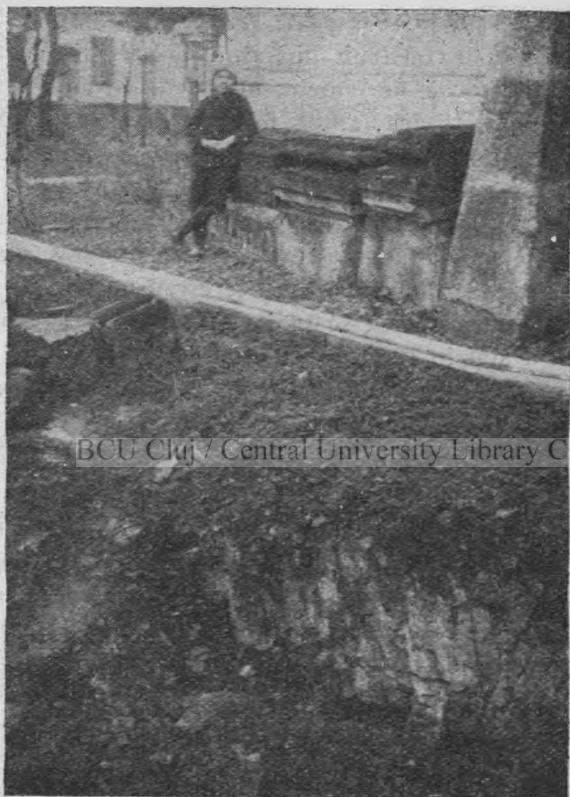
3. *Dr. Borovszky; Torontál v. p. 82.* — *Csa. ad vármegyey p. 88.*

4. *Preotul rom. cat. Iuliu Crenczy din Cenad. Comunicare.*

5. *Juhász Hajdani monostor.*, p. 25—30.

ele înfățișează scena lapidării episcopului, iar pe altarul de dreapta se păstrează, în cadru aurit, o părticică din moștele lui pe cari credincioșii le sărută cu evlavie în ziua prăznuirii morții martirului.

Dela basilica antică ne-a rămas mărturie sigură cristenitatea sau baptisteriul din interiorul bisericii rom. cat. Afară, în curte, lângă absida altarului aceleiași biserici, în partea dinspre

*Deschiștarea coridorului subteran. Fietre și cărămizi dela bisericile
st. vechi din Cenad.*

Nord-Est, până azi se mai pot vedea resturi de piatră și cărămizi provenite dela biserica Sf. Ioan Botezătorul sau, poate, chiar dela basilica antică. În mormanul de pietre, parte răzimate de zidul bisericii catolice, parte resfirate și aruncate de-a-valma, unele peste altele, se mai pot încă distinge unele bucăți de capitele și colonne ionice și corintice-romane, părți de pilastri cu

baze și capitele ionice, dorjee și romane; frânturi de cornișe; pietre funerare romane, pietre cioplite, cărămizi romane, o cruce mare de piatră în formă de piramidă cu vârful ezat, având în vârf o cruce de fier, și alte multe pietre.¹ Unele pietre poartă inscripții — desigur valoroase —, pe cari, însă, din ele necruțător al vremii le-a măcinat și le-a șters într' atâta încât au devenit indescifrabile. Pe una din pietre (dimensiunile 80x50 cm.) se mai pot descifra următoarele cuvinte: »PONONAE ET PIONRAE SACRA BUKOVYS«.

Tot aici este construit în formă de arc, din cărămizi romane, puse în mortar de ciment, un fel de coridor suteran, cu deschizătura spre răsărit. După felul în care este construit, și după consistența și lăria zidului, originea acestui coridor cred că trebuie redusă până pe vremea Romanilor. De aceeași părere este și parohul rom. cat. din Cenad, Iuliu Ferenczy. Mă întreb: Nu cumva avem de-a-face cu un fel de catacombă sau biserică suterană din veacurile primare ale creștinismului, a cărei deschizătură sau intrare încă se mai vede? De bună seamă că acest coridor a stat în legătură cu basilica antică și va fi servit ca criptă, ori poate a stat în directă legătură cu baptisteriul. Sunt atâtea ipoteze și întrebări ce se cer deslegate și lămurite de specialiști și arheologi.

Unii pretind a ști precis că acest coridor sau poate tunel suteran, construit din cărămidă, boltit, în semicilindru, înălțimea și lățimea variind între $1\frac{1}{2}$ —2 metri, se ramifică în trei părți: un coridor ia direcția spre răsărit până la actuala casă parohială rom. cat., situată la vre-o 20—30 metri de biserica rom. cat. unde pe vremuri ar fi fost reședința episcopilor Cenadului și Seminarul teologic; al doilea duce spre biserică sârbească, până la miște ruine ale unor clădiri, probabil a unor biserici străvechi, poate chiar a catedralei Sf. Gheorghe zidită de Gelbert, al căror fundament este mai adânc de 6 metri; iar al treilea coridor, mai bine zis a treia ramură a coridorului, ia direcția spre apus, trece pe sub actuala școală confesională ortodoxă, acum de Stat, pe sub drumul de țară, și se termină în pivnița lui Uncianski Sava, din strada Mureșului Nr. 250. Este interesant și nu lipsit de noimă, că două din aceste coridoare suterane leagă biserica centrală cu alte două biserici sau mănăstiri din

1. Dr. Karácsony, p. 105. — Juhász: A Csanádi Püspök, p. 68.

apropiere. S'a crezut mult timp că ele ar fi fost construite de Turci, dar tehnica precum și materialul întrebuițat la ele indică un timp mult mai vechi, care se prelungește până pe vremea Romanilor, singurii cari au durat și lăsat astfel de construcții rezistente și durabile.¹ Și în alte părți ale lumii romane găsim astfel de coridoare catacombate. La Neapole, de pildă, coridorul ar avea o lungime de 67 kilometri. Dedesubtul Parisului sunt de asemeni o mulțime de catacombe romane.² Conclud deci, că aceste coridoare suterane au fost construite de legionarii Geminei în scop de strategie militară; iar mai târziu, după retragerea legiunilor romane, în vremurile turburi, în ele se refugiau strămoșii nostri de aici spre a se închina lui Dumnezeu.³

Toate aceste mărturii scumpe, ale unui strălucit trecut bisericesc ortodox-român, ar trebui să formeze obiectul unui studiu deosebit și aprofundat, care desigur nu va fi lipsit de sur prize, și care ar aduce serioase contribuții, nu numai la istoria vieții bisericii românești, ci și la cea națională, culturală și artistică. Ar mai trebui ca cei în drept să se sesizeze și să nu lase să se risipească aceste pietre, comori neprețuite, acoperite acum de bălăriile nepăsării ci să le așeze, cu pietate, în vreun muzeu, unde ar putea fi văzute de toți cei ce se interesează și doresc să cunoască trecutul acestui popor, care și-a împletit viața religioasă cu cea națională, și și-a pus și durat sufletul la temelia locașurilor dumnezeiești. Pietrele — dela Biserica antică — aceste moaște sfinte, puse la locul de cinste ce li se cuvine, vor primi grai, după însuși cuvântul Domnului Iisus, și vor vorbi de-a-lungul veacurilor ce vor mai urma, despre trecutul glorios al acestui popor, care dela originea lui prin vicisitudinile și vijelia tuturor timpurilor, n'a părăsit, un singur moment, plaiurile pe cari locuiește de aproape două milenii.

c) Biserica bizantină veche.

La vreo 30 metri depărtare spre Sud-Vest de Biserica ortodoxă-română din Cenadul-Mare, în grădina casei parohiale

1. Informațiuni primite dela D. Bozlanu, inv. dir. penz.

2. Dr. Bodea C reșcanu, II. p. 90, notc.

3. Ibid. p. 92, note.

ort. române, s'a dat de vestigiile unei biserici vechi, zidită din piatră de munte și din cărămidă romană, în stilul bizantin, având forma de cruce greacă.¹ Până azi parohul român Gheorghe Ionescu scoate din când-în-când, cu prilejul săpăturii prin grădină, cărămizi și blocuri de piatră dela fundamentul acestei biserici. Insumi am văzut aceste pietre ca și locul unde era odinioară biserica.

Se pune întrebarea: când s'a pus temelia acestei biserici? Se știe că biserica românească s'a organizat încă din veacurile primare ale creștinismului sub influența bisericii răsăritene bizantine. În orient, din veac. al V-lea până în al X-lea a înflorit stilul bizantin, care era un fel de «combinație a stilului roman cu foarte elementele alese din arhitectura orientală.» Nu ne putem imagina că edificarea acestei biserici s'ar fi putut face după căderea principelui Optum, ce coincide de altfel cu decadența crescândă a Imperiului bizantin — hârțuit de cruciași și Turci —, și cu cel a tuturor artelor bizantine, grecești. Și iarăși, întrucat în apus, începând cu veac. V. până în veacul al XIII-lea, bisericile se construiesc în stilul roman-bizantin și mai apoi din veac. al XIII-lea în cel gotic, — iar episcopia Cenadului ajungând în veac XI-lea pe mâinile catolicilor — este exclus ca biserica să se fi ridicat după acest veac.

Influența apusului în arhitectura bisericească se resimte și în Banat, căci vedem pe însuși principele Optum zidind biserica Sf. Ioan Botezătorul, la finea veacului al X-lea, în stilul roman-bizantin. Biserica din chestiune are forma de cruce greacă, cu brațele egale. După timpul lui Iustinian, deci după veac. VI-lea, stilul bizantin suferă anumite schimbări între cari cea mai însemnată era aceea că planul a luat forma crucii cu brațul prelungit din Vest.³

Așadar, originea acestei biserici trebuie să o căutăm prin veac al VI-lea, sau poate și mai înainte. Izbiți de anticitatea acestei biserici, istoricii maghiari o trec sub tăcere, nevoind să mai scormonească un trecut care n'ar aduce nici un serviciu istoricii lor. Dr. Karacsonyi afirmă, cu emfază, că afară de

1. D. Bozianu, *inv. dir. penz.: Comunicare.*

2. Dr. Badea Cireșcanu, *II. p. 176.*

3. Dr. Mitrofanovici, *Liturgica Bls. drept. răs. rev. de Dr. T. Tarnavoschi, Cernăuți, 1909, p. 192.*

biserica Sf. Ioan Botezătorul nici o altă biserică nu era în întreg Banatul Timișan pe vremea lui Optun.¹ Fundamentul acestei biserici bizantine îl face de minciună, pe el și pe toți cei ce ca și el îndrănesc să ne conteste drepturile asupra acestui pământ.

d) Biserica veche.

Biserica »veche« cu hramul „Sfântul Nicolae” era construită din bârne și nuiele, fencuită și văruiată. Avea 2 uși și 3 ferestri. Bolta obișnuită din scânduri. Acoperișul din lemn și trestie. Turnul obișnuit, pe patru stâlpi, cu un clopot. Curtea și cimitirul la 1758 nu erau îngrădite.

Altarul obișnuit. Sf. Prestol din cărămidă; pe el: 3 epitafe, 1 antimis sfințit la 3 Noemvrie 1733 de episcopul Timișorului, Nicolae Dimitrievici; 3 sfeșnice de metal și o Evanghelię.

La proscomidier, zidit în perete, erau: 1 icoană veche a Născătoarei de Dumnezeu, potir și disc de alamă, steluța de metal, lingurița de zinc, copia un cuțit obișnuit, aerul și celelalte acopereminte de mătase roșie. Cădelnița de metal.

Odăjdii: 2 feloane de pânză cu chenar, stihar de venar, epitrahil de mătase verde, măncările de damast și brăușesut.

Iconostasul obișnuit de lemn, purta următoarele icoane: sus, Trimorphon (Răstignirea), 12 Apostoli, în mijloc Cristos; 4 icoane Impărătești. Ușile obișnuite. În fața iconostasului: 2 sfeșnice de fier și 2 de lemn. În pronaos: 2 icoane mari.

Cărți: Sobornic, Obștiac, Octoih, Osmoglasnic (Octoih tipărit în Râmnic la 1706), N. Testament, Psaltirea mică, Triod și Ciasoslov.²

D. Ruvaraș nu arată anul construirii bisericii. Se mulțumește să menționeze că biserica la 1758 era »veche«. Ea probabil, a fost ridicată îndată după alungarea Turcilor, prin anul 1699. Putea însă să fi existat chiar și pe timpul stăpânirii Turcești, căci doar un locaș cât de modest trebuiau să fi avut Românii de aici și pe vremea Turcilor. Și biserica aceasta era cât se poate de modestă, fiind acomodatată legilor turcești, cari nu îngăduiau creștinilor să-și ridice locașuri de închinare prea pompoase.

1. Dr. Kardcsonyi, p. 91.

2. Dr. Ruvaraș: *Temisvarska eparhija* . . . 1758, p. 34—35.

e) Biserica veche româno-sârbească.

Pe ruinele vechei biserici, la 1773 s'a ridicat o altă biserică mai mare, tot cu hramul «Sf. Nicolae.» Ctitorii bisericii au fost toți Români și Sârbii din Cenadul-Mare. A fost sfințită la 1774 de episcopul Timisorei, Vichentie Ioanovici-Vidac. După despărțirea dela 1876, biserica a rămas Sârbilor, cari au despăgubit pe Români cu suma de 6000 florinți.

Biserica este construită din cărămidă arsă, în stilul baroc, tipul obișnuit. Dimensiunile în exterior: lungimea: 33.20 m., lățimea la apus: 10.15 m. La început biserica era mai scurtă. Găsindu-se insuficientă, la anul 1833, a mai fost lungită spre apus, adăogându-i-se o parte din pronaos și turnul, care face corp cu restul construcției. Are 10 ferestri — dintre cari 2 oarbe — și 3 uși. Firide nu sunt. Deasupra portalului dela Vest este însemnat în tencuială, anul »1833«. Până la 1928 a fost acoperită cu șindrilă, iar de atunci cu țigla. Biserica este mai înaltă și turnul mai elansat și cu forme mai elevate ca celelalte biserici nouă ort. române.

Bolta, aproape plană, cu marginile încovoiate, es'e întărită de 5 dublouri ce cad pe o serie de console etajate. Pictura murală și cea ornamentală datează din 1833, probabil că și iconostasul a fost pictat tot atunci. Iconostasul sau tâmpla în timpul din urmă a fost restaurat. Icoanele iconostasului, aproape aceleași ca și la biserica ort. română, sunt despărțite de 2 rânduri de coloane cu capitel corintic-compozit. Pardoseala este din pătrate de marmură gălbuie »Kehlheim«. Absidele laterale, luate în grosimea zidului, dau bisericii dar numai în interior, forma de cruce latină. Absida altarului poligonală, cu 5 laturi obișnuite. Prestolul din cărămidă arsă. La proscomidier este un potir de argint aurit cu inscripția: «Donat de Ioan Naco din Sânmiclăușul-mare 1831.»

În naos pe peretele dela miazănoapte atârână un tablou mare (3x1.80 m.) ce reprezintă »Botezul Domnului«, pictat în ulei pe pânză, în stilul baroc, la 1862. Este donația contelui Ioan Nacu. Icoana dela tronul Născătoarei este pictată în stilul neo-bizantin, la 1837. Pronaosul la fel cu cel dela biserica nouă ort. română. Pe clopotul din turn, care a rămas nerechiziționat de către Unguri, este următoarea inscripție: «Donat de Perin Nicolae pentru sfânta biserică cu hramul Sf. Nicolae

Din Cînadul serbesc 1869. « Intre cărțile rituale slaveno-sâr-
 bești am aflat și două Octoice românești: I. »Octoich'os« adevă
 »Osmoglasnic« tipărit în zilele voievodului »Moldaviei« Ioan
 Mihailu Racoviță» cu binecuvântarea Mitropolitului »Molda-
 viei Kir Grigorie», în Mitropolia din Iași, la anul dela zidirea
 lumii: 7234, iar dela Cristos: 1726. Textul cărții este tipărit
 pe 2 coloane: una în limba română și alta în cea slavonă. II.
 La exemplarul al doilea îi lipsește titlul. La sfârșitul cărții
 se scrie: »Tipăritusau în anul dela spesenia lumii 1726, de Ie-
 remia Tipograful.» Pe Evanghelia slavonă, din Joia mare, ti-
 părită la Moscova în 1759, este următoarea inscripție, în sâr-
 bește: »Această Sf. Evanghelic a Patimilor Domnului este a
 preotului Andrei Petrovici, cumpărată dela Moscova, cu 2 ru-
 ble, în 24 Martie 1769. ss. Andrei Petrovici parohul orașului.»
 Alta: »Aceasta sf. Evanghelic este a mea a păcătosului proto-
 presbiter Ioan Petrovici, protopopul Hîșiasului, noul proto-
 popiat al eparhiei Timișoara, 22 Martie 1776.»

Cu toată probabilitatea preotul Andrei Petrovici, paroh
 în Cenad, a fost tatăl lui Ioan Petrovici, devenit protopop al Hî-
 șiasului. Protopresbiteratul acesta, numit pe sârbește »Hașo-
 ășki», exista la 1764.

D) Biserica nouă ortodoxă-română.

Planul și stilul.

Biserica nouă ortodoxă-română din Cenadul-Mare, cu
 aramul »Pogorirea Duhului Sfânt» se aseamănă ca stil, plan
 și elevație cu biserica ort. română din Sămmicolaul-Mare. Di-
 mensiunile bisericii însă sunt mai reduse și formele arhitec-
 tonice mai puțin sfelte ca la aceea; cu toate acestea biserica
 este frumoasă și elansată. S'a edificat în anii 1888-1889, din
 suma primită dela Sârbi, ca parte din biserica veche, precum
 și din contribuiri benevole ale credincioșilor, prin vrednicia
 și stăruința preotului Ilie Telescu, sub conducerea antrepreno-
 rului Rozvan.

Crucea din vârful turnului a fost sfințită și ridicată în
 Duminica de 16/28 Oct. 1888, nașul sf. Cruci fiind marele pro-
 prietar de pământ contele Ioan Nacu, reprezentat prin Pavel

1. Vezi: *Srpski Ston* br. 16, strana 466 god, 1905, *Tenitsvarska eparh.* 1764.

BCU Cluj / Central University Library Cluj
Biserica ortodoxă-română. Biserica rom.-cat.

Brancovan cu soția. Actul sfințirii și ridicării sf. Cruci este relatat astfel de inv. G. Ștefanovici, în revista „Biserica și Școala”. După finirea S. liturghii o deputațiune de 4 fruntași cu judele comunalu și episcopii în frunte, au mersu la reprezentantul marinosului patronu și nanașiu a ilustrului mare proprietariu de pământu Ioan de Nacu, la dnulu Pavel Brancoveanu, invitându-l a participa la actulu sântirei și aredicării cruci, la care a fostu delegatu din partea susnumitului ilustrulu domnu. Acestei însărcinari și invitari urmându dnulu delegatu Brancoveanu alaturia cu pre sîmăta s, a soția, condusî de acêsta deputațiune și de 4 fetițe îmbracate în haine albe și între sunetele muzicii au venitu la capel’a improvisata, de unde apoi tolu poporulu au mersu cu lithi’a, în mijloculu conductulu mergeau cele 4 fetițe ducendu sant’a cruce pe mâni, până la nou’a biserică. După finirea actului sântirei parintele Elia Telescu în cuvinte alese, aretandu însemnatatea aredicării santei cruci, au multamițu stimatulu dnu delegatu P. Brancoveanu, rogându-l a împartasi și Ilustrulu patronu și

nanasiu Ioan de Nacu, vi'a multiamita a credinciosiloru romani gr. ort. pentru primirea p̄atronatului la acest'a festi-
vitate.»

»In decursulu acestei vorbiri, si cand se aredica sant'a
»cruce in susu spre turnu între sunetele mușice, care intona imnulu
»ntre urarile de bucurie, pana sau asiezatul crucea pe turnu
vede-ai pre oamenii crestini stergendu-și lacrimile si cum nu?
candu multi crestini buni si evlaviosi au muritu, dorindu-se vē-
»tia odata acest'a di solenna.»

»Dupa asiedierea santei cruci pe turnu, unu maestru a
»tenutu usuatela inchinatiuni in sanatatea, Maestralii Sale re-
»gelui, a Excelentiei Sale Dlui Metropolitu M. Romanulu, a Ilu-
»stritatii Sale Dlui episcopu diecezanu I. Mețianu, par. admin.
»protopop. Paul Tempea, și altele, dupa care poporulu crasi
»s'au reintorsu cu procesiune la capela improvisata, de unde,
»deputatiunea, fetitele si multime de credinciosi au petrecut pe
»reprezentantele nanasiului... etc.¹

Terminându-se complet biserica a fost sfințită in ziua
»de Rusalii, 9 Iunie 1889, de către episcopul Aradului Ioan Me-
»țianu (1875—1898), în cadrul unor înălțătoare serbări religioase,
»culturale și nationale. In scara zilei Corul plugarilor ort. rom.
»din Cenad, în colaborare cu corul clericilor din Arad au aran-
»zat — fiind față și episcopul Mețianu — o serată literară-mu-
»zicală, urmată de dans, în sala casinei locale, cu venitul desti-
»nat ajutorării nouă Biserici.²

Planul bisericii este cel cruciform treflat, obținut prin
»adăogirea transeptului cunoscut între absida altarului și naos
»dând naștere absidelor laterale, în formă dreptunghiulară o-
»bișnuită.

Descrierea externă a bisericii.

»Dimensiunile în exterior: lungimea: 29.50 m.; lățimea la
»capus: 10.35 m.; înălțimea zidurilor: 8 m.; grosimea zidului:

1. „Biserica și Școala“, Anul XII, pag. 346.

2. „Invitoare. Corul plugarilor din Cianadul Serbesc, sprjinit fiind de
un fragment al corului clericilor din Aradu ve invita cu onore la SERATA
LITERARE, MUSICALA, URMAIA DE IOC, ce se va aranja la 9 iunie nou
1889 adeca la „Rosalii“. in sala (eventual gradina) casinei locale, cu ocazi-
unea festivei zile a sfințirei Bisericii gr. or. rom. din locu. cu scop filantro-
picu in favoarea acesteia. Inceputul precis la 8 ore sera. Pretiul intrarii: Pentru
persoana: 50 cr., iar familia 1 fl.“

0.80 m. Zidăria din cărămidă arsă și mortar de ciment și var-tencuila și văruiță. Soclul, proeminent și frumos profilat, are înălțimea de: 1.50 m. — Fațadele dela miazăzi și miază-noapte sunt brăzdate, vertical, de câte 5 firide sau arcade oarbe (adâncimea în zid: 17 cm.) dreptunghiulare, în partea superioară în semicerc. Numai arcaturile au chenar format din toruri etajate, ce cad pe niște console reliefate. Asemenea firide sunt câte una la absidele laterale și în fiecare din cele 5 laturi ale absidei altarului. În fiecare din ele, în partea de sus, este așezată câte o fereastră, având forma firidei, însă fără chenar. Ultima fereastră dela cele două fațade, către apus, și trei dela absida altarului sunt oarbe, zidite. Ferestrele sunt împărțite în geamuri pătrate, pe trei rânduri, cu sticlă albă, obișnuită. Pervazurile și cercevelele sunt din fier. În firidele medicene, dela cele două fațade, sub ferestri, sunt ușile dreptunghiulare, cu 2 canate, din lemn, fără chenar, cu 2 trepte de beton la intrare.

Între firide este câte un pilastru angajat de zidărie, cu baza similară soclului bisericii, cu fus necanelat și cu capitel doric, la cărui înălțime este la nivelul cheii chenarului firidelor. Un nou pilastru mai scurt i se suprapune, atingând cu capitelul său cornișa. O friză de muluri, asemănătoare capitulelor, dar mai puțin pronunțate, leagă între ele capitelele tuturor pilastrilor dela toate fațadele bisericii. Zidăria o încheie cornișa, foarte proeminentă, dar cu un profil destul de simplu. Deasupra cornișei se înalță acoperișul bisericii învelit cu tablă de eternit.

La fațada vestică, făcând corp cu ea, este turnul, cu bază pătrată, al cărui zid, în exterior, este mai ieșit ca zidul bisericii. La marginea acestei fațade sunt 2 ferestri, similare celorlalte. În axa bisericii, deci în zidul turnului, este ușa dreptunghiulară, în partea de sus în segment de cerc, cu două canate din lemn. La marginile ușii, doi pilastri tari, cu baze și capitele profilate, cari se leagă între ele printr'o arcadă plin-cintru, susțin un timpanon cu marginile profilate, având în vârf o cruce de metal. Sub timpanon sau fronton se formează la intrare o mică boltitură. În fața acestui exonartex — dacă l-am putea numi așa — sunt 2 trepte de beton sclivizit. Deasupra portalului este o fereastră cercuită, cu chenar la fel. Tencuiala fațadei vestice este brăzdată ori-

zontal de 11 canelure paralele, cari se prelungesc până la ferestrele oarbe dela capătul faşadelor marginase. Sub cornişa care în cheie zidăria este o friză din dreptunghiuri etajate în relief. Deasupra cornişei se înalţă, elevat şi sfelt, turnul dreptunghiular, având la marginile bazei degajate zidul de încheiere, în formă de acoladă, al acoperişului bisericii dinspre Vest, zid care ţine loc şi de contrafort. Ca la toate turnurile baroce avem şi aici 2 cornişe: una de bază şi alta de încheiere, ambele proeminente şi frumos profilate. În axele turnului sunt 4 ferestri similare, ca formă, celor dela corpul bisericii, însă ceva mai mari, cu chenar simplu, având menajat în timpanul lor ceasul, care de altcum nu funcţionează. Ferestrele se închid prin table de lemn obişnuite. La marginile turnului sunt pilaştri angajaţi, cu capitel. Intre cornişa de bază a turnului şi cea a bisericii este o fereastră ce luminează scara care urcă la clopote. Deasupra zidăriei turnului se înalţă elansat acoperământul bulbucat, având la bază, în cele 4 colţuri, câte o figură în forma unei volute, — învelit cu tablă de eternit, terminându-se în vârf cu crucea de metal, aşezată pe un glob tot de metal. Asemenea cruci sunt şi în vârfurile frontoanelor dela absidele laterale şi deasupra acoperişului absidei altarului. Până la 1925 biserica a fost acoperită cu şindrilă, iar turnul cu tinichia. În acest an s'a remaniat exteriorul întregului edificiu prin măestrul zidar Petru Ambroziu din Cenad, şi a fost învelită, atât biserica cât şi turnul, cu tablă de eternit.

Descrierea internă a bisericii: pictura, icoane, vase, etc.

În interior ca şi în exterior biserica are forma dreptunghiulară, cu absida altarului cu 5 laturi, şi cu absidele laterale dreptunghiulare. Bolta semicilindrică «berceaux» este marcată de şase arcuri dublouri, ale căror împingeri cad de-a-dreptul pe zid. Locul de întâlnire este însemnat prin mici console, simplu profilate. Sub console, încadrat într-o mulură cu două volute laterale şi una mediană, stă bustul unui înger în relief — un cap de copil între două aripi desfăcute pentru sbor. Şi aceasta — ca multe altele — este o influenţă catolică. Evazarea interioară a ferestrelor este ogivală, cu vârful retezat, iarăşi influenţă catolică, gotică.

Altarul în interior are lungimea: 5 m., şi lărgimea: 8 m.

Forma pentagonală se observă și la boltă. Pe latura din față are o nișă pentru scaunul de sus. În nișă este zugrăvit, în viciu, chipul sfinților Trei Ierarhi, iar deasupra, pe perete, tabloul: «Spălarea picioarelor la Cina cea de taină». Pe laturile unde de obicei ar trebui să fie pastoforiile sau vestmântariile, cari aici lipsesc de tot, atârnă de perete icoana Mântuitorului și a Sfintei Fecioare; lângă ele icoanele prăznicare, iar în fața lor se postează 2 analoghioane sau tetrapoade, ce servesc pentru așezarea vestmintelor preoțești și ale miniștranților, — substituind pastoforiile.

Firida proscomidiei, care aici este mai mult o nișă mărită, se închide, în partea de sus, ca de obicei, printr'o ușă cu geam de sticlă, iar jos printr'un canat de lemn. În partea de sus, pe zid, este zugrăvit chipul Mântuitorului binecuvântând păharul și pâinea. La proscomidier este: 1 potir de argint aurit, disc, steluță, copie, și linguriță din acelaș metal; cu toate acoperemintele necesare. Pe perete atârnă «Diptihul Arhierilor» vii și morți, aceștia din urmă, începând cu Arhiepiscopul și Mitropolitul Ioanichie, dela anul 1479 și până la Teofil, la anul 1699. În partea de jos a proscomidierului se păstrează cărțile rituale și alte obiecte sfinte. În zidul de dreapta al altarului este o vatră pentru foc. Deasupra ei atârnă pe perete 3 cădelnițe de metal.

În mijlocul altarului stă Prestolul, din beton armat, în formă patrală, cu tablă de lemn deasupra. Pe prestol sunt: 1 chivot mic de lemn, alt chivot de lemn cu suprafața sculptată și aurită, are pe latura din dos următoarea inscripție: «Întru mărire a lui Dumnezeu și pentru iertarea păcatelor părinților noștri, donat de D. Bozian înv. și soția sa Lucreția născ. Telescu. 1911, XII. 25.»; 2 feșnice de lemn, 2 cu trei brațe de metal argintat și 2 mici de metal; 2 cruci de lemn, artistic lucrate, încadrate în argint, și o cruce mică de lemn; antimisul de mătase, remaniat, este sfințit de episcopul Ioan I. Papp, la 1903. În jurul prestolului sunt înșiruite: 3 cruci mari, 8 rîpizi și 8 feșnice mari, toate din lemn, pe seama miniștranților, sau ghicilor, dăruite de Mircea Grozav și soția sa Sofia și de alți credincioși. Pe cruci este zugrăvită Răstignirea Domnului, iar pe rîpizi un Heruvim sburând.

Icnostasul, din lemn, atinge atât zidurile cât și boltă bisericii, sprijinindu-se pe dubloul altarului. Se aseamănă mult

cu cel dela biserica ort. rom. din Pesac. Două rânduri de coloane suprapuse, cu bază dreptunghiulară sculptată (înălțimea: 80 cm.), fus canelat cu 10 canelure și cu capitel compozit, constituiesc podoba necontestată a iconostasului. Cele două coloane ce flanchează ușile împărătești susțin un timpanon somptuos, iar cele deasupra din rând. II. o arcadă bogată în sculpturi. Asemenea arcade susțin și coloanele din acelaș rând, dela margine. — Iconostasul este bogat în sculpturi, de fel-de-fel de frunze, flori, viță de vie, figuri geometrice etc. iar pe ușile împărătești sunt sculptate în basorelief 2 capete omenești. Sculptura este opera vestitului măestru Nistor Busuioc și a fiului său Iosif din Berliște. Icoanele, încadrate în rame aurite, sunt așezate pe 3 rânduri, exceptând pe cele dedesubtul icoanelor împărătești. Ordinea icoanelor este următoarea:

Rândul I. Pe aripile ușilor împărătești: Bunavestire, cu înscripția: «Intru vecinica pomenire a părinților mei Ioan și Eva, Toșia Nicolae și soția sa Socă 1893»; la dreapta: Iisus binecuvântând cu dreapta și ținând în stânga globul terestru, șa cu arhidiaconul Ștefan, Ioan Botezătorul; la stânga: Fecioara Maria cu pruncul Iisus în brațe, șa cu M. Gheorghe, Ieracli Nicolae. Deasupra ușilor împărătești: Cina cea de taină, după Leonardo da Vinci (1452—1519), Apostolii fiind despărțiți în grupuri de câte 3, iar în mijloc Iisus singur¹. Deasupra ușii drepte diaconești: păstorul cel bun purtând pe umeri oaia cea rătăcită; la cea stângă: Intrarea în biserică. Subt icoanele împărătești, dela dreapta spre stânga: Tăierea cap. s. Ioan Botezătorul, Iisus și Samarineanca, Fuga în Egipt, și Invierea lui Lazar.

Rândul II. Dela stânga spre dreapta: Nașterea Domnului, Botezul Domnului, Intrarea în Ierusalim, Sf. Treime, în mijloc; Invierea Domnului, Înălțarea Domnului și Pogorârea Duhului Sfânt. Deasupra Sf. Treimi este: Luarea de pe Cruce.

Rândul III. Cei 12 Apostoli. Sus în vârf: Trimorphon

Pictura realist-portretistică a iconostasului, executată la 1893, în ulei, pe pânză fixată pe tablă de lemn, este de o frumoasă calitate și de o reală valoare artistică. Ea scoate în relief spiritul pătrunzător și natura fecundă, înclinată spre

1. Marin Simionescu-Râmnicu: „Istoria Artelor” Cultura Națională p. 102.

cugetare filozofică, a pictorului Filip Matei, din Boeşa, originar din comuna Igriş.

La iconostas atârnă trei candelă de metal. Pe solee sunt: 2 feşnice de lemn cu trei braţe, donate de Mircea Grozav şi soţia sa Sofia, la 1930; 2 tetrapoade cu icoana praznicului, având în faţa lor 2 feşnice de lemn, donate de inv. D. Bozianu şi soţia sa Lucreţia. La absidele laterale, deasupra stranelor şi a celor 4 scaune, se formează o mică boltitură semicercuală. Absidele fiind destul de largi permit să stea lângă scaunele cântăreşilor şi cele două tronuri: Arhieresc şi ală Născătoarei, ridicate cu 2 trepte, asemănătoare cu cele din biserica ort. română din Sănnicolaul-Mare. La tronul episcopesc este zugrăvit, sus: Iisus între copii; jos: Iisus la 12 ani în templu. La cel al Născătoarei: Fecioara Maria cu pruncul Iisus în braţe, şi sub ea: Întâlnirea Mariei cu Elisabeta. În faţă suspendă o candelă de metal. Lângă tronuri sunt 2 prapori de mătase cu ciucuri aurii. Unul are inscripţia: «Steagul corului bis. al Plugarilor români ort. Cenad. 1902—1930. Sub cond. inv. dir. D. Bozian.» La strana dreaptă un prapore de damast cu inscripţia: «Donat de femeile rom. gr. or. din Szerb Csanád 1902»

Solea, mai joasă cu o treaptă ca altarul şi mai înălţată cu o treaptă ca naosul, este la acelaş nivel cu pronaosul.

Naosul, sau naia bărbaţilor, este luminat de 6 ferestri, cele 3 dela miazăzi au perdele. Pe lângă pereţi sunt înşirate 30 scaune (jilturi) şi 6 prapor, dintre cari 4 de mătase şi damast şi 2 factură casnică, din lână, cu motive naşionale, daruiţi de: Gheorghe Târziu şi soţia, Vilă Târziu, Toma Grozav, Mia Boldovici şi alţii. Pe pereţi, deasupra spatelui jilturilor, suspendă mai multe icoane vechi, unele provenind, probabil, dela biserica veche. Astfel, pe peretele drept sunt: Cuv. Parascheva, pictată în ulei pe pânză, cu inscripţia: «Donată de Roxa Iovănutz»; Ioan Botezătorul, Ierarh Nicolae şi Mântuitorul Cristos; pe peretele stâng: Învierea Domnului, pictată în ulei pe tinichea, în stil bizantin, cu inscripţia: «Această sfântă icoană este donată de Gavrilă Radu şi fiicele sale Lenca şi Veta anul 1879»; Ierarh Nicolae, pictat pe lemn, M. Gheorghe şi Maica Domnului, — toate având cadre de lemn, împodobite pe deasupra cu năframe cusute cu diferite motive, de femeile evlavioase din Cenad. De bolta naosului suspendă

2 candelabre: unul de metal și altul de sticlă. Naosul este despărțit de pronaos printr'un rând de scaune în număr de 12. În fața lor sunt strancele epitropilor, iar între strance, la intrarea în pronaos stă baldachinul sau cerimea, cusută cu motive naționale. Pardoseala naosului ca și a întregii biserici este de piatră pătrată roșietică, cu figuri geometrice cerceuale, de culoare gălbuie. Treptele din beton de ciment, mozaicate și șlefuite.

Pronaosul, sau naia femeilor, are multe puncte de asemănare cu cele de la celelalte biserici ortodoxe, construite în stilul baroc. Aici sunt cei doi pilaștri dela baza turnului, legați, de cele trei ziduri ale bisericii, și între ei, prin puternice arcade plin-cintru, cari susțin corul de cărămidă, dedesubtul cărnia, la intrare, se formează o mică calotă semisferică. În vreme ce la alte biserici balustrada corului se alinează perfect cu pilaștri turnului, aici corul este mai ieșit cu 2 metri, fiind susținut de 2 coloane de fier așezate în fața pilaștrilor turnului. Intrarea în pronaos se face prin portalul dela Vest. La dreapta intrării este o mică încăpere în care se păstrează, Mormântul Domnului și alte obiecte sfinte; iar la stânga, o scară de lemn, cu 20 trepte, așezată pe lângă zid, arcă la cor. Lângă pilaștrul de dreapta este colimvitra de cărămidă, care aici și peste tot la bisericile noastre din Banat, servește, exclusiv, pentru scurgerea apei dela botez.

Pe lângă pereți ca și în fața pilaștrilor sunt așezate cele 32 scaune sau jilțuri pentru femei. Deasupra scaunelor atârnă următoarele icoane: pe peretele drept: S. M. Gheorghe, Luarea de pe Cruce, S. Trei Ierarhi și Mântuitorul Cristos; pe cel stâng: Sf. Treime și Fecioara Maria, cu inscripția: «Această icoană este donată de credinciosulu Mia Rezsep și familia lui»; — toate încadrate în lemn și împodobite cu năframe cusute cu chenar. În fața pronaosului se postează: 3 ferșnice de fier, 4 ripizi și 1 cruce mare de lemn, 2 prapori mici și unul mare de mătase, donat de mai mulți credincioși la anul 1892; — iar pe laturi sunt 2 prapori vechi. De boltă atârnă un candelabru de cristal.

Cele șase arcuri dublouri împart bolta naosului și a pronaosului în 6 travee egale între ele, boltite puțin la mijloc. Bolta altarului aproape piramidală, este mai scundă. — De

ambele părți ale fiecărei travee sunt zugrăvite diferite scene biblice și anume:

Traveea I., la naos, deasupra soleei: Pantocrator, în mijloc, cu cei 4 Evangheliști cu simboalele lor în cele 4 colțuri. Evang. Ioan este imberb ca la catolici, contrar prescripțiilor iconografiei orientale, după care ar trebui să fie înfățișat cu barbă mare și alb de bătrânețe.¹

Traveea II., naos, dreapta: Samarineanul milostiv; stânga: Vindecarea slăbănogului dela Vitezda.

Traveea III., naos, dreapta: Iisus și sutașul; stânga: Săturarea mulțimii în pustie.

Traveea IV., naos dreapta: Vindecarea orbului din naștere; stânga: Potolirea mării.

Traveea V., pronaos, dreapta: Dreptul Iov cu cei trei prieteni ai săi: Elifaz, Valdad și Sofar; stânga: Jertfa lui Noe după potop.

Traveea VI., pronaos, dreapta: Jertfa lui Avraam; stânga: Dumnezeu se arată lui Moise în rugul ce ardea și nu se mistuia, lângă muntele Horeb din Madian.

Pe peretele de apus, la cor, este zugrăvit tabloul: Iisus alungă vânzătorii din templu. Fiecare travee este încadrată cu motive ornamentale. Pictura boltei este executată în ulei. Puțin alumată și cam spălăcită. Figurile, de o înfățișare blândă, sunt lipsite de viață. Artistul a fost inspirat mai mult de arta iconografică a stilului bizantin, în redarea expresiei feței și figurilor ca și în detaliile îmbrăcămintei, decât de curentul realist-modernist al veacului trecut.

La cor se formează, între pilastri turnului, trei uși de intrare. Ușa mediană duce în turnul-clopotnișă, unde sunt așezate cele 4 clopote de bronz.

Clopotul I., sau cel mare și clopotele III și IV., mici poartă următoarea inscripție: «Aceste clopote s'au făcut pe spesele credincioșilor Bisericii ortodoxă română din Cenadul mare la anul Domnului 1924, funcționând ca paroh părintele Gheorghe Ionescu».

Clopotul II., numit «al treilea», are inscripția: «Acesta campană s'a făcutu din contribuiriile benevole ale credincioșilor Români greco-orientali din comuna Cianadului Serbescu

1. Dr. Elie Miron Crăsteanu: „Iconografia”, Sibiu, 1905, p. 53.

la anul Domnului 1876, prin stăruința comitetului parohial. Singur clopotul acesta a putut fi cruțat de Turia diabolică. Distrugătoare ungurească din timpul crâncenului războiu (1914—18) care și-a rostit, așa cum se cuvine, sentința sa: veridică, inapelabilă și eternă, asupra profanatorilor de cele sfinte. Cele două clopote luate de Unguri purtau inscripțiile:

Clopotul mare: «Acesta campană a bisericei gr. or. române din Opidulu Serb-Cianadu séu făcutu din capitalulu esistințel alu bisericei menționate ce are hramulu Pogorîrei Duhului. Șântu în anulu 1876, fiind episcopu diecezanu Ioan Mețianu, protop. V. Sierbanu și preotu gr. or. romanu Elia Telescu».

Clopotul mic: «Acésta campana séu facutu din spesele credinciosulu gr. or. romanu Georgiu Nicolasiu la an. 1876 în memoria reposatulu scu fiu Georgiu». Pe acest clopot era încrustat chipul Sf. martir Gheorghe.

Curtea bisericii.

Curtea bisericii, altcum destul de strâmtă, este îngrădită, pe lângă stradă, cu grilaj de fier, cu soclu de cărămidă. Are două intrări. Lângă ușa dela fațada de miazănoapte a bisericii este o cruce mare de lemn. În jurul bisericii sunt plantați pomi, mai ales castani.

6. Titlurile cărților vechi și noi; notele de pe ele.

«Evanghelie», tipărită în zilele regelui Mihai I. al României, sub păstorirea I. P. S. Sale Patriarh Miron, cu aprobarea și binecuvântarea Sfântului Sinod al Bisericii ort. române, ediția VI., București, Tipografia Cărților Bisericești, 1928.

«Evanghelie», tipărită în Sibiu, la 1859.

«Evanghelie», tipărită în Buda, la 1812.

«Sfintele și Dumnezeuștile liturgii» tipărite întru întâia Domnie a Țării Rumânești a prealuminatului Domn Io: Scarlat Grigorie Gika Voevod, cu blagoslovenia lui Kir Grigorie Episcopul Râmnicului, în Râmnic, anul 7267. (1759). — Insemnare: «Acest liturgieriu este alu bisericei gr. or. din Cianadu Serbescu. Biserica (capela) aceasta gr. or. română sau sântitu prin Reverendiis Domn protopresbiter alu Banat Comloșului V. Sierbanu cu datulu 15—28 Fair 1876».

«**Apostol**», tipărit în Tipografia bisericească din Sfânta Mănăstire Cernica, la 1924. Insemnare: «Donat de elevul cl. V. primară Ioan Popovici din Cenadul mare a. 1930 April 23. Acest Apostol s'a donat sfintei Biserici ortodox române din Cenadul mare întru mărirea lui Dumnezeu, pentru sănătatea părinților lui și fericirea sa, pentru a da exemplu de jertfă colegilor săi, la îndemnul învățătorului său și povățuitorului D. Bozianu inv. dir., de către elevul de clasa V. cincea primară, bunul și înțeleptul băiat, cu credință în Dumnezeu și păstrător de gatină strămoșești Ioan Popovici, fiu a lui Ioan Ștefan Popovici și Ana Boita din Cenadul mare, la ziua Paștilor în 20 April 1930. Dumnezeu să-i răsplătească înmuit fapta cea bună. ss. D. Bozianu inv. dir. și cantor bisericesc I.»

«**Cantorul și Apostolul creștin**» întocmit de Cornel Foltuțiu, presbiter or. Rom., tipărit în Detroit, Mich., N. America anul 1918.

«**Paraklitiki** Cu Dumnezeu sfântul adevă mângâitoarea ce cuprinde întru sine slujba a opt glasuri. Acum întâiu mălămăcită după elinie în limba românească. Și sau tipărit de Duce Solirioviți tipografal dela Tasos întru a sa tipografie în Iași. Leat 7257 August 13» (1749).

Note: «Acest Octoich sa adus dela sârbi când s'a despărțit de către ei la 1876, că până atunci, o parte din români, erau cu sârbii la o biserică ce este în dosul bisericii nemțești, o parte erau gr. catolici și nu aveau biserică numai capelă. Ear la anul 1875 în 4 Noemvrie Preotul Elia Telescu a trecut dela gr. catolici cu toți credincioșii și cei ce erau cu sârbii încă au intentat proces de despărțire și așa la olaltă au format parohia ortodoxă-română din Cenadul sârbesc având de preot el pe Ilie Telescu și capelă de rugăciune a făcut din școala mare iar clopotele le-a pus în piaț; la 6 Ianuarie 1876 au fost cel întâiu serviciu dumnezeesc la parohie. La 1888 s'a pus temelie acestui locaș unde este aceasta carte. Am scris eu învățătorul ort. rom. Dimitrie Bozian, venit aici la 1891. Cenadul mare, la 1925 luna Iunie 29 ss. D. Bozianu.»

«**Octolh cu catavasieriu**», Buda, 1826.

«**Octoih mare**», București, Tipografia Cărților Bisericești, 1916.

«**Ceasoslovul**». Titlul lipsește.

«**Orariu cu acatist**», cu o prefață de P. Brănescu, tipărit

În zilele episcopului de Râmnic D. Atanasie. Titlul lipsește.

«**Eixologion**» adecă molitvelnic, tipărit întru a doua domnie a Voievodului Țării Rumânești, Io: Ștefan Mihailu Racoviță, cu blagoslovenia și cheltuiala Mitropoliei Ungro-Vlăchici Grigorie, în sfânta Mitropolie a Bucureștilor la anul 1761.

«**Evhologhiu**», București, Tipografia Cărților Bisericești, 1888. Inscripție: «In memoria repositului Gheorghe C. Telescu, fostul paroh gr. or. român în Cenadul Serbesc R. 15/IX. 1898, 10 ore a. m.».

«**Triodion**», tipărit în zilele împăratului Francisc I, cu blagoslovenia episcopului Ioani Bobb, vlădicul Făgărașului, în Blaj la Mitropolie, anul 1813.

»**Triodion**«, Sibiu, 1860. Note: »Acest Triod Strajnic este proprietatea stei Biserici gr. or. rom. din Cenadul-sârbesc, procurat prin preotul Gheorghe Telescu, în a. 1891 luna Februarie s.a.« »In a. 1891 Martie 9 a repositat preotul gr. or. Elia Telescu servind din 1875 ca preot gr. or. în etate de 51 ani.« »I n. 1898 Sept. a rep. preotul Gh. Telescu, în etate de 31 ani.« »In a. 1912 a rep. preotul Terentie Oprean în etate de 48 ani.«

»**Analogion**«. Lipsește titlul. Insemnare: »Acest mineiu sa aflat la 1891 aici în biserică care s'a zidit la 1888 și 1889 s'a sfințit de Episcopul Ioan Mețianu. Parohia această s'a înlemieat la anul 1876 (?) fiind preot Elia Telescu care a trecut dela uniți cu 801 suflete de odată la gr. or. 1875 luna Nov. 4. ss. Bozianu D.«

»**Analogion**«, sau mineiu, tipărit cu binecuvântarea episcopului unit al Făgărașului, Ioan Lemeni, în Blaj, la 1838.

»**Penticostarion**«. Titlul lipsește. La finea cărții, după un epilog, semnează: »Moise Fulca Directorul școalelor neunite din Ardeal, protopopul al doilea a Sibiului și Consistorial Assesor.«

»**Penticostar**«, București, Tipografia Cărților Bisericești 1889 și 1924.

7. Șirul preoților ortodocși româno-sârbi cunoscut.

Popa Crîstea, 1727.¹

Naum Bojici s'a născut în Cenad la anul 1706. A învățat

1. D. Ruvaraj; *Opis Temisvar. eparh. 1727. p. 10.*

carte la Popa Petru Matici, probabil tot din Cenad. S'a căsătorit la 20 ani. Avea 2 feciori și 2 fete. A fost hirotonit la 13 Noiembrie 1732, de către episcopul Nicolae Dimitrievici, pentru parohia din Cenad. Știa sf. Taine. Avea pravila și alte 6 cărți. Sidoxie plătea: 12 fl. 36 cr.¹ În Cenad păstorește, precum dovedesc matriculele, până la 1783.

Teoder Labofski, originar din Rusia, servește la început ca paroh în Sănnicolaul-Mare, de unde apoi în anul 1752 trece la parohia din Cenad.² Moare înainte de anul 1779, căci nu-l vedem figurând în matriculele bisericii.

Andrei Petrovici, 1769.³ Moare înainte de anul 1779.

Ioan Savici s'a născut în Cenad, la 1728. A învățat carte la dascălul Ioan Ciongradța. La 1754 se căsătorește și are 2 fete. Ca preot este sfințit de episcopul Timișorii Gheorghe Popovici, la 3 Februarie 1755. Avea 4 cărți. Plătea sidoxie: 12 fl. 36 cr.⁴ Păstorește în Cenad dela hirotonire până la anul morții: 1779.

Ștefan Ștefanovici s'a născut în Cenad la 1731. A învățat carte la magistrul Ioan. Se căsătorește la 1754 și are 1 copil. Este hirotonit preot, pentru parohia din Cenad, la 2 Februarie 1755, de către episcopul Gheorghe Popovici. Avea 4 cărți. Sidoxie plătea: 12 fl. 36 cr.⁵ Păstorește aici până la moarte, 1797.

Gavrilu Marcovici 1779—1789. A fost contemporan cu popa Savici, Bojici, Ștefanovici și probabil și cu Petrovici și Laborski. În acest timp, în Cenad, au fost deodată câte 4—5 preoți

Iacob Popovici, 1784—1819.

Mihai Popovici, 1791—1804.

Mihai Naumovici, 1792—1799.

Petru Marcovici, 1797—1798.

Aron Popovici, 1798—1808.

Ioan Popovici, 1800—1815.

Ioan Uglesin, 1801—1811.

Aron Ștefanovici, 1805—1810.

Sava Diačovici, 1810—1843.

Andrei Protici, 1811—1836.

1. *D. Ruvaraț; Temisvarska eparh. 1758, p. 55.*

2. *Ibid., Vezi și: Preoții ort. rom. din Sănnicolaul-Mare, la Pr. Gh. Cotoșman; Din trec. Ban. c. II, p. 223.*

3. *Vezi: Inscipția din Evanghelia, tip. Moscova, 1759, din bis. sârbă.*

4. *D. Ruvaraț; Temisvarska eparh. l. c.*

5. *Ibid.*

Petru Diacovici, 1819—1854.

Constantin Vancea, 1836—1851.

Teodor Petrovici, 1840—1860.

Nestor Jivici, capelan: 1842—1866, parolî: 1866—1872.

Mihai Molnar, 1852—1870.

Andrei Putici, 1863—1905. Trăește ca penzionar până la 1918.

Dela anul 1876 atât Sârbii cât și Români își au preoții lor aparte.

Preoții ortodocși sârbi.

Andrei Putici, 1876—1905.

Jivan Jankahidași, 1907—1912.

Dr. Costa Gyurici, 1913—1919. Se retrage în Jugoslavia odată cu armata sârbească.

Ieromonah Gherman Ioci, 1919—1922.

Serghie Ivanovici, 1922—1924.

Iovan Dragoevici, 1925—1929.

Ștefan Popovici, 1929—până în prezent.

Preoții ortodocși români.

Ilie Telescu s'a născut dintr'o familie de minieri, români uniți, în Bocșa-Montană, jud. Caraș-Severin, la anul 1839. Școala primară a urmat-o în comuna natală. Studiază apoi gimnaziul inferior și preparandia gr. catolică în Oradea, obținând la 1859 diploma de învățător. În acelaș an se căsătorește. A avut 7 copii. Între anii 1859—1863 funcționează ca învățător confesional în comuna Comloșul-Mare.¹ Ca elev extraordinar, între 1860—1863, studiază Teologia gr. cat. din Oradea. La 19 Dec. 1863 este hirotonit preot, de episcopul Alexandru Dobra al Lugojului, pentru parohia din Arad, unde servește, ca parolî unit, din 1863 până la 1868, când este transferat în aceeași calitate la parohia gr. cat. din Cenad, funcționând în acelaș timp și ca învățător confesional unit. Spre a reface frontul românesc și ortodox, spart de dușmanii neamului prin meteafina străină a unașiei, preotul Telescu în 4 Neomvrie 1875 se leapădă de unașie, revenind la legea străbună cu majoritatea enoriașilor săi.

Telescu n'a fost un apostat ci un mare și înflăcărat român, care ascultând vocea conștiinței, și-a dat seama la timp

1. Vezi: *Pr. Gh. Cotoșman: Din trec. Banat. c. III, p. 580.*

că dânsul nu poate fi utilizat de uncaltă în mâna înconștienților înstreinași și a dușmanilor națiunii și bisericii, și deci revenirea la dreapta credință, în care i-au murit moșii și strămoșii, îi face cinste și-l înalță în ochii posteriorității.

Adăogând grupului revenit la măta ortodoxă pe Români ortodocși despărțiți de Sârbi, preotul Telescu a restaurat și reactivat străvechea parohie ort. română din Cenad, redându-i independența din trecut. La 21 Noemvrie 1875 episcopul Aradului Ioan Meșianu îl numește administrator parohial ort. rom. în Cenad, iar în anul următor 1876 fiind ales paroh, este investit și cu singhelie.

Om de o rară energie și spirit de abil oțrganizator, preotul Telescu a adus reale și neprețuite servicii bisericii noastre din această comună, care numai mulțumită priceperii, devotamentului și zelului său apostolic, a putut ajunge la starea de înflorire în care se găsește azi. De numele lui sunt legate cele mai frumoase opere ce constituiesc podoaba sufletului unui neam: Biserica și Școala. Poporul dreptcredincios, condus înțeleptește de acest păstor evlavios, blând dar autoritar, a jertfit cu drag pentru aceste cetăți, anghire, țari și neclintite ale sufletului românesc. Distins ceremonialnic și mare cântăreț preotul Telescu a lăsat în urmă-l o pleiadă de cântăreți de strană cari au imprimat acel limbru sublim slujbelor dumnezeeste oficiale de el numai în limba românească. Și în afară de biserică, în viața obștească, comunală-administrativă, a știut să-și impună autoritatea sa necontestată de nimeni. Era respectat pentru conduita sa irepoșabilă, pentru caracterul său ferm și pentru capacitatea și voința sa de muncă, nu numai de Români ci și de restul locuitorilor comunei Cenad. Moare la 9 Martie 1891 în etate de 51 ani. Este înmormântat în cimitirul ort. ro m. din comună.

Gheorghe Telescu, fiul preotului Ilie Telescu, s'a născut în Arad, la 1867. Școala primară a urmat-o în Cenadul-Mare, liceul în Szarvas, între anii 1879—1887, iar Teologia în Arad, între 1887—1890. În anul școlar 1890—91 funcționează în Cenad ca învățător. La 1891 se căsătorește. La 6 August acelaș an primește darul preoției dela episcopul Aradului Ioan Meșianu pentru parohia din Cenad, rămasă vacantă în urma decedării tatălui său. Este instituit ca paroh și investit cu singhelie la 25 Aprilie 1892. În scurta-i păstorire de 7 ani a realizat o seamă de lucruri care-i perpetuiază numele. Demn urmaș al

credincului său părinte, el a continuat și întregit opera acestuia. Încă de când era învățător a înființat primul cor mixt pe 4 voci, cu care a debutat, cu mult succes, la diferite concerte, serbări și șezători culturale. A dat de s'a pictat și aurit interiorul bisericii. În urma lui a rămas biserica împodobilă frumoasă, cum se găsește azi; două școli confesionale bine îngrijite și suma de 10.000 fl. A fost un bun cântăreț și un mare orator. După o boală grea de 3 ani, la 14 Septembrie 1898 s'a stins acest blând și cucernic slujitor, lăsând în urmă-i 5 orfani. Este înmormântat în cimitirul din comună.

Terentie Oprean s'a născut la 1864 în comuna Nerău unde tatăl său Ștefan era paroh. A studiat liceul în Chicinda, Beiuș și Hodmezővasarhely, unde la 1883 și-a luat maturitatea; iar Teologia a studiat-o între anii 1883—1886 la Institutul teologic ort. rom. din Arad. S'a căsătorit la 1888 și a avut 9 copii. În același an este hirotonit preot, pentru parohia din Lipova, de către episcopul Ioan Meșianu al Aradului. Până la 1899 servește ca paroh în Lipova. Fiind ales la Cenad, în Martie 1899 este instituit ca paroh în noua parohie, și investit cu singhelie de episcopul Iosif Goldiș al Aradului.

Pătruns de sublimitatea misiunii sale, preotul Terentie Oprean s'a pus cu râvnă și devotament în slujba evanghelizării credincioșilor săi. Amvonul răsună de predicile și învățăturile sale. Catedra școlii al doilea amvon, era mijlocul eficient de a îndruma tinerele odrasle pe calea vieții creștine. La șezătorile culturale și religioase, la școala de adulți și la alte manifestări publice, cu caracter religios-moral și cultural-național, cuvântul său era ascultat și respectat. A stăruit să se pună cât mai multe semne ale biruinței creștine: cruci, la răspântia drumurilor, în și afară de comună. A îngrădit curtea bisericii așa precum este azi. Era cunoscut ca mare luptător naționalist. În alegerile pentru parlamentul ungar știa să apere cu îndrăzneală drepturile și interesele românismului. Dela deputatul Ronai a primit un policandru pentru biserică.

În anul 1912 este ales protopop al tractului Euteni. După hirotesire, dar înainte de instalare, s'a îmbolnăvit și în Aprilie același an moare, fiind înmormântat în cimitirul din Cenad.

Ștefan Oprean, fiul preotului Terentie, s'a născut în Lipova, la 1889. Urmează școala primară în orașul natal, liceul în Hodmezővasarhely, Seghedin și Arad; iar Teologia în Arad,

între anii 1907—1910. S'a căsătorit la 1911. Are 2 copii. În 1912 este hirotonit preot de episcopul Aradului Ioan I. Papp. La început servește aici ca administrator parohial. În 1914 fiind ales prin concurs este instituit paroh și investit cu singhelie eliberată de episcopul hirotonisitor.

Preotul Stefan Opreanu s'a remarcat ca orator și bun cântăreț. A donat bisericii un rând de oșdădii și mai multe icoane. După război, în 1919, abdice de parohia din Cenad emigrând în Statele Unite al Americii de Nord, unde servește ca preot până în prezent.

Andrei Blaga, din Beba-Vechie, administrează parohia din Cenad dela 6 Decembrie 1919 până la 1 Septembrie 1921. De aici trece la Oradea ca profesor de religie. Azi, servește ca paroh în comuna natală, Beba-Vechie.

Petru Fleșeriu, paroh în Sâmbicolaul-Marc, a administrat parohia vacantă din Cenad între anii 1921—22.

Gheorghe Ionescu s'a născut la 21 Mai 1872, în comuna Iaz, jud. Severin, din familie preoțească. Absolvă în 1892 liceul din Brașov, iar în 1895, Institutul teologic ort. rom. din Caransebeș. Se căsătorește în 1895 și are 4 copii. În 11 Iulie acelaș an este hirotonit preot de episcopul Nicolae Popea al Caransebeșului. Până la 1911 servește ca paroh în comuna Verendin jud. Severin, administrând și parohia Dobrița, unde a făcut despărțirea de către Sârbi, înființând parohie românească independentă, iar în școala înaltă tot dela Sârbi a mijlocit numirea unui învățător ort. român. — Între 1911—1922 servește ca paroh ales în comuna Obad, protopopiatul Ciacovei. Aici a renovat școala și a zugrăvit interiorul bisericii; iar din banii adunați prin colecte și dela mecenatele Stroescu a cumpărat pământ pentru susținerea bisericii. Pentru meritele sale necontestate, P. S. Sa episcopul Caransebeșului Dr. Mirou Cristea, actualul Patriarh al României, l-a distins cu brâu roșu.

Din 1. Mai 1922 servește ca paroh ales, investit cu singhelie, în parohia Cenad. În noua parohie prin stăruințele sale s'a renovat biserica, s'au cumpărat clopotele, și s'a schimbat sesiunea parohială cu teren fructifer din pădure. Preotul Ionescu este membru la scaunul și adunarea protopopea-

1. Dr. Gh. Ionescu, avorat — Teregoava, — Liviu, magistrat — Sânta-Mare, — Zeno, licențiat al Acad. com. — București, și Coriolan student în Drept — București.

scă, președintele cercului cultural profese și președintele comitetului școlar din Cenadul Mare.

8. Arhiva bisericească.

Cele mai vechi acte ce s'au păstrat la Oficiul parohial româno-sârbesc din Cenad datează dela anul 1779. Matricula morților începe la 1779, a născuților la 1800, a cununărilor la 1819. Protocolul circularilor consistoriale și protopopești dela 1800.

După despărțirea dela 1876, întreaga arhivă cu matriculele vechi, a rămas la Oficiul parohial ort. sârb. Actele și matriculele românești datează dela 1876, și se păstrează — cu protocoalele Comitetului și Sinodului parohial respectiv a Consiliului și a Adunării parohiale, precum și socoșile bisericești și școlare — la Oficiul parohial ort. rom., care dela despărțire funcționează separat și independent de cel sârbesc. La Oficiul parohial ort. rom. se păstrează și biblioteca parohială, care afară de broșurile apărute în biblioteca «ămănătorul» numără 169 volume.

9. Cimitirul ortodox-român.

Cel mai vechi cimitir ortodox-român din Cenad, afară de cel din jurul bisericii Sf. Ioan Botezătorul, ar fi fost lângă casa parohială ort. rom. probabil în jurul bisericii vechi bizantine — pe locul «hambarului» din fața Primăriei comunale. Locuitorii au aflat aici multe schelete omenești având picioarele îndreptate spre răsărit. S'a aflat chiar și un sicriu cu o femeie învelită cu cârpă de mătase, destul de bine conservată. Lângă cimitir, în curtea hambarului a fost o fântână, în care — după tradiția moștenită din bătrâni — au fost aruncate clopotele de argint (cari împrăștiau nourii aducători de furtună) dela biserica sf. Ioan Botezătorul, zidită de prințipele Optum. În cronica latină a parohiei rom. cat. din Cenadul-Vechiu se scrie că preotul Eremie Bukoviș (1799—1829) a săpat mult după aceste clopote. Clopotele nu le-a aflat, în schimb a aflat o seamă de antichități romane, cari până azi se văd în curtea casei parohiale rom. catolice. Lângă fântână s'au aflat bani de argint, cari la anumite timpuri și serbători saltă, joacă. Actualul casier comunal Ghi. Suciuc născ.

1889, spune că bunică-sa (născ. 1849) i-a dat astfel de bani mînumași, aflași de dânsa lângă fântână fermecată.

Alt cimitir vechiu este în partea comunei numită «Morile-de vînt». Azi, locul lui este însemnat numai printr'o cruce mare de piatră.

Cimitirul actualmente utilizat, în extenziune de 4 jug. cad., este situat în partea apuseană, numită Cicichel, la o depărtare apreciabilă de comună, pentru că domnul pămîntului: Contesa de San-Marco, născ. Nacu, o româncă renegată și o ortodoxă apostată, n'a voit să pună la dispoziția Românilor ortodocși un teren mai apropiat. Cimitirul este îngrădit. Are casă pentru paznic. În mijlocul cimitirului sunt 2 cruci mari și un clopot, dăruit de Vasilie Suciș și soșia. Criptele fam. Soceriu, Reșep, Suciș, Mielău, Isac etc. și mulțimea de cruci de marmură, între șari și cele ale preoșilor Ilie și Gheorghe Telescu, constituiesc adevărata podoabă a acestui cimitir, bine îngrijit. Cea mai veche cruce din cimitirul vechiu româno-sârbeș datează dela anul 1838.¹ Restul s'au nimicit.

Crucea din drum.

Pe «sulișă lungă» din centrul părții românești, este o cruce mare de piatră, pe soclul căreia se află următoarea pișunică: «Această sântă cruce s'a rădăcat cu cheltuiala mai multor creștini greco-orientali români din Cenadul serbeș la Anul Domnului 1905. Pomenesc-mă Domne când vei veni intru imperăția Ta».

10. Școala confesională ortodoxă-română.

Date precise despre înființarea școlii românești din Cenad nu avem. După tradiție, școala s'ar fi înființat după plecarea Turcilor, la începutul sec. XVIII-lea. La 1758 școala de aici era condusă de magistrul Ioan. La început limba de predare era cea românească, mai apoi Sărbii au înlăturat-o înlocuindu-o cu cea slaveno-sârbească. La 1838, Românii, în sufletul cărora zămislise ideea libertății naționale, ascultând glasul sîngelui, se smulg de sub tutela desnaționalizatoare sârbească și-și întemeiază o școală aparte, cu limba de predare numai românească. Pătră la 1884 se ală funcționează cu un singur învățător, de atunci până la 1922 cu 2 învățători,

1. Mata Kosovaș: *Srpska Pravos, Mitropolia Karlovacka* pp. 686—87.

iar din acest an cu 3 învățători. În 1846 la ambele școli ortodoxe din Cenad erau 98 elevi cari frecventau regulat.¹ Până la 1853 când Românii construesc edificiul școlii mari, cursurile s'au ținut în casa țăranului fruntaș Gh. Suciuc-Cârpilă. Cel dintâiu școlar la reînființata școală românească a fost Teodor Suciuc-Cârpilă, agricultor fruntaș, cantor vestit și epitrop bis., mort în etate de 88 ani. În școala de lângă biserică între alte icoane sfinte vechi este și un tablou dela 1818, înfățișând pe eroul Avram Iancu, cu inscripția, că la 1853 era primar al Cenadului Meilă Radu, și că școala (aceasta) s'a ridicat la 1898.

Seria învățătorilor confesionali cunoscuți.

Magistrul Ioan, 1758², — Simcon Andron, 1838—1846, — Antoniu Minișan³, — 1851, — Savu Oprean, din Văleni, — 1878, — Vasilie Radu, din Cenad,⁴ — 1891, — Ion Ionuțași, din Semeac, — 1882 Dimitrie Tapos, din Socodor, — 1884, — Ioan Zaslo, din Arad, — 1885, — Liviu Papp, din Covăsinți, — 1890, — Ion Filip suplinitor, 1884—1885, — Ioan Lugojan, supl. 1885—1886, — Terentie Luțaiu, supl. 1886—1887, — Gh. Ștefanovici, supl. 1887—1888, — Gh. Minișan, din Cenad, 1885—1890, — Gh. Telescu, din Cenad, 1890—1891, — Iuliu Toția, din Parța, 1891—1892. A murit în Buda.

Dimitrie Bozianu, 1891—1934. A fost unul din cei mai vrednici învățători confesionali din căși a avut comuna Cenad. Nu numai că s'a distins pe terenul școlar, ci a fost și un prețios colaborator al preoțimii și un stâlp al Bisericii. Timp de aproape jumătate veac a instruit și condus coruri bărbățești și de elevi, debutând cu mult succes nu numai la diferitele festivități și serbări religioase, culturale și naționale, ci și a cântat regulat și în biserică ridicând fastul serviciilor divine. Ca nimeni altul s'a interesat de trecutul istoric al acestei comune scotând la lumină o seamă de documente prețioase pentru istoria neamului. Programul distinsului preot Ilie Telescu l-a realizat întocmai înțeleptul său ginere, D. Bozianu, fost director școlar, azi în penziune.

1. *Universalis Schematismus 1846/47*, p. 131.

2. *D. Ruvaraț; Temisvorska eparhija*, p. 55.

3. Acesta nu este identic cu Antoniu Minișan, fost învățător în Sănicolaul-Mare, care abia la 1849 s'a născut și a murit la 1930.

4. *Vezi: Jokly Lipot, op. c. p. 295.*

Petra Oltean, din Ghiriș—Bilior, 1910—1911.

Gheorghe Perianu, din Cenad, 1912—1925. A murit într'un accident de vânătoare.¹

La 1922 școalele confesionale ort. române se etatizează, ieșind astfel de sub patronajul Bisericii care le-a dat ființă, le-a susținut cu jertfele ei și le-a îndrumat în spiritul Marelui Dascăl: Iisus Cristos. Dascălii confesionali au călîit, la lumina Evangheliei, în focul dragostei de Neam, șirul generațiilor cari ne-au pregătit marea praznic al Unirii tuturor Românilor.

Azi la școala primară de Stat din Cenadul-Mare funcționează următorii învă.: 1.) Vasilie Ardeleanu, n. la 1899 în Sănu-nicolaul-Mare, funcționează dela 1922 până la 1930 ca învățător, iar de atunci și ca director școlar. 2.) Alexandra Stănescu, n. 1904, în Boldușeni-Severin, deține postul al II-lea dela 1925. 3.) Ch. Gheorghiaș, n. 1904, în Roman-Moldova, deține postul al III-lea din 1931.

11. Parohia și biserica greco-catolică română.

Parohia greco-catolică s'a înființat la 1855, în urma trecerii la unăție, prin mijloacele cunoscute, alor aproape 1200 suflete ortodoxe-române. În anul 1875 revin la ortodoxie, odată cu preotul Ilie Telescu, 801 suflete. Indecursul timpului preții uniți, exploatând orice neînțelegere dintre preotul și învățătorii ortodocși și dintre aceștia și credincioșii ortodocși mai ales pe tema taxelor de cult și a birului preofese, și-au înmulțit numărul adeptilor. Parohia s'a sistemizat la 1856 cu salariul de 300 fl. pentru preot, 250 fl. pentru chiria capelei, a casei parohiale și a școlii confesionale; iar pentru amenajarea internă a capelei: 739 fl. Toate sumele s'au dat de către Fondul religios catolic,² a cărui menire era să încurajeze propaganda catolicismului unguresc printre Români cu scopul de a-i maghiariza.³ Salariul preotului unit, la 1875, s'a ridicat la 472 fl. 50 cr. iar chiria capelei la 350 fl.

1. Cele mai multe date privitoare la școala conf. le-am primit dela inv. penz. D. Bozianu.

2. Dieceza Lugosului, Șematism istoric: Lugos, 1903, pp. 291—93

3. Dr. Gh. Ciuhandiu: Patronatul eclesiastic ungar, Arad, 1928, p. 103 și urm.

solvite din acelaș faimos fond religios. «La 1863 pentru edificarea bisericii s'a aplacidat din Fondul religiunei 30.399 fl., dară edificarea s'a împiedecat din cauză că poporul n'a voit să presteze operele jugale și manuale» — scrie autorul uniet al Șematismului.¹ Inșiși recunosc că au anarhizat, înrăutățit și otrăvit, prin propaganda lor deșanțată sufletul poporului român unit din Cenad, care n'a voit să jertfească nimic, și căruia într'atâta i-s'a împietrit inima, că nici măcar mână de ajutor nu s'a îndurat să dea la clădirea propriei sale biserici. Biserica, cu hramul «Sf. Apostoli Petru și Pavel» din cărămidă arsă, în stilul baroc, s'a edificat abia la 1911. Până la război a stat sub patronajul fondului religios care a plătit: preotul, cantorul și învățătorul. În 1936 s'a zugrăvit interiorul bisericii prin pictorul Meczner din Timișoara, și s'a renovat exteriorul. În Noem. 1930 Biserica a fost sfințită de episcopul Lugojului Al. Niculescu. Prin reforma agrară parohia a fost improprietărită cu 50 jug. pământ arabil. Casa parohială, din cărămidă nearsă, s'a cumpărat la 1901. Cimitirul este în partea numită «Capătu satului», unde pe loturile parcelate pentru case se infiripează «satul nou».

Seria preoților: Adm. Ioan Murgu, paroh (în) Sănnicolau-Mare, 1855, — Gh. Oros, 1857—1867, — Ilie Telescu 1868—1875, — Simeon Tămaș, — 1876, — Petru Văleanu, — 1899; — Mihai Jivanca, — 1900, — Dr. Epaminonda Lucaciu 1901—1905, — Ioan Madiucea, — 1906, — Victor Deciu, actualul paroh, din Ian. 1907.

Școala unită s'a deschis în anul unirii 1855, cu 87 elevi obligați s'o frecventeze. Până la 1891 când s'a zidit, de către fondul religios, local propriu pentru școală, cursurile s'au ținut prin case particulare închiriate. Seria învățătorilor: Ilie Lazăr, 1855—1865, — Iosif Muntean capelan, inv., — 1867, — Nicolae Vulpe, — 1868, — Ion Bașiu, — 1871, — Nic. Gropșorean, 1873; — Gh. Codrean, 1877—1881, — Ioan Stanescu, — 1885, — Lazar Cosma, — 1886, — Pr. Petru Vălean, — 1888, — Vasilie Cioară stud. teolog., — 1890, — Gh. Mihalca abs. teolog., — 1891; — Pr. Petru Vălean, 1894—1897, — Gh. Căiman, 1897, — Dtru Faur, — 1906, — Romul Luțaiu, — 1921, și Vasilie Ardelean; care la început (1921) a funcționat ca inv. conf., iar în urma etatizării școlii conf. ca inv. de Stat.

1. *Șematism istoric Lugoj, I. c.*

12. Episcopia, parohia, biserica și școala romano-catolică.

Episcopia romano-catolică a Cenadului, înființată de regele Ștefan-cel-sfânt al Ungurilor, prin anii 1036, a avut reședința în orașul Cenad până la 1552, când episcopul Ioan VIII. Barlabás de Héderfája împreună cu preoții lui au părăsit orașul refugiindu-se în părțile Ungariei neocupate de Turci. Membrii capîtlului au părăsit Cenadul încă la 1550.¹ La 1702 reședința episcopilor de Cenad fu la Seghedin, unde rămase până la 5 Martie 1724 când se mută definitiv la Timișoara.² După alungarea Turcilor eparhia Cenadului, în fruntea căreia se afla episcopul contele Ladislau Nadasdy (1710—29), abia avea 5 parohii și anume: la Măcău din 1700, Aradul vechiu și Borșineu din 1702, Orayița din 1703 și Arad-Cetate din 1705.³

Seria episcopilor cari au avut reședința în Cenad: S. Gerardus 1036—1046, Maurus, — 1053, Laurentius, 1083—1113; Besterdus 1138, Paulus I. 1142, Ioannes I. 1148, Stephanus I. 1156—1171, Saulus de Genere Geur, 1188—1192, Crispinus, 1193; Ioannes II., 1198—1201, Desiderius, 1202—1229, Bulchu de genere Lád, —1254, Briccius, 1259—1275, Gregorius I., —1291, Antonius I. 1298—1307, Benedictus, —1332, Iacobus de Placentia, dictus Longobardus, 1333—1343, Stephanus II. de Búki. —1344, Gebhardus, alias Galhardus de Carceribus, —1345, Gregorius II. —1350, Thomas I. Telegdi, —1358, Gregorius III, 1359—1360, Dominicus Bebek de Pelseöcz, —1373, Nicolaus I, —1375, Paulus II. 1377—1379, Thomas II., —1380, Ioannes III., —1386, Ioannes IV., —1395, Lucas I. de Orev, —1397, Gregorius IV., —1402, Dozsa Marczaly, 1404—1423, Ladislaus I. Marczaly, —1454, Petrus I., 1438—1457, Albertus de Hangács, —1466, Ioannes V. de Socol, —1495, Lucas II., —1500, Nicolaus II. de Chak, —1514, Franciscus I. de Csahol, —1526, Ioannes VI. Gervan de Musina, —1529, Ioannes VII. de Bonzagno, 1552—1557, Franciscus II. Ugodi, 1540—1550, și Ioannes VIII. Barlabási de Héderfája.⁴

1. Dr. Szentkláray: *A Csanád-Egyházmegyevel*, p. 677. — Koloman Juhász und Adám Schicht: *Das Bistum Timișoara—Temesvár, Vergangenheit und Gegenwart*, 1931, pp. 55—63. — Fr. Griselini: *Istoria Eanat-Timișan*, trad. Eoiocan, p. 64.

2. Juhász und Schicht: *Das Bistum Timișoara*, p. 80. — *A franklini kézi lexikona*, Budapest 1911, vol. I, p. 566.

3. Dr. Gh. Popovici: *Istoria Rom. Banățeni*, p. 306.

4. *Schematismus cleri Diocesis Csanadiensis pro anno Domini MCMXVI.* pag. 5—6.

Parohia desființată și ea la 1552, s'a reactivat la 1 Sept. 1741, cu următoarele filii: Sânnicolaul-Mare, Zombor, Cenadul-ungurese, Canija, Apatfalva, Nădlac, Comloșul-Mare și Zomborul-Mic. Matriculele dela 1741 și 1752. Primii credincioși au fost Unguri. Că numărul lor era foarte redus ne dovedește matricula botezaților din care se constată că în primii 10 ani, 1741—1751, numărul botezaților era abia de 49. Iar cu cei doi diaconele 8 filii, numărul botezaților rom. cat., într'un deceniu, era de 332,¹ semn că populația de religie catolică: unguri, germani, slovaci etc., în acest timp, în aceasă parte a Banatului era cât se poate de rară. Parohia se mărește între anii 1763—65 prin colonizarea elementului german. Ea stă sub jurisdicția episcopiei din Timișoara, arhidiaconatul Torontalului și vicearhidiaconatul Cenadului. Casa parohială de azi a fost pe vremuri locuința Pașci.² Prin reforma agrară parohia a fost improprietărită cu 36 jughere.

Seria preoților-parohi: Albert Zalavari, 1038, Petru 1333, Balint 1335, Francisc Besseney și Ioan Vasarhelyi, 1522, Pavel Sandor, 1741—1752, Iacob Sorgenfrey, 1753—1761; Ios'f Elsek, — 1767; Fabian Roginchitz, — 1795; Amadeus Rosenfeld, — 1796; Andrei Drappe, — 1796; Matci Nadl, — 1799; Eremie Bukovits, — 1829, Iosif Arleth, — 1861, Fr. Killer; — 1892, Gustav Farkas,³ — 1910, Iuliu Ferenczy penz., — 1934 și actualul paroh Iacob Mauss din 1934.

Biserica rom. cat. pe vremea stăpânirii turcești a fost prefăcută în moschee, iar după plecarea turcilor din ea n'au rămas decât ruinele. La 1743 biserica a fost reclădită, ca apoi la 1868 să fie complect demolată,⁴ descoperindu-se, cu prilejul săpării fundamentului pentru noua biserică, temelile vechilor biserici ortodoxe, cu toate comorile lor nestemate. Actuala biserică, cu hramul »Sf. Gellert«, din cărămidă arsă, în stilul gotic »renaissance«, s'a edificat în anii 1868—1872, de către antreprenorul Brändeis. Biserica are 3 naose boltite, despărțite prin columne puternice, și 3 altare. În naosul de stânga se păstrează scriul de piatră al episcopului Gellert. Pe solium sunt cele două lespezi de marmură ce acopăr intrarea în cristelnița bisericii antice-romane. Interiorul bisericii nu este pictat și n'are

1. Dr. Szentkláray: *A Csanád-Egyház.*, p. 685.

2. *Ibidem* p. 684.

3. *Ibidem*, 701.

4. *Ibidem*, op. 684, 696.

nu are sculpturi. Pe pereți sunt două icoane vechi, zugrăvite în oleiu, de proveniență necunoscută. Statue, reprezentând diferiți sfinți, datează din 1905. Cărți și obiecte vechi nu sunt. Turnul, împreună cu biserica, cu înălțimea lui de 60.4 metri, domină împrejurimile până la mari depărtări. La 30 metri înălțime jur-împrejur, are terasă de observație, împrejmuită cu grilaj de fier. În turn sunt 4 clopote și oro'ogiul.

În fața portalului este statua ep. Gellert, având pe soclu următoarea inscripție: »Honoris S. Gerardi Episcopi et M. hoc monumentum, sub glorioso augusti, Francisci I. Austriae imperatoris et apostolici Hungariae regis regimine, civitatis soli proprietatis perenni documento futurum, comes Alexander Nako de Nagy-Szentmiklos, gentilitiis quocumque iuribus provide prospectum haberi cupiens, exurgere jussit.«

Biserica este pe teritoriul comunei Cenadul-Vechiu, servind catolicilor din ambele comune.

Și în Cenadul-Vechiu este cimitir rom. cat., bine întreținut, având multe cripte și pietre funerare de marmură și granit. În mijlocul cimitirului, în 1926, s'a ridicat, prin colectă publică și cu aprobarea soc. »Mormintele Eroilor« Monumentul Eroilor.

Școala primară confesională rom. cat. germană din Cenadul-Vechiu s'a înființat la finea veac. XVIII-lea. La 1870 s'a transformat în școală comunală susținută de Primăriile ambelor comune. La 1900 școala se etatizează. Sunt 3 edificii școlare: 1. sub Nr. 9 cu 4 clase și 2 locuințe învățătoresști zidit la 1903—1904. 2. sub Nr. 5, cu o clasă și o locuință învă. zidit la 1913, și 3. sub Nr. 25, cu 2 clase și o loc. învă. (zidire veche, transformată în 1904. În anul școlar 1934—35 sunt înscriși 355 elevi, dintre cari: germani: 344, români: 4 unguri 4 și 3 sârbi. Școala este frecventată de germanii ambelor comune.

Seria învățătorilor: Höltzer, notar și învă. la finea sec. XVIII-lea și la începutul sec. XIX., Nic. Roczter până la 1809, Adam Burger prin 1832, Petru Frank, Balint Weber, Petru Dolenez 1842—1850, Anton Grosz 1851—1869, Anton Girli 1850—1883, Gaspar Eisenkolb 1850—1883, Iacob Osztie 1852—1862, Iosif Pingert 1862—1869, Iosif Zinser 1866—1867, Lenard Fr. Ring 1867, Iosif Dörner, 1868, N. Lichtfusz, N. Krachlus, Ioan

Koradini 1869—1870, Aurel Eisenkolb 1870—1876, Gh. Iechi 1869—1873, Iosif Unterheiner 1870—1901, Ion Andres 1873—1874, Mihai Haupt 1874, Mihai Wenner 1874—1875, Nic. Schmelzer 1870—1879, Iacob Schenk 1876—1882, Otilia Grunwald 1875—1882, Mihai Wellinger 1879—1892, Adam Martin 1883—1909, Ioan Korek 1888—1921, Rozalia Aranyossy măr. Korek 1888—1925, Henrik Frank 1892—1904, Etelca Mezey 1849—1901,¹ Ludovic Malatinsky 1901—1902, Ștefan Telkes 1902—1907, Adam Wolff 1902—1904, Margaretta Kiss 1904—1908, Adalbert Gyuranna 1904, Iosif Saskeői 1907—1909, Maria Székely născ. Grébeldinger 1909 până azi, Antoniu Richter cantor bis., până azi, Ioan Lessl 1909—1925, Ladislau Kompanyik 1914—1915, Nic. Swobodnik 1919 până azi, Francisc Wenner 1921—1928, Irina Schmidt n. Heinz 1925 până azi, Simeon Kreppel 1929—1932, Petru Giess 1932 până azi, și Ana Gheorgiade n. Vitye alias Vetier, de origine franceză, din Rosier au Saligne-Franța, 1934 până azi. Inv. supl. au fost: Petru Schmelzer, Petru Lammesfeld, I. Bogdanffy și Elisabeta Hilger.

În Cănadul-Vechiu la 1903 s'a înființat o grădiniță pentru copii mici, în localul donat pentru acest scop de către Ioan și Antonie Telbis. În anul școlar 1934—35 frecvențează grădinița 108 copii germani din ambele comune. Până la 1918 conducătoarea grădiniței a fost Wilhelmina Gyuranna n. Schiller, iar de atunci și până azi Iolanda Grébeldinger.²

Atât școala primară, cu 7 clase, cât și grădinița sunt instituții de Stat, având în fruntea lor ca director pe inv. A. Richter.

1. *Ibidem.*

2. *Ibidem, p. 701. Datele mai noue, privitoare la școala din Cenadul-Vechiu, le-am primit prin bunăvoința d. Constantinescu, notar com. și A. Richter, dir. școlar.*

BCU Cluj / Central University Library Cluj

CUPRINSUL

D) Comuna Cenad

Prefață	397
1. Descrierea comunei	399
2. Istoricul comunei	400
3. Locuitorii	427
4. Parohia, protopopiatul și episcopia ortodoxă-română	436
Parohia mixtă româno-sârbească	440
Unația, piatră de sminteală religioasă și națională	442
Despărțirea ierarhică de Sârbi	445
Sectarii	451
5. Bisericele ortodoxe române	452
a) Basilica antică romană	452
b) Biserica principelui Optum	455
c) Biserica bizantină veche	461
d) Biserica veche	463
e) Biserica veche româno-sârbească	464
f) Biserica nouă ortodoxă română. Planul și stilul	465
Descrierea externă a bisericii	467
Descrierea internă a bisericii: pictura, icoane, vase etc.	469
Curtea bisericii	475
6. Titlurile cărților vechi și noi; notele de pe ele	475
7. Șirul preoților ortodocși româno-sârbi cunoscut	477
Preoții ortodocși sârbi	479
Preoții ortodocși români	479
8. Arhiva bisericească	483
9. Cimitirul ortodox-român	483
10. Școala confesională ortodoxă-română	484
Seria învățătorilor confesionali cunoscuți	485
11. Parohia și biserica greco-catolică română	486
12. Episcopia, parohia, biserica și școala romano-catolică	488-491

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Greșeli de tipar

In șirul	3 dela pag	401	in loc	Zi idava să se citească Ziridava
"	14	"	"	403 " " comercian ilor să se citească comercianților
"	16	"	"	407 " " membr i capi lului să se citească membrii capittului
"	28	"	"	407 " " Lup ele să se citească Luptele
"	14	"	"	409 " " o i să se citească ori
"	35	"	"	409 " " ves ea să se citească vestea
"	2	"	"	410 " " ungu i să se citească unguri
"	14	"	"	410 " " o așul să se citească orașul
"	18	"	"	410 " " ambulan i să se citească ambulanți
"	27	"	"	410 " " să bii să se citească sârbii
"	15	"	"	414 " " p in să se citească prin
"	19	"	"	416 " " pimit să se citească primit
"	14	"	"	418 " " bi uri să se citească biruri
"	16	"	"	420 " " o așul să se citească orașul
"	34	"	"	421 " " s rămoșilor să se citească strămoșilor
"	2	"	"	424 " " Staaciu să se citească Stanciu
"	10	"	"	424 " " e a să se citească era
"	9	"	"	425 " " din re să se citească dintre
"	34	"	"	427 " " Luchci să se citească Luchici
"	13	"	"	430 " " Grêbel să se citească Grêbeldinger
"	27	"	"	431 " " V besc; no i să se citească Vorbesc; mozai-
"	21	"	"	438 " " ma i să se citească mari
"	6	"	"	439 " " Vi a să se citească Vita
"	14	"	"	439 " " ca e; revis a să se citească care; revista
"	23	"	"	439 " " ie omonahul să se citească ieromonahul
"	26	"	"	439 " " pare ea să se citească părerea
"	32	"	"	439 " " ante ioară să se citească anterioară
"	9	"	"	440 " " o i să se citească ori
"	12	"	"	440 " " su e ane să se citească suterane
"	15	"	"	440 " " p otopop să se citească protopop
"	17	"	"	440 " " elibera ea să se citească eliberarea
"	19	"	"	440 " " în itulându-se să se citească intitulându-se
"	14	"	"	441 " " concu sul să se citească concursul
"	3	"	"	442 " " Să bii să se citească Sârbii
"	5	"	"	442 " " p eotul să se citească preotul
"	9	"	"	442 " " Pogorâ ea să se citească Pogorirea
"	10	"	"	442 " " of ciază să se citească oficiază
"	13	"	"	442 " " slu be să se citească slujbe
"	37	"	"	442 " " bi uri să se citească biruri

Rog cinstitul cetitor să bineroiască a completa singur literile rămase netipărite de mașină. La cuvintele incomplete sau ciuntite bunăcioința cetitorului va pune înainte sau va intercala îndeosebi litera „r” — care lipsește mai mult — și cuvintele își vor primi adevăratul înfeles. Errare humanum est.